

аконституциатәи азинтәи ареформақәеи ауафытәыфса изинқәеи рызтаарақәа рзы чыдалатәи абжыагаф. Уи 2013 шықәса ажырныхәа инаркны Қырттәыла аихабыра аус рыциуон, ареформақәа рымфәпғара апроцесс афы илагала дууп. Хәмерберг иусура алтшәақәа иаарпшуп «Қырттәыла аиасратә аетап азы» хәа зыхьзу чыдалатәи ахасабрбафы. Адокумент ианыпшуеит атыхәтәантәи аамтазы иқаз, кыртцазкәа ақәғиарақәеи, иара убас, абжыагарақәеи.

Абарт абжыагарақәа рынағзаразы Қырттәыла аихабыра, ауафытәыфса изинқәа ирызку хышықәсатәи астратегиеи ауснағзатә плани дырмазеирц ргәи итоуп. Аихабыра рыдцала ипцан амацурабжыаратә комиссиа, ахәынтқарратә структурақәа рыда, уи аусура реаладырхәоит жәларбжыаратәи азинхьчаратәи ихәынтқарратәым аиёкаарақәеи, жәлар рыхьчафи. ЕАР ағиара апрограмеи Евроеидгыла Қырттәылатәи аделегациеи рыцхыраареи, Томас Хәмерберг идгылареи иеалархәреи рыла, аихабыра, рапхьаза акәны, ишьакәдырбәбәоит ауафытәыфса изинқәа рыхьчара ауснағзатә план, уи иалалоит ауафытәыфса изинқәа рыхьчареи азакәан аихазареи рстандартқәа рышьтыхра иазку аконкреттә шыаёақәа. Ауснағзатә план аус адулара ихыркәшахоит 2014 шықәса ажырныхәанза. Ари апроцесс иадгылоит жәларбжыаратәи ауаажәларра.

Аусзбаратә амчра

Аусзбаратә амчра ареформа актәи аетап азы ишьатакуп ахеилак алахәылацәа ралхра адемократиатә тасқәа, Венециатәи акомиссиа алахәылацәа арт атасқәа ргәапхейт. Рапхьаза акәны, адемократиатә тасқәа рыла иалхын Аиустициа иреихазоу ахеилак иалоу аусзбафцәа; ахеилак иалоу, аха иусзбафцәам 4фык иалхын апарламент ала, урт атәылауафратә уаажәларра ахатарнакцәа роуп; адисциплинатә коллегиа ахеилак иалтын, аколлегиа фыц аилазаара еикәдыршәеит алахәылацәа усзбафцәеи атәылауафратә уаажәларра ахатарнакцәеи рыла, убри ала, аколлегиа ахыпшымра аиуит аусзбафцәа рдисциплинатә ашьтацара анағзара апроцесс афы; аусзбаратә уатахқәа рахь ихынхәит ателееилахәырақәа ркамерақәа, уи иалтшәаны ауаажәлар аусзбаратә процессқәа зегы рбар рылшоит.

Лабѣаба иубартоуп аусзбара ахыпшымыра астатистикатѣ арбагакѣа. Иреихазоу аусзбара аофициалтѣ статистика инакѣырпшыны, заанаттѣи абаандаѣтѣра акѣтара иадхѣаланы аусзбарей апрокуратурей рпозициакѣа рейкѣшѣара арбагакѣа 100% акынтѣ 76%-нза илакѣит, административтѣ аймаккѣа рѣы 40%-ла иазхаит атѣылауаа ирыхѣаша азбаракѣа рыдкылара арбагакѣа.

Абарт ашьаѣакѣа зегы аусзбаратѣ системаѣы адемократиатѣ процесс алагара иацхраит, ипцоуп аусзбаѣцѣа ральтернативтѣ ассоциация, аусзбаѣцѣа активла реаладырхѣеит атѣыла аѣапшыа икѣгылоу азакѣанпцаратѣ проблемакѣа ирызку аиѣцѣажѣаракѣа. Аха абарт ареформакѣа хымпѣада инагзатѣуп абжыаапшынтѣи аусзбаѣцѣа рырѣѣѣарей анапхгара ркынтѣ усзбаѣцѣа рхыпшымырей рейкѣыршѣаразы. Убри азы ирмазеиуп аиашазбара асистема ареформа аѣбатѣи аетап зныпшыу азакѣанпцаратѣ пѣсахракѣа рпакет.

Аиустиция аминистрра ицѣырнагеит аихабыра рстратегия ѣыц европатѣи аусзбараѣы еилдырго аймаккѣа еикѣшахатрала рхыркѣшара иазкны. Ихѣѣсыз ашыкѣскѣа ирѣаурпшыр, Европатѣи аусзбараѣы Кырттѣыла иаѣагылоу ашыпшыкѣа рхыпшыазара 70%-ла еитѣхеит.

Ашьауѣатѣ система ареформа

Азинтѣ программа инакѣыршны, ауаѣышѣаратѣи мраташѣаратѣи астандарткѣа ирышьашѣаланы аиашазбара асистема апцара амзысла, ашьауѣатѣ реформа аус адулара хаѣын.

Ашьауѣатѣ реформа ахыкѣкы хада ашьауѣатѣ закѣанпцара алиберализацией, амодернизацией, жѣларбжыаратѣи астандарткѣа рашыашѣалара аикѣыршѣарей ирызкуп.

Ипѣырхуп аамтакала икѣацаз ацѣгьюуракѣа рзы ахырхѣракѣа рейццаратѣ принцип, ишьатакуп иаха иуадаѣу ахырхѣра ала ускак ихыантам ахырхѣра ахѣлабгара апринцип. Аха, ацѣгьюура иаѣагылоу акѣпцара ахадара ацѣымзырц азы, ари апринцип ахархѣара калоит арецидив аан. Аѣубашытѣаѣцѣа иаха ирацѣаны аускѣа еилдыргарц рылшоит. Урт пѣыхыатѣи ачинхаракѣцѣа рускѣагы ирыхѣапшыр рылшоит. Ахычаратѣ агангы рзинкѣа еихахеит, аганкѣа рейкарарей рейцлабрей апринципкѣа ацакытѣкѣа роуит. Абри апроцесс активла

иалахэып америкатэи европатэи аекспертцэеи жэлэрбжыаратэи аиёкаарақэеи.

Апроцесстэи аикэшахатра аинститут аеформеи, атоубашытатащэа русзбара европатэи астандарткэа ркынза ашытыхрей, «Ашыауфатэ кодекс» хэтакэак рыриашарей, «Зықэра назам ирызку азиниаша акодэкс» афцарей ирызкыз аусура мѡафган.

Азызбаназара асистема ахырхарала имѡафысуа аеформа

Абаандащтэрей ахақэитра алхэдатэра аназарей асистемафы икоу аинфраструктура аифытэрей жэлэрбжыаратэи астандарткэа ирышыашэалоу аусбарта афцарей рзы инагзоит 2012 шықэсазы ахабла Лаитури афы излагаз аусбарта фыц аргылары. Ахақэитра змырхыз ахафкэа рыфстазааратэи рыбзааратэи атагылазаашыакэа реифытэразы, х–бахтак рфы арееиратэ усурақэа мѡафгоуп, 6 бахтак рфы иалагеит акапиталтэ арееиратэи аргыларатэ аусурақэа. Ибзианы еикэыршэоуп ауаажэлэр рыдкылары атыфкэа ирзааигоу атакырақэагы. Абаандащтэеи ахақэитра змырхыз ауааи афатэ бзиа ала реикэыршэаразы, еиуеифышым афизикатэ афтиврей агэабзиарей змоу ахафкэа рзы ифцдоуп афатэ астандарт фыцкэа. Урт хкыла еиуеифышым, акалориақэа рацэаны излоу афатэ роуоит, абаандащтэа фенак хынтэ акрыфэрцоит. Афатэ анормақэа амилаттэи, иара убас, европатэи астандарткэа ирышыашэалоуп. Аинвентар ирфыцуп.

Абахтакэа рфы амедицинатэ матцура аикэыршэаразы Қырттэыла амасштабла 52 хэшэтэыртак ркны аикэшахатра ыкоуп. Еикэыршэоуп ахақым специалистцэа рыбжыагаратэ панель, уи иабзоураны, абаандащтэа ззанаат тшэоу ахақымцэа рыматцура роур рылшоит. Уи адагы абахтакэа рфы уахи–ени амедусуфцэа аус руеит. Аминистррей USAID-и аспиди атуберкулиози ирфэагылоу ақэпэара аусхкы афы афхэара дула аусеицура иазку аикэшахатра еицрыдыркылеит. Ирмазеиуп «С» авирустэ гепатит ахэшэтэрей адиагностикей рпрограма, ари ачымазара змоу абаандащтэа рыхэшэтэра иалагоит. Ацэар кафышь абжыагарақэа иазфхыагэатаны, абахта цыфхыазафы абаандащтэа рхыфхыазара еитцхеит, 500фык рцынхэрас, 300фык роуп икоу. Иаатит атуберкулиоз ахэшэтэратэи абзиатэратэи ацентр.

Азызбанагзара асистемаҕы иҕоу ахақымтә медицинатә пунктқәеи ахәшәтәыртақәеи аханатә реибытареи анапхгара рытара айбътәреи рзы, Қырттәыла азызбанагзареи, апробациеи, аиуристтә цхыраареи рызцаарақәа рзы аминистрреи аилахәыла «Еи-Си-Ти-Ес - Қырттәыла»-и аҕхәарадула аусеицура иалагеит. Азызбанагзареи агәабзиарахьчареи рминистррақәеи Ацъар ҕаңшь жәларбжьаратәи акомитети х–ганктәи аусеицура аеморандум еицрыдыркылеит (аикәшахатрала иазпъхьагәатоуп азызбанагзара асистемаҕы амбулаториатә система ареформа аҕбатәи афаза анагзареи, асистема зегы аҕы рапъхьатәи агәабзиарахьчара аamodelь алартәареи). Иашьашәалоу аспециалистцәа ркны аилацәажәара иалтшәаны идырмазеит апсихотропиатә ахәшәкәа ирхьыпъшу абаандаҕцәа рыбзиатәра аҕқаанца. Ари аҕқаанца ала, асистемаҕы иҕоу абаандаҕцәа зегы абарт ахәшәкәа рхьыпъшра рықәхра рыдыргалеит. Уи адаггы, арцәагатә ахәшәкәа рхархәара иахылтыз ахымҕапъгашья аилагара иахкьаны, имацымкәа абаандаҕцәа, абзиатәра амзызла, атәылауаҕратә сектор аҕы иҕоу анаркологиатә хәшәыртәкәа рахь иагоуп.

Абахтәкәа рҕы атара аиура алшара аизырхара амзызла, еиталагеит еиуеипъшым арккратәи азанааттәи, анапқазаратәи атаратә программақәа рынагзара, урт рә аладырхәит 311ҕык абаандаҕцәа. Иара убас, абаандаҕцәа аусурала реикәыршәара адгыларазы, ааглыхратә зона иаҕыртарц ргәы итоуп. Азакәанпътаратә псахракәа ирышьатакны, апенитенциалтә системаҕы, Қарт, Глдани араион аҕы, 2600 кв.км. ацакыра змоу, хкыла иҕыцу абахтә еикәдыршәоит.

Абахтәкәа аханатә еиҕкаауп, иахьатәи астандартқәа ирышьашәаланы еибытоуп 100ҕык абаандаҕцәа рзы иазпъхьагәатоу анхартатә комплекс. Еилазарала абаандаҕтәра зкәу ауаа аусурала реикәыршәара уалацәажәозар, апробация амилаттә агентра ацхыраарала, еиуеипъшым аиҕкаарақәа ркны активтә усеицуреи ашәартақәа рыхәшьаратареи ирышьашәаланы, 71ҕык апробационерцәа аусурта роуит. 2013 шыкәсазы Апробация амилаттә агентра ахатә ҕарала Ацареи, Гыртәылеи, Кахети ркны психореабилитациатә программақәа нанагзеит, уи иалахәын 1540ҕык апробационерцәа.

Апланқәа инрыкәырпъшны, Азызбанагзареи, апробациеи, аиуристтә цхыраареи

рызцаарақәа рзы аминистрра иадцуеит аиуристтә цхыраара аматтура, уи ихыпшымы азеипшы зин аиуристтә хағыс ишыақәгылоит. Ари азцаара иалацәажәон жәларбжьаратәи ихәынтқарратәыми аиҫкаарақәа рақтивтә ае алархәрала.

Аиуристтә цхыраара аматтура апилоттә проект аконцепция цәырнагеит, уи инакәырпшыны, ахәынтқарра, атәылауафратәи административтәи азин аускәа рзы адукаттә аматтура еикәнаршәоит. ЕАР аҫиара апрограма (UNDP) адгыларала, адукатцәа рассоциация ари аконцепция иалацәажәеит ауафытәыҫса изинқәа аусхкы аҫы аус зуа ихәынтқарратәыми жәларбжьаратәи аиҫкаарақәа рхатарнакцәеи, аусзбафцәеи, атәылауафратә адукатцәеи. Ашықәс антәамтанза, ЕАР аҫиара апрограма адгыларала, Местиаҫы аиуристтә цхыраара аматтура абжьагаратә центр аатуеит. 2013 шықәса ажьырныхәа инаркны пшынгәы ақынза аиуристтә цхыраара аматтура адукатцәа 6800 уск иреиханы ирыхәапшит, арт арбагақәа иашьашәалоу тыпхтәи апериод ацкыс 55%-ла еихауп. хәыпсада аиуристтә абжьагарақәа роуит 11500ҫык иреиханы ауаапшыра, арт арбагақәагы тыпхтәи рацкыс 21%-ла еихауп.

2013 шықәса ажьырныхәа инаркны Апробация амилаттә агентра аусуфцәа рзы атаратә програмақәа еиталагеит, уи адагы апрограма ҫыцқәа дьрмазеит, ари апроцесс иалахәын Америка ахәынтқарратә департамент афедералтә агентра. 2013 шықәса хәажәкыра инаркны, NORLAG аҫара ззалнахыз апроект инатакны, абахтақәа рҫы аусура иалагараны икоу акандидатцәа иазықартоит. Атреининг амфәпгашья иахылапшыуан NORLAG ахатарнакцәа.

Евроидгыла аҫара ззалнахыз, «Қыртәылаҫы ашыауфатә реформа адгыларатә проект» (Human Dynamics) инатакны, азызбанагзара асистема асоциалтә усзуфцәа рзы атаратә програма дьрмазеит. Аргәакра иалазыз рпсихосоциалтәи рмедицинатәи абзиатәра ацентр (GCRT) аекспертцәа азызбанагзара аусбарта аусуфцәа рзы идырмазеиз апрограма инакәырпшыны, «Абаандафцәа ахақәитразы разықатцара» хәа зыхьызыз атреининг мфәпгысит.

Апрокуратура ареформа

Аиҳабыратә программа иашьашәаланы, апрокуратура хада, Қырттәыла аиустициа аминистарра асистемаҕы ихыпшым азинхьчаратә органс ишьақәгылеит. Убри ақынтә, Аиустициа аминистр апрокурор хада ипхықәрақәа наигзом, уи аполитикатә хаҕы иеипш, апрокурортә пхықәрақәа рынагзара ие алаирхәом. Атәыла апрокурор хада, ари атып иақәнагоуцәкья апхықәрақәа иоуит.

Ҳазлацәажәо аамта инацакны, Қырттәыла апрокуратура, ахатә система аусушьа аиҕтәреи, ашьауҕатә политика алиберализациеи, ашьауҕатә ашьтацара ишахәтоу еипш анагзарей рзы, еиуеипшым ахырхартақәа рыла зцак дуу аусмәапҕатәкәа нанагзеит.

Ашьауҕатә политика алиберализация азуп. Уаанзатәи ашықәскәа рацкыс акыр еитцеит заанаттәи абаандаөтәразы апрокуратура иқәнаргылаз ахәарақәа рхыпхьазара, хынтә еитцеит азызба ахасабла ақыра ашәарей ахарапсеи рхархәара. Иазхәит абаандаөтәра ада ахырхәратә усмәапҕатәкәа рырбагақәаҕы. Рапхьаза акәны, апрокуратуреи аусзбарей ашьауҕатә ус анагзара апроцесс аҕы заанаттәи аусмәапҕатәкәа рзы мап ркит.

2012 шықәса абцара 1 инаркны иахьанза апрокуратура апшьгарала, 89ҕык ауаапсыра аусзбараҕы ишьақәырбәбәамыз ахара рықәырхит, 2012 шықәса актәи азбжазы абри еипш афакт камлацт. Ауспшаара инагзоит атәылауаа рышшыпхьазкәа ирышьатакны излагаз ашьауҕатә усқәа рзы, арт аусқәа пхыхәтәи анапхгара рхаан ахатәразы азин аилагарей, аполициеи, апрокуратуреи, азызбанагзаратә усбартақәеи русуөцәа изакәанымыз роуранагзара иазкуп.

Атагылазаашьа еиҕхейт апрокуратура аусура алабәабара аганахьала. Амасмедиа ахатарнакцәеи, адипломатиатә корпуси, ихәынтқарратәым аиҕкаарақәеи ркны аипыларакәа мәапҕысуеит. Ирмазеиуп, аматцурабжьаратә аиҕкааратә хеилак ала ишьақәырбәбәоуп 2013 – 2014 шықәсатәи астратегиеи ауснагзатә плани, уи акны ахадара амоуп апрокуратура асистематә апсахрей, апрокуратура ала ауаажәларратә пхықәра дукәа рынагзарей. Иара убас, ирмазеины, ашьақәырбәбәаразы Аиустициа аминистр иахь ишьтын ашьауҕатә зин аполитика ахадаратә принципкәа. Ҳазну ашықәса пхынгәы азы

апрокуратура ауаажалар ирызцэырнагеит амчымхарадатэ ацэгьюуразы, абаандафтэра ада заанаттэи аусмѡапггатэкэа рхархэареи, ари аганахьала жэлэрбжьаратэи астандарткэа рзааигэахарей ирызку апъшыгара.

Ахатэ п̄стазаара амаза ахьчара

Ишдыру ала, ахатэ п̄стазаара амаза, зегьы рейха ицэгьаны ихьчоу зинуп, ахатэ п̄стазаара амаза еснагь еилаган. Анапхгара ап̄сахра аамышьтахь аихабыра ҕыц ирбейт изакэанымкэа ик̄атцаз атыхымтакэа рацэаны, бжеихарала, урт еиуеип̄шым ахэынтқарратэ матцуѡцэа – аполитикцэеи, ажурналистцэеи, адоухатэ хаҕкэеи, адипломатиатэ корпус ахатарнакцэеи рхатэ интимтэ п̄стазаара знып̄шуаз авидеокадркэа ракэын.

Қырттэыла аихабыра рызбара иашьатакны, Евроеидгыла чыдалатэи абжьагаѡ Томас Хаммерберг иеалархэрала, икэхын ахатэ п̄стазаара знып̄шуаз авидеои аудиои материалкэа. Ари апроцесс аан иазп̄хьагэатан зыхьз дуу жэлэрбжьаратэи аекспертцэа зегьы ргэаанагара, арт аматериалкэа зызкыз ахаҕкэа рыхьзкэа мазаны иаанхеит. Ари апроцесс чыдалатэи акомиссия рхылап̄шрала имѡапысуан, акомиссия иалан зранг хараку ахэынтқарратэ матцуѡцэеи атэылауаѡратэ уаажэларра ахатарнакцэеи, урт рыбжьара, Аѡнытқатэи аускэа рминистри, Аиустиция аминистри, апрокурор хадеи, жэлэр рыхьчаѡи, ахатэ дырракэа рыхьчара аинспектори, аусзбара ахатарнакцэеи, ихэынтқарратэым асектор х–ѡык ахатарнакцэеи.

«Ахатэ дырракэа рыхьчара иазку» азакэан инакэырп̄шны, дыкэдыргылеит ахатэ дырракэа рыхьчара аинспектор. Қырттэыла аихабыра рызбарала, уи, ишакэнагоу еип̄ш иусура наигзарц азы, ахэынтқарратэ биуцет акынтэ иахэтоу ап̄ара изалырхит. Аусуратэ процесс аан аинспектор ахьып̄шымра назеи иарбанзаалак ганк акынтэ аеаламгаларей изеикэыршэоуп, уи азэы дихьп̄шымкэа ихэаакэыитцоит аматцура аиҕкаашьей аусушьей рцас.

Аинспектор икэыргылара алагала бзиа канатцеит изакэанымкэа ик̄атцаз атыхымтакэа аус рыдуларей рықэхрей асистема иаша ашьақэыргылараҕы. Иара убас, аусура иаҕуп азакэанп̄царатэ база аиҕьтэра ахырхаралагьы.

Алабѣабареи ахасабрбаратѣ пѣхыкѣреи

Алабѣабара аизырхара амзысла, аихабыра инарыгзеит «Иаарту анапхгаратара апроект». Ари апроект инакѣырпѣшны, анапхгара алидерцѣа, амасмедиен атѣылауаѣратѣ уаажѣларреи рхатарнакцѣа рѣкны аипѣыларакѣа мѣапѣыргоит. Мчыбжыкахѣ ѣынтѣ, ѣыцѣа аминистрцѣа, «азцаара- атак» иртѣбаау асессиаѣы амедиа ахатарнакцѣа ирпѣылоит. Апѣыза-министр кыраамта инагзо апрессконференциакѣа мѣапѣыргоит, арт аконференциакѣа инагзоит Апѣыза-министр ажурналистцѣа рызцааракѣа зегы рзы атак кайцаанза. Ихѣынтѣкарратѣым аиѣкааракѣа рыхѣшьатарала, акыр иазхаит ахѣынтѣкарратѣ мацуракѣа рѣкынтѣ азеипѣш информация аиура арбагакѣа. Чыдала иазгѣататѣуп аинформация аиура аманшѣалара аѣиара аинститут имѣапѣынагаз атѣааракѣа рылтѣшѣакѣа. Урт инрыкѣырпѣшны, ахѣынтѣкарратѣ мацура хадакѣа рѣкынтѣ азеипѣш информация аиура астатистикатѣ арбагакѣа еиѣъхеит, аха уи адаггы, атѣылауаа, иазпѣхыагѣатѣу аѣхѣаракѣа инрыцакны иаха иназоу адырракѣа роуит.

Иара убас, атѣылауаѣратѣ уаажѣларреи, ихѣынтѣкарратѣым аиѣкааракѣеи рхатарнакцѣа, аматурабжъаратѣ ма иарбанзаалак даѣа форматк аѣы ахѣынтѣкарратѣ структуракѣа активла аус рыцыруеит. Урт зегы реиха зѣак дуу азакѣанпроекткѣа аус рыдулареи, аполитика ахѣаакѣѣцареи иалахѣып.

Алхратѣ тагылазашъа

Аихабыра ихымпѣадоу аусмѣапѣыгаткѣа зегы мѣапѣыргоит ииашоу еиѣкароу алхратѣ тагылазашъакѣа реикѣыршѣаразы.

Рапѣхъа иргылары, уаанза ишьақѣгылаз, административтѣ хытѣхыртакѣа рхархѣара атѣас цѣгъа мап ацѣыркит. Азакѣанла уи ишазпѣхыагѣатамггы, каолициа «Акыртуа гѣахѣтѣы» акынтѣ ахада итыпѣ азы акандидат аминистр итыпѣ акынтѣ иѣпѣхъеитѣит.

Сынтѣа рапѣхъаза акѣны, алхрапѣхъатѣи акампаниа алхракѣа рѣкнынза 60 мшы шагу акѣымкѣа, уаанзаггы иалагахъан, уи ала закѣанла иазпѣхыагѣатѣу апѣкракѣа амч роуит. Алхракѣа ррыцху аацхаранза пѣытраамтак шагыз,

Қырттәыла аихабыра жәларбжьаратәи анапъщәа зегъы иаарыпъхьеит. Аиустициа аминистрра анапхгарала ибзианы аус аует ииашаны алхракәа рымџапъгара иазку амацурабжьаратә хеилак, уи аџы аполитикатә мчқәеи, анапъшратә аиџкаарақәеи азцаарақәа зегъы ирылацәажәар рылшоит. Иџоу агхақәа рыриашаразы, амацурабжьаратә комиссиа абжьагарақәа цәырнагоит.

Алхрапъхьатәи акомпания инатцакны аполициа аусуџцәа ишахәтоу еипъш акандидатцәа рзинқәа рыхьчоит.

Аполитикатә партиакәа ихақәыитү, аконкуренттә амедиатагылазаашьақәа рзеикәыршәоуп, арт атагылазаашьақәа рыла иарбанзаалак анапхгаратә џ алагалара ада, аполитикатә процессқәа зегъы аарпъшауп.

Аиустициа аминистрраџы иџоу аматцура арџиара агентра ахатарнакцәа алхратә сияқәа рыриашара иаџуп. Апрезиденттә алхракәа рзы еиџдыртәует адыррақәа рбазагъы. 2014 шықәсатәи атыпъантәи алхракәа рзы алхратә сияқәа реикәыршәара амеханизм џыц дырмазеиует. Уи инакәырпъшны, атәылауаа, алхракәа раан абжьытиразы азин роурц азы, абиометриатә патретқәа рыла ашәкәы рыетарыџует. Абарт апъсахрақәа ирыбзоураны, Қырттәыла иаиуоит ирџашьам, ииашоу алхратә сияқәа, нақ-нақ урт идырџыцуует зыгәра угаша аметодқәа рыла.

3. Адәныка-политикатә еизыказаашьақәа

Ашықәс инатцакны, Қырттәыла адәныка-политикатә приоритетқәа аус рыдулара иаџын, урт ирылоуп атәыла ахьыпъшымра ахьчареи ашьақәырџәбәареи, иара убас, европатәи евроатлантикатәи аструктурақәа рахь атәыла интеграциеи ирызку ахырхартақәагъы.

Иакымкәа зцак дуу аусмџапъгатәкәа нагзан, урт рыбжьара, зыџазара хараку авизитқәагъы. Ари аамта инатцакны Қырттәыла Апъыза-министр, Қырттәыла агәылара иџоу атәылақәеи Евроеидгыла иалоу тәылақәаки дрызнеит. Урт ирылоуп Азербайцъани, Тьрқәтәылеи, Ермантәылеи, Польшеи, Латвиеи, Литвеи, Естониеи. Апъыза-министр Давос имџапъысыз аекономикатә форуми, Маршал ифонд аиџкаарала Германтәыла имџапъысыз аконференциеи рџ

алаирхэит. 2012 шыкәса абцара 11-14 рзы, Қырттәыла Аҕыза-министр Бриусель дыкан, уақа Евроеидгылеи Асада-атлантикатә алианси иреихазоу рхатарнакцәа ркны зцак дуу айҕыларакәа мөаҕигеит.

Ахәаанырцә икоу Қырттәыла адипломатиатә хатарнакцәа рореал иаха итбаахеит. Адипломатиатә еизыказаашьякәа рышыакәырбәбәара апроцесс инагзоит. Атыхәтәантәи аамтазы Қырттәыла 6 хәынтқаррак ркны адипломатиатә еизыказаашьякәа шыакәнаргылеит. ЕАР иалоу егырт 11 хәынтқаррак ркны адипломатиатә еизыказаашьякәа рырбәбәара иазку аусура мөаҕысуеит. Адәныкатәи аускәа рминистрра ахатарнакцәа рнапатарфит 33 жәларбжьаратәи айкәшахатракәеи аҕкаанцакәеи, урт ркынтә 24 еикәшахатрак 6-ганктәикәоуп, 9 аганрацәалатәикәоуп, ари аамта инатакны амч роуит 41 жәларбжьаратәи айкәшахатракәа.

Цыббра 2-4 рзы Қарт имөаҕысит Қырттәыла адипломатиатә хатарнакра есышыкәсатәи айҕылара. Сынтәа, ақыртуа дипломатиа атоурых ағы раҕхьаза акәны, Амбасадориал аартра мөаҕысит иртбаау ахатарнакратә форматла, уи рә аладырхэит азакәанҕцаратәи, анагзаратәи, аусзбаратәи амчра иреихазоу ахаҕкәеи, Қарт акредитация змоу адипломатиатә корпус ахатарнакцәеи, ақыртуа дипломатцәеи.

Пхынҕы 22 рзы ихыркәшан Қырттәылеи Евроеидгылеи рыбжьара имөаҕысуаз, асоциира айкәшахатреи, иртбаау ихақәиту ахәаахәтра назеи ирызкыз айҕцәажәаракәа. Аганкәа хтәылазы хадара змоу азцааракәа рзы еикәшахатхеит. Акәҕиаракәа икоуп «Мрагыларатә айбызара» амөатә хсаала ала ихәаакәцоу егырт априоритеткәа рынагзара аганахьалагы. Аганкәа еикәшахатхеит Евроеидгыла акризистә тагылазаашьякәа анапхгара рытаратә операциякәа рғы Қырттәыла аеалархәра иазку айкәшахатра атекст азы; анапатаөразы имазеиуп Евроеидгыла апрограмакәа рғы Қырттәыла алахәра аҕкаанца. Кырзцазкәа апрогресс икоуп Евроеидгылакны авизатә режим алиберализация ауснагзатә план анагзара аганахьала, аҕхыкәракәа рыпшьблок инатакны. Европатәи аенергетикатә аидцара алалара амзызла айҕцәажәаракәа ралагара ргәы итоуп. Иара убас, Евроеидгылакны «Аусеицура амобилразы» хәа

зыхъзу аҕшыгара инаткны апроєкткэа нагзан.

Аинтенсивтэ азыкатарақэа мѡаҕысуеит «Мрагыларатэ айѡызара» Вильниустэи асамит аҕы Қырттэыла аконкреттэ алтшэакэа айурц азы, асоциирра айқэшахатра заанаттэи анапатаѡразы; излауа ала апрогресс каларц авизатэ либерализация аплан азакэанҕцаратэ фаза ахыркэшара аганахьала; Евроеидгыла акризистэ тагылазаашьакэа анапхгара рытара аоперациякэа рэ алархэра иакзу айқэшахатра адкыларазы. Иара убас, Еврокомиссии алахэыла тэылақэеи ркны активтэ айѡцаажэарақэа мѡаҕысуеит асамит аамышьтахьтэи априоритеткэа рышьакэыргылареи, асоциирреи ихакэитү ахэаахэтратэ қыпшылары нажеи ирызку айқэшахатра анапатаѡреи, авизатэ либерализация аганахьала нақ-нақтэи апрогресси рзы.

Евроеидгылакны аусеицура инаткны, сынтэа Қарт имѡаҕысит зцак дуу аусмѡаҕгатэкэа, урт рыбжьара, «Мрагыларатэ айѡызара» иалоу атэылақэа рыдэныкатэи аускэа рминистрцэа иформалым реиѡцаажэара аѡбатэи айҕылары, уи иалахэын атранспорт аминистрцэеи Еврокомиссари; Мрагыларатэ айѡызара акультура актэи аминистериал, уи алахэылацэа аусеицура нақ-нақтэи априоритеткэа ирызку «Қарттэи адекларация» рыдыркылеит. Иара убас, 2013 шықэса латцарамза 7- 11 рзы Қырттэыла имѡаҕысит Европа амчыбжь, ҕхынҕы 11 – 12 рзы, европатэи евроатлантикатэи аструктуракэа рахь Қырттэыла аинтеграция азцаарақэа рзы Қырттэыла ахэынтқарратэ министр иаппарат айѡкаареи, Евроеидгылеи Литватэи ареспубликеи рыдгылареи рыла Батым имѡаҕысит «Қырттэыла европатэи амѡа: Евроеидгыла мрагыларатэи европатэи аартниорцэа – Вильниустэи Мрагыларатэ айѡызара асамит ахь» хэа зыхъзыз 10тэи айубилейтэ жэларибжьаратэи аконференция. Ари аконференция ибзианы иахцэажэеит Евроеидгыла аинституткэа рхатарнақцэеи ахэаанырцэтэи хпартниорцэеи.

Ахасабрба ианыпшыуа аамта инаткны инагзан Евроеидгыла ацхырааратэ программакэа, урт, аинституциатэ аҕиара ахархэагақэа рыла, урт рыбжьара,

абиуцеттә цхыраарала, Қырттәыла ахәынтқарратә матцурақәа ирыцхраауеит европатәи аҕышәа иазҕхьагәатаны ахәынтқарратә матцуоцәа рквалификация ашьтыхрей Евроеидгыла астандартқәа рзааигәахарей рҕы. Абарт ахархәагақәа инрыцкны, 2007 - 2013 шықәсқәа рзы, Қырттәыла, ацхыраара ахасабла иаиуит 300 млн. евро, ари аҕарақынтә 209 млн. евро асектортә политика адгылара апрограмақәа рбиуцет иалалейт.

Еврокомиссиякны аиҕәажәарақәа ирышьәаткны ихәаакәтан Евроеидгыла ацхыраара инаткны Қырттәылей Евроеидгылей русеицура 2014 – 2020 шықәсәтәи априоритетқәа, урт, ақытәи ақытанхамәеи рырҕиара, аиашазбара асектор арҕәбәара, ахәынтқарратә матцура арҕәбәара, Қырттәылей Евроеидгылей рейқәшахәтра анагзара адгылара ухәа, убас егьыртгы аихабыратә приоритетқәа ирышьәашәалоуп.

Нато акны аусеицура аганахьала ацк ду аман 2012 шықәсәтәи апарламенттәи алхрақәа рнеоствәи апериод. Идуззоу ацкы аман 2013 шықәса ааҕынразы Аҕада-атлантикатә хейлак (НАС) алахәылацәа Қырттәылака рвизит. Аха уаанза, Бриусель имҕаҕысит кыртцаккәа аиҕыларакәа, урт рыбжьара, 2012 шықәса абцаразы Қырттәыла Аҕыза-министри Нато амазаныкәгао хадеи рейпылара. Инагзан, иара убас, иртбаан Нато-Қырттәылатәи акомиссия инаткны имҕаҕысуа активтә аполитикатә аиҕәажәара - Қырттәыла аихабыра алианс алахәылацәа адыррақәа зегы рыртон атәылаҕы имҕаҕысуаз апроцессқәа ирызкны.

Ақыртүа аган хатарнакцәа Нато кыртцаккәа аусмҕаҕатәкәа ирылахәын, урт рыбжьара, 2013 шықәса мшаҕымзазы Нато адәныкатәи аусқәа рминистериал инаткны имҕаҕысыз аиҕыларакәа рҕгы, лымкаала ISAF-и 3+4еи рформатла имҕаҕысуаз аиҕыларакәа (Тыркәтәылей, Польшей, Румынтәылей + Монтенегрои, Македониеи, Босниа-Герцеговинеи, Қырттәылей). Чикаготәи асамит аамышьтахь Нато аспирант тәылақәа, раҕхьаза акәны, алианс алахәылацәа ирҕылейт. Иахьазы, Нато иалам атәылақәа рыбжьара, Қырттәыла,

16000ык арратә контингент рыла, идуззоу контрибуторуп, ацәыз ду шхамоугы, ISAF амиссия ахыркәшаранза хконтингент аитатәра хгәы итам.

Америка еиду аштаткәа Қырттәылазы астратегиятә партниоруп. Вашингтон Қырттәыла ахыпшымреи, атерриториятә акзаареи, атәыла аитаргылареи, адемократиятә аҫиареи, аекономикатә арбәбәареи ирыдгылоит. Уи шыақәырбәбәоуп астратегиятә усеицура иазку Америка - Қырттәылатәи ахартиеи, Америка аконгресс адгылареи, жәларбжьаратәи аиҫкаарақәа инрытакны Қырттәылеи Америкеи русеицуреи рыла. Цыпх, ахартия инатакны аконкреттә шыаҫақәа катан. Лымкаала, Қарт имҫапысит ахартияҫы икоу ахыхьчаратәи ашәартадаратәи агәып реипылары; Америкатә аган апшәмара рыман ахартия инатакны имҫапысыз 2 еипыларак раан (аекономикеи, ахәаахәтреи, аенергетикеи русуратә гәыпкәеи ажәларқәа рыбжьаратәи акультураатәи аитныпсахлара иазку аусуратә гәып 5тәи реипылары). Ахартия иалоу адемократия аусуратә гәып аипылары Қарт имҫапысит. Ашыкәс антәамтанза ахартия астратегиятә усеицура акомиссия апленартә аилатәара – «Омниб» имҫапысроуп. Иара убас, Вашингтон имҫапысит «Ашәышықәса ауадаҫрақәа ркоорпорация» (МСС) адиректорцәа рхеилак аипылараггы, уи акны Қырттәыла иатәашьан аҫбатәи акомпакт (5 шыкәса рзы иазпхьагәатоуп 140 млн. адоллар).

Қырттәыла амилаттә интерескәеи, рапхьа иргыланы, уи атерриториятә акзаареи ахыпшымреи рпринципкәа пату рыкәцара иашьатакны, Европатәи евроатлантикатәи аструктурақәа рахь аинтеграция ада, Қырттәыла аихабыра рприоритеткәа ирылоуп Урыстәылатәи афедерациякны аизыказашьақәа ртыпкәцараггы. Урыстәылакны аизыказашьақәа рызцаарақәа рзы Апыза-министр чыдалатәи ихатарнак дықәыргылоуп. Аипыларақәаггы мҫапысхьейт (2012 шыкәса пхынчкәын 14и, 2013 шыкәса хәажәкыра 1и рзы аипыларақәа Женева имҫапысит, пхынгәы 5еи цәыббра 19и рзы – аганқәа Прага еипылеит). Арт аипыларақәа ирылтшәаны: азцәтәйтә 4 еилахәыраки, аҫи алкоголь злоу

аалытци тзыжьюа 65 еилахэыраки Урыстэылака раалытц аекспорт азы азин роуит; аиџцаажэарақэа мџапысит аџстэтэи ациаатэи аалытц аекспорт аиташьякэыргылареи автомобилтэ аиагарақэа реизырхареи, ахаиртэ анеиааира аиташьякэыргылареи ирызкны.

Урыстэылатэи афедерациакны аизыказаашьякэа реиџьтэразы Қырттэыла аихабыра аконкреттэ шьяџакэа картцеит. Ақыртүа аган, Женеватэи аформатла ихэаакэтоу аиџцаажэарақэа активла ирылахэып (уажэазы 24 раундк мџапыгоуп), арт аиџцаажэарақэа рџы хадара амоуп аибашьяра аиталамгара иазку азцаара. Аганқэа рпозициакэа рыпсахуам, аха уезгы, иашьтанеиуа араунд аан ари адокумент апроект аџцаразы еикэшахатхеит (Женеватэи аиџцаажэарақэа инрытцакны аибашьяра аиталамгара иазку алахэара апроект дырмазеироуп), ари азцаара аус адырулоит Женеватэи аиџцаажэарақэа реицхантэаџцеи алахэылацэеи. Аха ари алахэара алартцэаразы алшара калоит, Урыстэыла, Қырттэыла еипштэќьа, амч ахархэамра ианақэшахатхалак аамышьтахь.

Адэныќатэи аусқэа рминистрра ахатарнакцэа, агэрагара аиташьякэыргылареи иазку апроектқэа рпланшьтыхреи рынагзареи ирыдхэаланы, жэларбжьаратэи аиџкаарақэеи абыза тэылақэеи рќны еснагы аконсультацياқэа мџапыгоит.

«Импытачалолу ацакырадгьылқэа ирызку ахэынтқарратэ стратегия» жэларбжьаратэи аиџызара рќынтэ адгылареи ду аиуит, уи иатцанакэа рацэоуп. Ари астратегия инакэырпшыны, аимпытачалатэ цэахэа наќ-аак инхо ауаапысыра рыбжьяра агэрагара аиташьякэыргылареи амзысла, аусеицура ала арт апроцессқэа реалархэреи, ауснагзатэ план анагзара аикэыршэареи, уи ахадаратэ хархэагақэа рхархэареи иазпьягэатоуп.

Қырттэыла аихабыра рзы приоритетс иаанхоит анеитралтэ статус змоу аныќэаратэ документ жэларбжьаратэи азхатцара. Ари адокумент иазхарцахьейт Иапониеи, Чехиеи, Литвеи, Латвиеи, Словакиеи, Америкеи, Болгариеи, Польшеи, Израили, Естониеи, Румынтэылеи. Уи адагьы, Венгрия ари адокумент азхатцаразы азбара аднакылеит, уажэазы иашьашэалоу атэыла аџнытцатэи апроцедурақэа рынагзара иаџуп.

Қырттәыла аихабыра, алхрақәа ирыдхәаланы еиуеиңшым жәларбжьаратәи аиңкаарақәеи аинститутқәеи ркны аусеицура иағуп. Апрезиденттә алхрақәа рыцклапшра амзызла, еиуеиңшым жәларбжьаратәи аиңкаарақәа аофициалтә аапхьаратә шәкәқәа рзырышьтит.

Сынтәа, Европа ахеилак аеалархәрала, хышықәсатәи ауснагзатә план дьрмазеит, уи ари аиңкаара ахадаратә принципқәа – ауабытәыҕса изинқәеи, адемократиеи азақәани реихазареи рынагзара апроцесс ағы Қырттәыла аихабыра ркны аусеицура иазкуп. Иара убас, иазгәататәуп, Европа Ахеилак Апарламенттә Ассамблеиа иаднакылеит арезолиуциа – «Урыстәылеи Қырттәылеи: агуманитартә тагылазаашьа аибашьрақынтә азарал зауз арегионқәа рғы». Ари адокумент ағы иазгәатәуп Аҕсни Цхинвалтәи арегиони рымпыцахалара.

Арегионалтә усеицура аганахьала иазгәататәуп Азербайцәани Тьркәтәылеи ркны знапацағу Трапизонтәи адекларация инацакны имғапысыз Азербайцәани Тьркәтәылеи рыдәнықатәи аусқәа рминистрцәа реиңылара, уи аан 2013 – 2015 шықәсатәи ахықәкытә усеицура аплан рыдыркылеит. Ари апланла иазпхьагәатәуп атәылахьчареи, аекономикеи, аенергетикеи, аҕсабарахьчареи, акультуреи, ацареи, аспорти русхкқәа рғы апроєктқәа реицынагзареи аконкреттә аҕшьгарақәа рынагзареи.

2013 шықәса ажьырныхәа 1 азы Қырттәыла, шықәсыктәи ағхәарала, Қырттәылеи, Украиней, Азербайцәани, Молдовеи реидгыларағы ахантәафра аиуит, уи азы чыдалатәи апрограма дьрмазеит. Акыртүа аган реиңкаарала, иакымкуа зранг харакыз аиңыларакәа мғапысит, урт рыбжьара, аусура иалагеит ҚУАМ – Иапониеи, ҚУАМ – Вишеград атәылақәеи, ҚУАМ – Аокан тынч атәылақәеи рформатқәа.

Сынтәа, Австрией, Польшей, Украиней, Казахстани ркны ҕ-ганктәи аекономикатә усеицура иазку акомиссияқәа реилатәарақәа мғапысит. Қырттәылағы имғапысит Швецией, Словакией, Чехией, Китаи, Украиней,

Австралиеи, Израили, Бразилиер ркны 6-ганктэи абизнесфорумкэа. Арегион атэылақэа аус еицыруеит атранзиттэ алшарақэа ырбэбэара азцаарағы.

Ипэдоуп амацурабжыаратэ аусуратэ гэыпэ, ихыркэшоуп аинвестициақэа рыхьчара иазку 6-ганктэи аикэшахатразы аусура, уи ала иазпэхьагэатоуп аунифициалтэ аикэшахатра ғыц апроект аус адулара, ари апроект иашьатакны ақыртуа аган апартниор тэылақэа ркны аиэцэажэарақэа мсапыргоит.

Қырттэыла ақтивла инаназоит Каспиатэи амшын арегион акынтэ анефти агази риагара альтернативтэ проект аеалархэра. Қырттэыла кэеиарала аеаланархэеит зымчхак дуу жэларбжыаратэи аенергетикатэи атранспорттэи апроекткэа.

Цэыббра 29 инаркны жьтаара Инза Қырттэылағы визитла икан Евроеидгыла аполитикатэи ашэартадаратэи акомитет иалоу ацхаражхэаоцэа. Цэыббра 30 рзы урт ркны имсапысыз аипыларағы Қырттэыла Апыза-министр ишазгэеитаз ала, Урыстэылакны аизыказаашьяқэа рғы адинамика бзиа шыкоугы, Москва ахатарнакцэа аимпытахаларатэ цэахэағы изакэаным ауранагзара иафуп. Уи Евроеидгыла ахь аапэхьара каицеит Мрагыларатэ Европа абызатэ тэылақэа рыдгылара дырбэбэарц, Апысни Цхинвалтэи арегиони радминистративтэ цэахэақэа рғы икоу агэыпэжэаратэ тагылазаашья ишахэтоу еипш иакэеыртырц.

4. Аекономикатэ политикей афискалтэ тышэынтэаларей

Аекономикатэ политика

Аглобалтэ афинанскэеи аекономикатэи апроцесскэа рфонағы, Қырттэыла аихабыра ирыдыркылаз аекономикатэи асоциалтэи апланқэа рынагзара аус ағы чыдалатэи ароль амоуп аекономикатэ дипломатиа. Ари аганахьала, ахадара рымоуп абарт ахырхартақэа: атэым инвестициақэа ралагара; апреференциалтэ аекспорттэ тагылазаашьяқэа рапэцарей ақыртуа аалыт аекспорт адгыларей; аекспорттэ цьармыкьяқэа рдиверсификация; аматцзурей, аусуратэ мчи, акапитали рзы ихакеитэ ахэаахэтратэ режим аларцэара адгыларей; атэыла аенергетикатэ атранспорттэ алшарақэа реизырхара.

Ахэынткарратэ программа ахэарақэа инрыкэырпэшны, аус адулара иафуп 2014 – 2020 шыкэскэа рзы Қырттэыла аекономикатэ аеиара ахэынткарратэ

стратегия а проект, уи 2020 шыкэсанза аекономикатэ политика ахадаратэ приоритеткэеи иашьашэалоу аусмѳаѳгатэкэеи ихэаакэнатцоит.

Ахэынтқарратэ программа ахықэкқэа рынагзарей ари апрограммала ихэаакэтцоу аекономикатэ политика амѳаѳгарей рзы иашьашэалоу ашьаѳақэа катцоуп. Абизнеси аинвестициатэ усхки рѳы икоу апроблемакэеи уажэтэи атагылазаашьей рытцааразы, абизнес ахатарнакцэа ркны айѳыларакэа мѳаѳысит. Уи иалтшэаны, имѳаѳган, уажэгы рымѳаѳгара иаѳуп иатаху аусмѳаѳгатэкэа зегы, урт рыбжьара, ахатэразы азин ахьчара аизырхара ахырхарталагы. Арт апроцесскэа ахэшьара роуит, ишахэтцоу еипш ианыѳшит адунеитэ аекономикатэ форум 2013 – 2014 шыкэсатэи «Аглобалтэ аконкурэнциалшара ажэахэаѳы» („The Global Competitiveness Report“). Қырттэыла иатэашьан иаха еиѳу ареитинг. Лымкаала, ари ажэахэа инакэырѳшны, Қырттэыла ареитинг 5 тыѳк рыла еиѳхейт, 148 тэылак ркынтэ Қырттэыла 77тэи атыѳ акынтэ 72тэи атыѳахь иасит (4,15 абалл рыла). Атцааракэа инрықэырѳшны, 114 ркынтэ 48 компонентк рѳы Қырттэыла апозициакэа еиѳхейт.

Ахшыѳзышьтра ду амоуп Қырттэылака атэым инвестициакэа ралагара апроцесс, атэыла аѳиарей аекономикатэ азхарей рзы уи иатцанакэа рацэоуп. 2013 шыкэса актэи азбжазы атэыла иалалаз ишиашоу атэым инвестициакэа 458,6млн. адоллар иакароуп. 2013 шыкэса аѳбатэи аквартал азы атэыла иалалейт 232,4 млн. адоллар атэым инвестициакэа. Арт арбагақэа, иашьашэалоу аамтазы тыѳхтэи арбагақэа 7%-ла ирейхауп, актэи аквартал арбагақэа 3%-ла ирейхауп.

2013 шыкэса ажьырныхэа инаркны 2013 шыкэса цэыббранза, аклиентцэа анапхгара рытара (CRM) апрограмма инатцакны иѳцан аинвесторцэа рбаза, уи иабзоураны, Қырттэыла икоу апотенциалтэ инвесторцэа ирызку азеипш информация аиурей анализ азурей рзы алшара калейт, уи арейинвестира арбагақэа рызхара иацхраауейт. Иара убас, Қырттэыла аекономикеи итышэынтэалоу аѳиарей рминистр ицхыраарала иѳцан аинвестициатэ хейлак, уи аинвестициатэ проекткэа анализ рзурей, ахэынтқарракынтэ ацхыраара рытареи ирызкуп.

2013 шықәса ажырныхәа инаркны нанхәанза Қырттәыла аекспорт 14%-ла иазхәит, 1761 млн. доллар иақарахәит, аимпорт 4%-ла еитцхәит, 4879 млн. доллар иақароуп. Адәнықатәи ахәахәтрәтә аикәшара 2012 шықәса иашьашәалоу аперид ацкыс 0,1%-ла еитцхәит, 6 640 млн. доллар иақароуп. 2013 шықәса ажырныхәа инаркны нанхәанза Қырттәыла ахәахәтрәтә баланс цәгы 12%-ла еиҕхәит, 3 119 млн. доллар иақарахәит.

Иара убас, Қырттәыла ахәахәтрәтә партниорцәа рхыҕхьазара 126 тәылак рыла иазхәит. Урт ркынтә 39 тәылак ркны ахәахәтрәтә баланс бзиоуп, ари арбага, цыҕх, иашьашәалоу аамтазы иқаз арбага еиҕуп.

2013 шықәса ажырныхәа инаркны нанхәанза, Евроеидгыла атәылақәа рахь Қырттәыла аекспорт 34%-ла иазхәит, 319 млн. доллар иақарахәит, ишеибгоу аекспорт 18% иақароуп, аимпорт 1 450млн. доллар иақарахәит, ишеибгоу аимпорт 30% ааннакылеит. Евроеидгыла атәылақәа ркны адәнықатәи ахәахәтрәтә аикәшара 1 769 млн. доллар иақароуп, уи Қырттәыла ахәахәтрәтә аикәшара 27% ааннакылоит.

Ихыҕшым ахәынтқаррақәа русеицура иалоу атәылақәа ркынтә Қырттәыла аекспорт 24%-ла иазхәит, 979 млн. доллар иақароуп, уи ишеибгоу аекспорт 56% ааннакылоит, аимпорт 267,1 млн. доллар иақароуп, ишеибгоу аимпорт 26 % ааннакылоит. Адәнықатәи ахәахәтрәтә аикәшара 9%- ла иазхәит, 2 246 млн. доллар иақароуп, уи Қырттәыла ахәахәтрәтә аикәшара зегы 34% ааннакылоит.

Урыстәылатәи афедерациякны ахәахәтрәтә аикәшара цыҕх, иашьашәалоу аперид ацкыс 35,3%- ла еихауп, 426 млн. доллар иақароуп. Аекспорт иазхәит 199%-ла, 84млн. доллар иақароуп, Қырттәыла аекспорт зегы 4,8% ааннакылоит, аимпорт 19%-ла иазхәит, 342 млн. доллар иақароуп, Қырттәыла аимпорт зегы 7% ааннакылоит.

Қырттәыла - Урыстәылатәи ахәахәтра - економикатә еизықазашьақәа реиташьақәыргыларә иалцшәаны азхара иқоуп ақытанхамґатә аалыц

аганахьалагы. Ақыртуа аган ирыхэаратэи еиџкаауп Украиней, Азербайџани, Ермантэылей рџы ақыртуа цитрускэа ахазал рылхратэ тагылазаашьакэа. Ашыкэс инатакны, аинтеллектуалтэ хатэра ахьчара амилаттэ агентра «Сақпатент» акны аусеицура ала, ахэаанырцэтэи аџбармыкьакэа рџы инагзон ақыртуа аџи ахьдырмазеиуа атыџкэа ашэкэы ртаџра апроцесс.

2013 шыкэса ажьырныхэа инаркны нанхэанза Қырттэыла ақытанхамџатэ аалытц аекспорт, 2012 шыкэса иашьашэалоу аперид ааста 20%–ла иазхаит, 383 млн. адоллар иакарахеит. Азтэцэи азымшьей рекспорт 63,5 млн. адоллар иакароуп, 56 %–ла иазхаит. Ажь иалху аџы аекспорт 61,7 млн. адоллар иакароуп, уи 67%–ла иазхаит. Арахэ аекспорт 31 млн. адоллар иакароуп, 25%–ла иазхаит. Аџыкэрей аекспорт 7,9млн. адоллар иакароуп, 48%–ла иазхаит. Азейтын зет аекспорт 4,6 млн. адоллар иакароуп.

Қырттэыла - Урыстэылатэи ахэааџы аусура иалагеит иахьатэи астандарткэа рыла еибыџоу агэатара - аужьтратэ пункт „Казбеги“. Ахазалхырта дырэ еиаанза, енакала уи 5000џык ирейханы изахысуамызт. Уажэазы ари арыцхэ 13000џык ркынза ишьтыцит.

2013 шыкэса џхынгэы азы Қырттэыла аихабыра кэџиарала ихдыркэшеит Евроеидгылакны иртбаау, ихакэиту ахэаахэтра наза аикэшахатразы аиџцаажэаракэа, урт ирылтщэаны, Қырттэылей Евроеидгылей рыхэаахэтратэ–экономикатэ усеицура артбааразы иуникалу алшара цэыртцит. Евроеидгыла абжьгаракэа ирышьатакны, Қырттэыла аихабыра, ахэаахэтра аусхкы аџы аинститутциатэи азакэанџцаратэ ареформақэа мџаџыргоит, урт ирылоуп абарт ахырхартақэа: ахатабзиара аинфраструктура, афатэаалытц аџырхагадара, аконкурэнция аполитика, аинтеллектуалтэ хатэра азин ахьчарей ахазалхыртатэ аиџкаарей. Иара убас, хазну ашыкэс азы, Қырттэыла аихабыра Еврокомиссия алахэылацэа ирызцэырыргеит Евроеидгылакны ганкалатэи апреференциалтэ хэаахэтратэ режим (GSP+) аџхэара анагзара иазку ахэарей иашьашэалоу адокументацией, уи иалан аџаус азы азинкэей, аџсабарахьчаратэи, иара убас, жэларбжьаратэи аконвенция алахэрала ихэаакэцоу егырт аџхькэрақэей рынагзара иазкыз

Қырттәыла аихабыра рыхасабрба. Уи иашьатакны Еврокомиссия азбара цоура аднакылеит.

Ахэаахэтратәи аинвестициатәи аизыказаашьақәа рыртбаара азцаара иазкны Америка Еиду Аштатқәа ркны аиџәажәарақәа мџапысуеит. Сынтәа жьтааразы, аекономикатә азцаарақәа рзы аус зуа аусуратә гыпц иашьтанеиуа аилатәареи зыџазара хараку ахэаахэтратә аиџәажәарақәеи рзы америкатәи ақыртуеи аганқәа рыбжьара азыкатаратә аиџыларә мџапысрууп.

Ашықәса инатакны, Австриеи, Польшеи, Украиней, Казахтәылеи ркны џ-ганктәи аекономикатә усеицура акомиссияқәа реилатәарақәа мџапысит. Иара убас, Қырттәыла имџапысит Швециеи, Словениеи, Чехиеи, Китаи, Украиней, Австралиеи, Израили, Бразилиеи ркны џ-ганктәи абизнесфорумқәа.

Уи адагы идырмазеит «Ахэаахэтрафы ахьчаратә усмџапгәтәқәа ралартәара иазку» азақәанпроект. Ари азақәанпроект, изақәанымқәа Қырттәыла ахазалхыртә иалало аимпорт акынтә атыџантәи индустрия ахьчара иазкуп. Ари изақәаным аимпорт, уи еипцшу атыџантәи аалыц иаџырхагоуп, ма аџырхагахара ашәартә итанаргылоит. Иара убас, идырмазеиуеит «Ахэаахэтрафы аинтидемпингтә усмџапгәтә ашьатакра иазку» азақәанпроектгы. Уи хықәкыс иамоуп Қырттәыла ахазалхыртәтә ацакырадгыл афы адемпингтә импорт акынтә атыџантәи индустрия ахьчара. Аконкуренттә цьармыкьа аџиара амзызла, 2013 шықәсазы Қырттәыла аекономикеи итышәынтәалоу аџиареи рминистрра аконкурентция аџиара иазку ареформа анагзара иалагеит, уи ихыпцшым антимонополиатә структура ашьақәыргыларә иазкуп. Активал аус руеит «Ихақәитү ахэаахэтреи аконкурентциеи ирызку» Қырттәыла азақәан аџсахрақәа алагаларазы, уи хықәкыс иамоуп: ихақәитү аконкурентциеи аконкурентциалшаратә цьармыкьеи рырџиара адгыларей, аконкурентция аиџкааратә аинституциатә аиџкаашьа аиџьтәрей.

Аинвесторцәа рызныкәашьа азинтә режим аиџьтәрей, аинвестори ахәынтқаррей рзинтә интересқәа абаланс рзурей амзызла, итцаауп

Қырттәыла иаднакылаз Ө–ганктәи аиқәшахатрақәа зегьы, Қырттәылатәи жәларбжьаратәи аҕышәа иазпұхьагәатаны ирмазеиуп апроблематә азинтә зтаарақәеи агхақәеи еиҕазырпұшуа атцаара, иара убас, абри еиҕш агхақәа рыриашаразы амҕақәеи, а моделтә хәтачқәеи ирызкны абжьагарақәа катцоуп. Ари атцаара иашьатакны идырмазеит Ө–ганктәи аинвестициатә аиқәшахатрақәа рмодельтә проект, уи, аиқәшахатра атекст ашьатакратә модель еиҕш, нақ–нақ атәым тәылақәа ркны Ө–ганктәи аинвестициатә еиқәшахатрақәа ирызку аиҕәажәарақәа рпроцес аҕы ахархәара аиуоит.

Апартниортә фонд аитәиҕаара иазку азакәанпұцаратә пакет ҕыц армазеиразы, апартниортә фонд акны активла аусеицура иаҕуп. Уи иабзоураны атәыла иаха ирацәаны аинвестициакәа аиур алшоит.

Қырттәыла Аҕыза–министр Бизина Иванишвили иҕшыгарала, ақыртуеи атәыми аинвесторцәа рыдгылар ала иҕцоуп «Қырттәыла аицинвестирра афонд». Ахатә инвестициатә фонд а потенциалтә инвесторцәа ирыхәаша атагылазашьақәеи чыдалатәи алшарақәеи рыднагалоит Қырттәыла аинвестициакәа ралатцара амзызла. Иахьазы ари афонд иалоуп 6 миллиард доллар.

Қырттәыла аекономикеи итышәынтәалоу аҕиареи рминистрра, Германтәыла жәларбжьаратәи аусеицура ауаажәларра – GIZ-и атыҕантәи азанаатдырҕәеи ркны аусеицура ала, «Ақәыпұшыларатә планшьтыхрей аргыларатә усуреи ркодекс» а проект дырмазеиуеит, уи, иаку а принципқәеи аҕкапұцәеи ирышьатакны Қырттәыла ацакырадгьыл аҕы ақәыпұшыларатә планшьтыхрей аргыларатә усуреи ирыдхәалоу азтаарақәа ртыҕқәцара иазкуп. Иара убас, 2012 шықәса абцара инаркны 2013 шықәса цәыббранза 50 аргыларак рзы азин рыцоуп, уи ала атәылака аинвестициакәа ралагалара иацхрауеит. Атыхәтәантәи ашықәс инацакны, азин зауз аобиектқәа рзеиҕш инвестициатә ахә 3 200 000 000 лари иақаран, урт ирылоуп абарт аобиектқәагьы: Аахыц Кавказтәи амҕангагатә система артбаара иазку (аиташьақәыргылар а проект инацакны), 56 км. иҕоу, зықәыҕәбәара дуу амагистральтә газмҕангага – 2 744 720 000 лари; Самцхе-Цъавахети аҕы

Арақалигес - 30 000 000 лари; Қарттәи ахаирбафәазафәи икоу алогистикатә парк - 1 308 000 лари; Ачаратқали афәи азфымцалашаратә станцияқәа ркаскад - 320 000 000 лари.

2013 шықәсазы атәылахь иааит 3 568 518оык авизиторцәа, урт рхыпъхьазара, ихафсыз ашықәс иашьашәалоу аамта арбагақәа 26 %-ла иреихауп (2012 шықәсазы – 882 590).

Ари азҳара Урыстәылатәи афедерациеи (азҳара – 54%), Украиней (азҳара – 69%), Польшей (азҳара – 72%) ркынтә иааиз атуристцәа рхыпъхьазара азҳара иадхәалоуп. Атуристцәа хтәылафәи 1 703 673 93 лари инырхит (2012 шықәсазы 1 410 901 лари инырхит). Урыстәылатәи афедерациякынтә иааит 335 891оык атуристцәа, урт хтәылафәи 448 350 212 лари инырхит.

Ахәынтқарратә ахатәра азцаарақәа ирыдхәаланы иазгәататәуп, 2013 шықәсазы интенсивла инагзоит ахцәа истатус змоу афизикатә хафқәа ишиашоу рзытира атасла,

ахәынтқарра иатәу еитамтуа амазара рзышьақәырбәфәара апроцесс. Ари апроцесс асоциалтә мышхәыбазарей ашәартадара аус афәи ахәынтқарра ароль алкаарей иацхраауеит. Уи адагы, Қырттәылафәи адгбыл афонд анапхгаратара афеиара апроцесс азинтә аикәыршәарей, Қырттәылафәи адгбыл ахылапъшра айбәтәрей, Қырттәыла адгбылқәа иаку рфонд ахылапъшрей афеиарей ирыдхәалоу азцаарақәа ралкаарей рызбарей ирызку активтә усура инагзоит.

Аимадарей аинформациатә технологиакәеи рганахьала, 2013 шықәсазы ирыдыркылеит «Аналогиатә дырратара акынтә ацифратә дырратарашка Қырттәыла амилаттә аиасра астратегия» апроекти, уи иадхәаланы Қырттәыла азакәанпъцаратә актқәа ирылататәу апъсахрақәа рзакәанпроектқәа рпакети. 2013 шықәсатәи тагалантәи асессияфәи ақыртүа закәанпъцафцәа ари апакет еилдыргоит.

Атранспорттә потенциал иаха арбәфәаразы арегион атәылақәа ркны аусеицура инагзоит. Иара убас инагзоит Бақәа – Қарт – Карс аихамфатә магистраль аргыларатә усурақәа.

Қырттәыла активла иалахәып Каспиатәи амшын арегион ақынтә анефти агази риагара аprojekt анагзарағы. Ари аproject иабзоураны Европатәи ацъармыкыағы аенергохытцдыртақәа рдиверсификациязы алшара калойт.

Ақытанхамоеи, аенергетикеи, амџатәи аурбантәи амуниципалтәи аинфраструктуреи, ахатә сектори, егырт асекторкәеи рғы ахадаратә аprojectкәа аңара рзалхразы, аџхәарадула, азин чыдала акредиткәеи агранткәеи роура амзызла, аадонорцәа ркны аиџцәажәарақәа мџапысуейт. 2012 шықәса жьтаара 1 инаркны иахьанза аадонорцәа ркны 14 еикәшахатрак рыдыркылахейт, урт рыбжьара, ақытанхамоеи, амџатәи азтәи аинфраструктуреи, атареи русхккәеи ахтәацәа ацхыраара рытареи ирызку аикәшахатракәа.

Уи аамтазы активла аусура аиџуп еиуеипышым ахырхартақәа рзы аадонорцәа ркынтә аңара аиура амзызла.

Ахасабрба ианыпышуа аамта инацакны, ақытанхамџа адгыларазы, Евроеидгылеи Ақытанхамџа арџиара жәларбжьаратәи афонди (IFAD) ркны аикәшахатракәа рыдыркылейт. Ақытанхамџазы зыхә мачу акредиткәа роура амзызла аадонорцәа ркны аиџцәажәарақәа мџапысуейт.

Ахатәреи аикәшахатреи рыхьчара

Имазеиуп азакәанпыцаратә пысахракәа рпакет, уи иабзоураны аханатә иахәапышуейт аипотекатә пысахтәкәа ирыдхәалоу атаскәа. Ирыдыркылахьоу аикәшахатракәа рыпысахуам, аха тәылауаџык даеа тәылауаџык ипысыџера ахархәара илымшаратәы азинтә тагылазаашьақәа еикәдыршәойт.

Қырттәыла апарламенти Аиустиция аминистррағы икоу азеипыш реестр агентреи адгьыл ахылапышреи аџиареи ирызку аматурабжьаратә хеилак аусура еиџыркаауейт. Ахеилак алахәылацәа, Қырттәылағы адгьыл аидхәаланы икоу апроблемақәа зегы зызбаша адгьыл акодекс дырмазеироуп.

Ашәахтә политика

Ахәынтықарратә программа ала иазпыхьагәатоу ахықәккәа рынагзаразы, Қырттәыла ашәахтә кодекс рыпысахит. Арт апысахракәа инрыкәырпышны, ашәахтәи административтәи аусхккәа рғы ахарапысеи ахыпыхьазарақәеи алиберализация рызуп, урт рхыпыхьазара еицартәйт, афизикатә хаџкәа рхашәалахәтә шәахтә аминимум шыақәдыргылейт, ашәахтә, ииашоу анапхгаратаразы азинтә база ипыцоуп.

Ашәахтә закәанҗцара иалалаз аҗсахракәа инрықәырҗшны:

- Ашәахтә зқәым аминимум ихәаакәцоуп, уи иабзоураны зулафахәы мачу атәылауаа (6000 лари еиханы шықәсыктәи ахашәалахәы змам) ахныкәгаратә минимум иақароу рҗаусҗса ақынтә аусуратаә иааникылаз 360 лари ахашәалахәтә шәахтә абиуҗет ақынтә издырхынхәеит;
- Ашәахтә зқәым аминимум (мызкала 150 лари) азы афизикатә хаҗы ибанктә счиот аҗы мчылатәи аусмәаҗгаткәа нагзом;
- Ақытанхамәатә ма амедицинатә усура назыгзо ахаҗы ахашәалахә азы ашәахтә ишәом, уи ашәахтә ашықәс анынтәалак аамышьтахь 3 шықәса инрытқакны ихашәалахәы ареинвестициа азиур илшоит;
- 2017 шықәса ажьырныхәа 1нза ашәахтә ақынтә ихақәйтхоит ақытанхамәатә ааглыхра знапалаку ахаҗы Қырттәылаә ирмазеиу ақытанхамәатә аалытц раҗхьатәи ацәыргарақынтә иоуа ахашәалахә, акалендартә ашықәс инацқакны ари ахашәалахә 200 000 лари еихамзар. Иара убас, ақытанхамәатә ааглыхра знапалаку ахаҗы, иусуразы иоуа аулафахәы, аусуратаә ари аусурақынтә иоуа ахашәалахәы 200 000 лари еихамзар;
- 2017 шықәса ажьырныхәа 1нза ашәахтә ақынтә ихақәйтхоит ақытанхамәатә ааглыхра знапалаку ахаҗы Қырттәылаә ирмазеиу ақытанхамәатә аалытц раҗхьатәи ацәыргарақынтә иоуа ахашәалахә, акалендартә ашықәс инацқакны рзеиҗш хашәалахә 200 000 лари еихамзар;
- ахашәалахәтә шәахтә ақынтә ихақәйтхоит зхәычраахыс зылшара мачу, иара убас, лабәба иубартоу агра змоу ахаҗы, акалендартә ашықәс инацқакны, уаанза иқаз 3000 лари рцынхәрас, 6000 лари ақынза ашәахтә зқәу ахашәалахәы;
- Қырттәыла Аҗыза–министр ихала идикылоз азбара ацынхәрас, ашәахтә еикәшахатра адкыларазы азбара рыдыркылоит Қырттәыла аихабыра;
- Ашәахтә уалқәа рыршәаразы иқаз шықәсыктәи аҗхәара 3 шықәсанза идуухеит. Ашәахтә уалқәа рыршәара аиқәыршәаразы, ашәахтә зшәараны иқоу ахаҗы имазара қыралала агара ма аипотека ақәцара қалоит;

- Адгьыл ма амазаразы ашәахтә шықәсыктәи абазисттә хыпъхьазара аихабыра рықәцара ацынхәрас азакәанла ихәаакәтцахоит;
- Қырттәыла аңауси, агәабзиарахьчарей, асоциалтә ахьчарей рминистрра иаднакылаз, ататын аґагыларатә стратегиа инакәырпъшны, 2014 шықәса цәыббра 1 инаркны афильтр змоу ататын азы (атыпъантәи ма аимпорттәи) акциз 0,6 ақынтә 0,75 лари ақынза иацлоит, афильтр змам ататын азы (атыпъантәи ма аимпорттәи) - 0,15 ақынтә 0,2 лари ақынза иазхауеит;
- ашәахтә уал мчыла аршәара иалагоит ашәахтә аймак ахыркәшара аамышьтахь, ари аамта инаркны ахаґы ашьауґатә такпъхықәра икәырцар калоит;
- ахылапъшратә акассатә аппаратқәа рхархәара атас аилагаразы ишьақәгылоу ахарапъса 500 лари ақынтә 200 лари ақынза еитцхоит. Иара убас, рапъхьаза акәны акассатә аппарат ахархәара атас еилазгаз ахаґы, асанкция аҳасабла, агәеанцара иоуоит;
- Ашәахтә ақәцатә еитцхеит, 0,07 назынак рцынхәрас 0,06 назынак ирақарахеит, шықәсык ала ахаґы 3.65 назынак ашәахтә аццатә ишәоит;
- Хаґык, рапъхьаза акәны атауар азы ашәахтә ада аус шиуа рбар, 1000 лари ацынхәрас 500 лари ахарапъса ишәоит, даеазнык ари атас еилеигар, 10000 лари ацынхәрас 5000 лари ахарапъса ишәоит;
- Ашәахтә декларация ацәыргара аґхәара аилагаразы аминималтә харапъса 200 лари ақынтә 50 лари ақынза еитцхеит;
- Қырттәыла аконституциеи ауаґытәыґса изинқәа рдекларациеи рыла ахаґы иатәашьу азинқәа рыпъкратә норма еипъш, асанкция хкык еипъш ипъырхуп Қырттәыла ахазалхыртатә ахәаа ахысразы иказ апъкра; ахарапъса аҳасабла Қырттәыла ахазалхыртатә хәаа ахысразы азин апъкра ипъырхуп абарт азинеилагарақәа рзы: Қырттәыла ахазалхыртатә ахылапъшратә пункт ала акәымкәа, мазала атауар аиагаразы; даеазнык абри еипъш аилагарала 3000 лари иапъсоу атауар мазала аиагаразы;

- Еитцхеит атауар арбара ма азеипҫш декларация ахартәара аҕхәареи атранспорттә хархәага арбара аҕхәареи реилагаразы ахараҫса. Ари аҕхәара аилагаразы ҕнак азы, (атауар ахә 1500 лари еихамзар) иҕаз 100 лари ахарҫса 50 лари аҕынза еитцхеит (атауар ахә 1000 лари еихамзар).

Ашәахтә кодекс аофициалтә, азеипҫш аилыркаара ахырхарала аусура инагзоит. Уи иабзоураны ашәахтәшәаҕцәа аус аныруа ашәахтә ҫхықәрақәа ииашаны ирызныкәо иалагоит, ашәахтәшәаҕцәа икарто азинеилагаракәа рхыҫхьазара еитцоит. Иара убас, ашәахтә кодекс иалаз аиашамрақәа рыриашареи, ашәахтә кодекс ала азинтә еизыҕазаашьақәа ртыҫкәцареи, ашәахтә процесси анапхгаратареи рырмариареи иаҕуп.

Афискалтә политика

Қырттәыла 2013 шықәсатәи ахәынтқарратә биуцет ала иазҫхьагәаҫоу асигнацияқәа инрыцакны, ахәынтқарратә программа иалоу аусмҕаҫгәтәкәа аҫара рзалырхуеит. Абиуцет ианыҫшуеит аихабыратә программа ахадаратә аҫкаҫцәақәа, урт асоциалтәи, агәабзиарахьчаратәи, ақытанхамҕатәи, ацаратәи ахырхартақәа ирызкуп. Иара убас, аҫара рацәаны иазҫхьагәаҫоуп аинфраструктуратә проектқәа рынагзаразы.

2014 шықәсатәи абиуцет апланшьтыхра иаҕуп, уи иалалоит аихабыра рприоритетқәа рынагзара иазку аусмҕаҫгәтәкәа рзы аҫара. Иара убас, атәылаҕы иҕоу амакрофискалтә тагылазаашьеи апрогнозқәеи иазҫхьагәатаны еикәдыршәоит афискалтә параметрқәа ртышәынтәалара.

Инагзоит ахәынтқарреи атыҫантәи ахатәхеиҕкаарақәеи рбиуцетқәа рзы апрограмматә биуцет аформати ахатабзиареи реиҕьтәра иазку аусура. Иара убас, абиуцет апланшьтыхра аелектронтә система аиҕьтәра иазку аусурақәа мҕаҫысуеит. Арт аусмҕаҫгәтәкәа рынагзара иалцшәаны, абиуцет апланшьтыхреи, уи анагзара ахасабырбеи рпроцесс аан иаха ииашоу, иназоу аналитикатә материалқәа рырмазеиразы алшара калоит.

Ахәынтқарратә ауал иадхәаланы иазгәатәтәуп, Қырттәыла афинансқәа рминистрра еикәнаршәоит ахәынтқарратә ауал апрогмативтәи аконсервативтәи анапхгаратара, иара убас, атәыла иаиуз аҫсахтә хытцдыртақәа рмилаттә аҕиареи, аинвестициатә приоритетқәа инрықәырҫшны рхархәареи. Қырттәыла

ахэынтқарратә ауал атагылазаашыа Қырттәыла ихыпшыым акредиттә рейтинг ахадаратә аган бәбәәқәа ируакуп.

Қырттәыла аусеицура нанагзоит жәларбжъаратәи ареитингтә еилахәырақәа - Standard & Poor's, Fitch-и Moody's-и ркны. Иахъазы Қырттәыла абарт аилахәырақәа рыхпәагы ркны „ВВ-итышәынтәалоу“ ареитинг амоуп (аилахәыра Moody's аметодологиала „Ва-итышәынтәалоу“).

Ахэынтқарратә адәныкатәи ауал апортфел – ишеибгоу ахэынтқарратә ауал 78% иақароуп. Ари акредиттә хытцырта ахәта ду роуит аганрацәалатәи ҕганктәи адонорцәа ркынтә, бжеихарала азин чыдала. Атәым хытцыртақәа ркынтә ироуз апсахтә рхы иадырхәоит аинфраструктура аиташыақәыргылареи, атәыла аҕиаразы зтақ дуу егьырт апроєктқәеи рзы. Ахэынтқарратә ауал азы иказшыарбагоуп аитатәратә тенденция. 2012 шықәсазы ахэынтқарратә ауал аноминалтә аҕнытқатәи аалытц наза 34.9 % иақаран, адәныкатәи ауал, аноминалтә аҕнытқатәи аалытц наза [27.6%](#).

Ахэынтқарратә адәныкатәи ауал аганахъала, етапла идырҕиаауеит зыхә дуу ахазынатә қбаадқәа рцъармыкыа. Уажәазы, Қырттәыла афинансқәа рминистрра инанагзоит шықәсыктәи, ҕышықәсатәи, хәышықәсатәи, жәашықәсатәи зыху дуу ахазынатә қбаадқәа ремисиа. Аназынатә арбагақәа (акупони адисконти) аитатәратә тенденцияла иалкаауп, уи иабзоураны аинвесторцәа, аихабыра рфискалтә политикеи амакроекономикатә тагылазаашыеи иаха рыгәра ргоит.

Жәларбжъаратәи авалиутатә фонд (IMF) акны аусеицура инагзоит, ари афонд апрограма инацакны Қырттәыла иаиуит 250 млн. SDR (387 млн. адоллар) ағара. Ари ағара арезервтә финансыркра амеханизми (Stand-By Arrangement - SBA) арезервтә-кредиттә базеи (Standby Credit Facility - SCF) рпрограмақәа инрытцакны иалырхит. Аихабыра ари ағара рхы иадырхәоит чыдалатәи атагылазаашыақәа мацара раан. Ари апрограма инацакны 2013 шықәса мшапымза 3 рзы алартәара аиуит Қырттәыла иазку актәи аҕбатәи еидцоу

ахцэажэара. Иара убас, Евроеидгыла ишыакэнарфубэеит 46 млн. евро иакароу ахыцхырта, уи IMF апрограма иадхэаланы рхы иадырхэоит.

Ахэынтқарратэ аңара ахылаңшра аганахьала, Евроеидгыла адгыларала, Қырттэыла афинканскэа рминистрра асистемеи, ахэынтқарратэ аудит амацуреи, аконкуренциеи ахэынтқарратэ аахэарақэеи рагентреи рфы ареформақэа мџапысуеит. Арт ареформақэа ахэынтқарратэ хыццыртақэа излауа ала хықэкыла рхархэареи, амакроекономикатэ тышэынтэалара ахьчареи, астратегиятэ цакы змоу аусхкқэа рзы аңара алхреи, ахэынтқарратэ хыццыртақэа рхархэара ахылаңшреи ахасабырбеи ирызкуп. Арт ареформақэа иашьтанеиуа ретап ала иазпхьагэатоуп ахэынтқарратэ аңара ахылаңшра апроцесс ағы Қырттэыла апарламент аеалархэра.

5. Ақытанхамџа

Аиҳабыра ғыц 2012 шықэсазыцэкыа ақытанхамџа арџиара азыхатцхатра иалагеит, ашықэс антэамтазы, ақытанхамџатэ техника ғыц аахэаразы аминистрра абиуцет ақынтэ итегыы 80 милн. лари иалхын. 2013 шықэсазы афинансыркра иазхаит 241 млн. лари ақынза ишьтыцит. Ақытанхамџатэ сектор афинансыркра ашьхытра аганахьала иалкаатэуп ақытанхамџеи ақыта аџиареи ирызку Европа агэыларатэ программа (ENPARD). Ари апроект 4 шықэса рзы иазпхьагэатоуп (2013 шықэса хэажэкыра – 2016 шықэса хэажэкыра), апроект абиуцет 40 млн. евро иакароуп. ENPARD- Қырттэылатэи апрограма анагзара иалтшэаны арахэаазаџэа русеицура иаха итбаахоит, ақытанхамџатэ сектор иалахэу аинститутқэа русушыа еибухоит, ақытанхамџа амилаттэ стратегия анагзара ацхыраара аиуоит.

Ишьатакхеит иааглыхратэым (икоммерциатэым) аиуристтэ хағы – ақытеи ақытанхамџеи рырџиара афонд, уи зыдгылкэа рацэам арахэаазаџэа ирыцхрааша апрограмақэа рынагзареи, ақытатэ инфраструктура арџиареи, ақытанхамџа знапалаку афизикатэи аиуристтэи ахаџкэа зыхэ лақэу акредитқэа рытареи, иахьатэи ақытанхамџатэ технологиакэа ралартэареи, ақытанхамџатэ сектор ағы акооперативқэа русура адгылареи, ақытанхамџатэ усурағы аңгаңса

амеханизмкәа ралартәарей, ақытанхамҗатә дгьыл афонд аҗдарей, ахылаҗшрей ирызкуп.

Иахьазы «Зыдгьылкәа мачу арахәазаҗцәа ааҗынратәи аусуаркәа рзы ацхыраара рыҗара апроєкт» инаҗакны 710385җык ақытауаа еиуеиҗшым ақытанхамҗатә картакәеи, иашьашәалоу ахәартеи роуит. Абенефициарцәа 195 545 543 лари рыхә ацхыраара роуит.

Абенефициарцәа еилоу акартакәа рхархәарала рыдгьылкәа аадрыхырц рылшеит, аминималтә картакәа рхархәарала ақытанхамҗатә ааглыхратә хархәагакәеи ақытанхамҗатә инвентари аархәеит. Апроєкт инаҗакны, зыдгьылкәа мачу арахәазаҗцәа иртәу 196 924 гектар адгьыл аҗакыра аус адырулеит, 82 359 731 лари рыхә артәыгакәеи, 37 735 593 лари рыхә апестицидкәеи, 7 683 375 лари рыхә алаҗатәкәеи, 11 202 061 лари рыхә ақытанхамҗатә инвенатри 264 943 лари рыхә арахәхәышәтәратә препараткәеи аархәеит. Ари апроєкт хыкәкыс иаман ақытанхамҗатә хархәага бзиакеи аматзуреи рыла ақытауаа реикәыршәара. Уи иабзоураны акыр еиҗхәеит аҗаус аҗагылазаашьақәа, абизнес иаха илахҗыххәеит. Ари апроєкт анаҗзара иахылҗит раҗхьатәи аалыҗ ааглыхра адгыларей, иҗегьы аусуратә тыҗкәа раҗдарей, аус зуа ауааҗсыра рҗаусҗса азхарей.

Ақытанхамҗатә сектор знапалаку ауааҗсыра рыдгыларазы, 2013 шықәса ааҗынра инаркны аусура иалагеит «Азинчыдалатәи акредиткәа рпроєкт», уи инаҗакны, ақытауаа, азинчыдалатәи агроҗсахтә ахасабла аҗара роуит. Апроєкт иалахәып 12 банки амикрофинанстә 2 еиҗкаараки. Ақытеи ақытанхамҗеи рырҗиара афонд афинансыркра иашьатакны, абанккәа аҗара ззалырхыз агроҗсахтәкәа 9-12% рҗнынза иашәоит „Ақытанхамҗатә проєкткәа рыхалҗшратә агентра“.

2013 шықәса нанхәа 27 аҗагылазаашьа ала, актәи акомпонент инаҗакны, 2 685җык абенефициарцәа 1106 478 лари атауартә кредит роуит. Аҗбатәи акомпонент инаҗакны, абжьаратәи ихәычуи арахәазаҗцәа, амаксимум 2

шықәсыктәи аҕхәарала, азинчыдала агрокредткәа роут – 22470ык абенефициарцәа ирытоуп 44598745 лари акредит.

Апроект ахҕатәи акомпонент инацкны, ақытанхамҕатә ааглыхыртакәа, амаксимум 7 шықәсатәи аҕхәарала азинчыдалатәи агрокредиткәа роут, 2013 шықәса цәыббра 30 атагылазаашья ала, урт ирытоуп 29,5 млн. доллар рыху 235 ҕсахтә. Ари акомпонент инацкны, 51 ааглыхырта ҕыцкәа раҕцаразы аҕара алхуп. Ааглыхырта ҕыцкәа раҕцареи, уаанза иҕаз ааглыхыртакәа ыртбаареи, атехника ҕыц ала реибытареи рзы, абанккәа Кахети арегион аҕара азалырхит 10 ааглыхыртак раҕцареи 63 реиташьякәыргылареи рзы; Қвемо Қартли арегион аҕы иҕыцу 9 ааглыхыртаки аус зуа 35 ааглыхыртаки рзы; Имерети арегион аҕы иҕыцу 5 ааглыхыртаки, аус зуа 26 ааглыхыртаки рзы. Аҕсахтәкәа реихарак арахаазареи, азахәазареи, ашьтатартакәа реикәышәареи ирызкуп.

2013 шықәсазы атәылашка иааргеит ақытанхамҕатә техника ҕыц, уи ахархәаразы 10000ык атрактористцәа рквалификация шытырхит, шәкыла аусуратә тыҕ ҕыцкәа иҕцан.

Ақытанхамҕа атрадициатә усхккәа ируакуп азахәазареи аҕы ааглыхреи. Аминистрразы ахадара амоуп ақыртуа аҕы азыргареи ацбармыкья ҕыцкәа ыпҕшаареи. Аилахәыра «Аҕы амилаттә агентра» аеалархәрала кәҕиарала иазхауеит ақыртуа аҕы аекспорт. Урыстәылатәи ацбармыкьяшка ақыртуа аҕы аекспорт еиталагеит. Цыпхтәи арбагакәа ирҕаурпшыр, сынтәа ақыртуа аҕы аекспорт акыр иазхаит. 2013 шықәсазы, ҕхынҕы налатцаны ахәааныртцәка ирышьтит 16 125 433 ҕатлыка (0,75) аҕы, арт арбагакәа иашьашәалоу тыпхтәи аамта ацкыс 4884505 ҕатлыка ыла еихауп.

2013 шықәсатәи ажьтаара кәҕиарала амҕаҕгара амзызла идырмазеит ажьтаара асубсидиакәа рсистема ҕыц, ари асистема, аҕареи, асубсидиакәа рхыпхьазареи ыла тыпхтәи асистема еиҕшым. Лымкаала, сынтәа асубсидиа иалхуп ахҕатәи аборигентә ажьхкы – Кахури мтване азы. Ажь шкәакәазы (Рқатцители, Кахури мтване) 0.4 лари асубсидиа алхын, Саҕерави азы – 0.25 лари. Иара убас,

асубсидиакәа рзы азин роуит, афизикатә хаҕкәа рҕынтә килак ажь азы 1 лари еитцымкәа изшәоз абытә еилахәырақәа. Цыпх асубсидиакәа иалхын Рқатцители (0,25 лари) Саҕеравии (0.35 лари) мацара рзы, уи иахкьаны азахәазаџцәа изныкымкәа аймак рыбжьалахьан, избанзар Кахети арегион аҕы Рқатцители Кахури мцванеи иахьеилоу азахәатрақәа рацәоуп.

Цыпх 54000 тонна ажь аус адырулеит, ацыхәтәантәи 5 шықәса рзы арт ари арбага зегьы иреиҕын. Иахьазы 79000 тонна ажь рыдыркылеит, иахьагьы адкыла ра иаҕуп. Иара убас, 10 гектарк иреиханы азахәатра змоу азахәазаџцәа ажь арт ар рылшоит. Азахәазаџцәа зегьы рхы иакәитны ажь арт ар рылшоит. Цыпх Рқатцители Саҕерави рмаксималтә ахә 1 лари акәын иҕаз, Александриатәи Муцьуреттәи (Хванчкара) ахккәа 3 лари хәа ирыдыркылон.

Сынтәа Рқатцители бзиа, Саҕерави ма Мцване рминималтә ахә 1 лари иақаран, чыдалатәи амикротыпқәа инрықәырпшны, саҕерави амаксималтә ахә 2.20 лари, Рқатцители Мцванеи рыхә 1.50 лари иақаран. Раца арегион аҕы ажьтаара иаламгацт, аха Хванчкара ахә 5 – 8 лари иақарахар калап.

Ауааҕсыра ргәабзиарахьчареи рсоциалтә ахьчареи рзы, афатә ашәартадара еикәыршәоуп, уи азы «Афатәаалыци аҕстәкәа рыфатәи рхатабзиареи, арахәаазареи, ациаакәа рыхьчареи ркодекс» иалало аҕсахрақәа рпакет дырмазеит. Азакәанпроект инақәырпшны, Еврокомиссия абжьгарақәа иазпхьагәатаны, ахәтачкәа рацәаны аханатә идыриашеит, арт аҕсахрақәа «Адгьыл пҕстәкәа рсанитартә кодекси», Ациаакәа рыхьчара иазку жәларбжьаратәи аконвенция амазаныкәгара ишьақәдыргылаз афитосанитартә тагылазаашьақәа жәларбжьаратәи ISPM астандарткәеи, Евроеидгыла адирективакәеи ирышьашәалоуп.

Сынтәа Қырттәыла апарламент иаднакылеит «Ақытанхамџатә хеидкылақәа ирызку» Қырттәыла азакәан. Ари азакәан ахадаратә хықәккәа роуп: атаацәаратә ааглыхыртақәа рырҕиареи, урт рҕиаратә лшарақәа рырбәбәареи, ақытәи ақытанхамџеи реиҕаҕиара адгылареи; ақыта асоциалтә-экономикатә аҕиара

аикэыршэарей акытэкэа рѣы аѣара аѣыхрей, акытэкэа рѣынтэ ауааѣсыра рмиграция аанкыларей, акытанхамѣатэ ааглыхра апродуктивра аизырхарей, аконкурентциалшара айѣтэрей, арендабелра ашьтыхрей, амилаттэ экономика арѣиарей, абиологиатэ нхамѣа аѣиара адгыларей. Азакэанла иазѣхьагэаѣоуп азеипѣш азин аиуристтэ хаѣы – акытанхамѣатэ хейдкылакэа рырѣиара агентра аѣцара, уи акытанхамѣатэ хейдкылакэа астатус ратэашьарей, астатус аанкыларей, рхылаѣшрей ирызкуп, акытанхамѣатэ хейдкылакэа ирыцхрааша ахэынтқарратэ усмѣаѣгатэкэа нанагзоит, акытанхамѣатэ хейдкылакэа рырѣиара иацхрааша абжьагаракэа армазеиуеит, акытанхамѣатэ хейдкылакэа русура иадхэаланы адырракэа рбаза иѣнатцуеит.

Активтэ усура мѣаѣысуеит акытанхамѣатэ дгьылкэа амелиарациатэ рымаѣзура аикэыршэара аганахьала, убри азы, «Амелиарациатэ система амодернизация апрограмма» инаѣакны, сынтэа, 11 560 гектар адгьыл аѣакыраѣы 19 азақэтэаратэ системакэа еиташьакэыргылоуп, Кахэттэи алакэыра 7 570 гектар аѣы 11 атарбаратэ системакэа еиташьакэыргылоуп. Абиуѣеттэ аѣара ада, аиташьакэыргыларатэ усуракэа нарыгзоит Адунеи абанки (WB), Акытанхамѣа арѣиара жэларбжьаратэи афонди (IFAD), Америка Еиду Аштаткэа рѣиара агентрей (USAID), егьырт айѣкааракэеи рѣкны аусеицурала.

Сынтэа, ихѣаѣсыз апериод азы имѣаѣгоуп амелиорациатэ инфраструктура атехникатэ хархэара иазку, зѣак дуу аусуракэа. Ирыцкьоуп 1054 км. аура змоу амагистральтэи аизшаратэ ажракэа. Урт рыбжьара: Қвемо Қартли – 489 км, Шида Қартли – 424 км., Кахети арегион аѣы – 46 км., Имерети – 95 км. Гуриени Гыртэылеи арегионкэа рѣы ирыцкьаны еиѣыркааит 15 км. аура змоу агыруажратэ коллектор. Ашықэса антэамтанза, 63 км. амагистральтэи 165 км. аизшаратэи ажракэа ррыцкьаратэи реиѣкааратэи аусуракэа мѣаѣыргараны иѣоуп.

Идырѣеит аизшаратэ цэахэакэеи иѣхастаз азышьтратэ системакэеи. Ирѣеины еиуеипѣшым чыдалатэи аусуракэа рызуп азхагалартатэ станциякэеи, азыцэахыртакэеи, еиуеипѣшым 25 идуу азтехникатэ аргыларакэеи. Ишеибгоу

570 арғыларакәа ирееиуп. Арт аусмѳаѳгатәкәа ирылтщәаны 70000 гектар адгьыл ацакыра азыла еикәыршәоуп.

Уажәазы Ақытанхамѳа аминистрра инанагзо аинвестициатә проекткәа ирылукааратәы икоуп Ақытанхамѳа адгылар апроект (ASP). Ари апроект азы аѳара алнахит Ақытанхамѳа аѳиара жәларбжьаратәи афонд (IFAD), аѳсахтә аҳасабла 5350 000 SDR (инакәырѳшны, 8 130 000 адоллар), акредит аҳасабла 130 000 SDR (инакәырѳшны, 213 000 адоллар). Уи адагьы, ари апроект азы IFAD 3 250 000 SDR (инакәырѳшны, 4 924 000 адоллар) алнахит.

Апроект ѳ-компонентк рыла ишьакәгылоуп:

Актәи акомпонент «Ақытаѳы ализингтә операциякәа рыдгылар» - 4.916.900 адоллар иаѳсоуп. Уи Қырттәылаѳы ақытанхамѳатә лизинг асистема арѳиара адгылар аизкуп. Акомпонент ала аизѳхьагәатәу аусура аабзоураны ақытанхамѳа знапалаку ааглыхыѳцәа ализинг ала еиуеиѳшым, ақытанхамѳатә азкра змоу ахархәагакәа аархәар рылшоит.

Аѳбатәи акомпонент ақытакәа рѳы зымчхак хәычу аинфраструктура арѳиара аизкуп, уи 9.8 млн. адоллар аихтнырцоит. Ари акомпонент ақытакәа рѳы амѳакәеи, ацхакәеи, азымѳангагакәеи рыргылареи реиташьакәыргылареи ухәа, аинфраструктура арѳиара ацхраауеит.

Ҳазну ашықәс азы аилахәыра «Афатәаалыт амилаттә агентра» 1000 иреиханы абизнесоператорцәа аплантә гәатаракәа рзымѳаѳнагоит, арт арбагакәа 2,5 рыла тыѳхтәи арбагакәа иреихауп (2012 шықәсазы апрограммала аизѳхьагәатан 400 абизнесоператорцәа ргәатара) ; акыр аизхәит планла аизѳхьагәатам агәатаракәа рхыѳхьазарагьы. Лымкаала, 2012 шықәсазы 44 планла аизѳхьагәатамыз агәатаракәа нагзан, 2013 шықәса нанхәа 15нза – 145 планла аизѳхьагәатамыз агәатаракәа мѳаѳган.

2013 шыкәса инаркны ибәбәахеит атәыла афнытқатәи ацармыкыағы зығхәара нтәаз афатәаалыт атира афактқәа раарпшреи иашьашәалоу аусмәапгәтәкәа рынагзареи апроцесс.

2013 шыкәса нанхәа атагылазаашья ала, апсатәтә иалху афатә аусбарта адыррақәа рыла, қырттәылағы 77 арахәшыртақәа аус руеит, урт ркынтә арегионқәа инрыкәырпшны: қарт – 4, Шида Қартли – 5, Самцхе-Цъавахети – 2, Қвемо Қартли – 13, Кахети – 13, Имерети – 16, Мцхета - Мтианети - 7, Гуриа – 2, Гыртәыла - Хыхьтәи Шәантәыла – 12, Раца-Лечхуми -Цақатәи Шәантәыла – 1, Ацара – 2.

Сынтәа, агәыларә икоу атәылақәа рғы еипштәкыа, Қырттәылағғы аларцәара рыман ишәарту амиграциәтә пырхага – италиәтәи арцукәа. Арцукәа ржәыларә иалтшәаны чыдала атагылазаашья цәгьан ахәыртақәа рғы (Дедоплистцқарои Сибунаки рмуниципалитетқәа рғы), аландшафт цәгья иахкыаны, уажәтәи атехникала ари ацакырадгьыл аус адуларә рылымшеит, ааигәа икоу ақытақәа рыхьчара амзызла, арцукәа раларцәара атыпқәа авиациәтә хархәагақәа рыла аус рыдырулар акәхеит.

Абарт аусмәапгәтәкәа зегы ирылтшәаны ақытанхамәәтә культурақәеи ае афрей еикәхеит.

Сынтәа америкәтә аңарпалыкы ағагыларә амзызла мраташәарәтә қырттәылағы 35000 гектар адгыла ацакыра аус адырулеит. Абиологиәтә препаратқәа рыла аус адырулеит Прут-Григолетти -Уреки- Қобулеттәи амәа нак-аак икоу аиәцәара.

Атәыла ацакырадгьыл ағы арахә рзы ишәарту аинфекциәтә чымазарақәа раарпшра аан, ахәынтқарратә программала инакәырпшны инагзоит ачымазарақәа ирышьашәалоу аликвидациәтә усмәапгәтәкәа: адиагностикәтә гәатарәкәеи, авакцинациеи, егырт арахәхәшәыртәтә-саниатартә усмәапгәтәкәеи. 12 450 хы арахә аапқра ачымазара ағагыларәтә алаца рзықатан.

6. Агэабзиарахьчарей асоциалтэ политикей

Агэабзиарахьчара

2013 шыкэса жэабран азы амч аиуит зегьирзеипьшу агэабзиарахьчаратэ программа актэй аетап. Актэй аетап азы, жэабран инаркны рашэарамзанза 41 7130ык атэылауаа хырпашья змам амбулатортэ аматцура роуит, 15 2750ык – хырпашья змам астационартэ цхыраара, 1 347 6580ык атэылауаа планла иазпыхагэагоу амбулатортэй аполиклиникатэй аматцзуразы ашэкэы рые тарыцит. Зегьирзеипьшу агэабзиарахьчаратэ программа анагзара иалахэып атэылафэ аус зуа ахэшэтэыртакэа реихарак (>80%).

Зегьирзеипьшу агэабзиарахьчаратэ программа аобатэй аетап иалагоит пухынгэы 1 инаркны. Актэй аетап азы Агэабзиарахьчара аминистрра атэылауаа ирыднагалон аматцура 3 блокк, иахызы агэабзиарахьчаратэ программа ахадаратэ 6 блокк рыла ишыақэгылоуп, лымкаала:

- 1) рапхьатэй агэабзиарахьчара иртбаау аматцура;
- 2) хырпашья змам амбулаториатэ аматцура;
- 3) хырпашья змам астационартэ аматцура;
- 4) планла иазпыхагэагоу ахирургиатэ операциякэа;
- 5) акыба ачымазаракэа рхэышэтэра;
- 6) ахшарайура.

Иара убас, акыр итбаахейт рапхьатэй агэабзиарахьчарей хырпашья змам аматцуреи. Атаацэаратэ ма араионтэ хақымцэа рахь авизит иацлеит ахақым - специалистцэа рыбжыагаракэа, иазхаит алабораториатэй аинструменттэй агэатаракэа реикэыпыхьаза.

Зегьирзеипьшу агэабзиарахьчаратэ программа аобатэй аетап инатцакны 6ымз рзы (пхынгэы 1 инаркны нанхэа 31нза) амедицинатэ цхыраара роуит 48 9350ык атэылауаа, урт ркынтэ 34 7710ык – амбулатортэ, 14 1640ык – астационартэ аматцура роуит (73900ык хырпашья змам астационартэ аматцура, 9010ык

планла иазпъхьагэатаз аоперациакэа рзыкарцеит). Апрограма инатакны 5 970 ахшараиуреи (3 978 афизиологиатэ, 1992ык ахэса ипъканы ахшара рымырхит), 1089ык акыба ачымазара змоу ауаапъсыра рхэышэтэреи рзы аъара алхын. 2013 шықэсазы ипътан апъгапъсатэ хылапъшра ихыпъшым аматура, уи амедицинатэ апъгапъса налацаны, Қырттэылафэы апъгапъсатэ система аиёкаара арбэбэара иазкуп. Аамтакала, ахатэ апъгапъсатэ еилахэырақэа еиёыркааз амедицинатэ апъгапъса ахэынтқарратэ программа иаку аахэаратэ механизм ахь аиасра аплан аус адулара иаёуп. Аиасратэ апериод аплан дырмазеиуеит ахэынтқарратэи ахатэи асекторқэа рхатарнакцэа рыла еиёкаау агэыпъ, урт рыбжыагарақэа итцааны ишьакэнарбэбэоит аматурабжыаратэ комиссиа. Атэылафэы аус зуа амедицинатэ цхыраара лас аматурақэа ахэшьара рытаны, русушьа еиёызытэша ышықэсатэи ауснагзатэ план дырмазеит. Қарти 62 араионтэ центрқэеи рфэы, автопаркқэеи, апаратуреи, акоммуникациатэи (адиспечертэи арадиомғангагатэи) акадртэи асистемеи рганахьала икоу атаххарақэа ихэаакэтан. Қарт америеи, 033-и 112-и аматурақэеи ауснагзатэ план анагзара еицалагеит.

Америка аихабыра иалырхыз, зегьы реиха идуу аинвестиция (165 млн. адоллар) – Лугар ихъз зху атцааратэ центр - Қырттэыла аихабыра рхатэрахьы иасит, Агэабзиарахьчара аминистррафэы икоу ачымазарақэа рхылапъшра амилаттэ центр хэтас икалеит. Агэабзиарахьчареи, атэылахьчареи, афинансқэеи, ацареи рминистррақэеи Америкатэ агани аус еицыруеит Лугар илабораториа анапхгаратареи афинанстэ тагылазаашьеи ирызку акыршықэсатэи аплан азы, уи инатакны Америка академиатэи амедицинатэ-тцааратэи аинститутқэа астратегиятэ партниорцэас иаанхоит. Уи адагьы, Агэабзиарахьчара аминистрра, Лугар ихъз зху ацентр апроектқэа ирыдхэаланы, Европеи арегион егырт атэылақэеи ргэабзиарахьчаратэи рветеринартэи атцааратэ институтқэеи ркны активтэ усеицура нанагзоит.

2012 шықэса антэамтазы цкъа еилкаамызт атэылафэы икоу амедицинатэ усхэартақэа рхыпъхьазареи рхатабзиареи. 2013 шықэса ажьырныхэазы атэылафэы икоу амедицинатэ усхэартақэа рпаспортизация мёапъган. Ихэаакэтан 1553 усхэартак рфэы аинфраструктуратэи, акадртэи, административтэи

ахытхыртакэа. Арт адырракэа атак ду рymoуп агэабзиарахьчара асистема аиёкаарей, анапхгаратарей, ахасабырбей рмеханизмкэа аус рыдуларей рынагзарей рзы.

Аихабыра идырбэбэеит агэабзиарахьчара асектор аёы аинфраструктуратэ проекткэа рзы апъхыкэракэа рынагзара амониторинг. Аинвесторцэа рыла иаамтаны апъхыкэракэа рынамгзара иатакны, Агэабзиарахьчара аминистрра, аекономикатэ блок акны аусеицурала ахэынтқарратэ хатэрахьы иархынхэит Аонкологитэ центри Адиттэи ахэшэтэыртакэеи. Арт ахэшэтэыртакэа ахэынтқарратэи ахатэи асекторкэа рыла анапхгара рытара амодель аус адырулоит, уи ала еикэдыршэоит астратегитэ такы змоу ахэшэтэыртакэа арапхгара рытара бзией, апаациентцэа рыхьчара амеханизмкэа рырбэбэарей.

Сынтэа нанхэазы аформат ёыц ала аусура иалагеит рапъхьатэи агэабзиарахьчара ахеилак, ақалакь рапъхьатэи агэабзиарахьчаратэ усхэартаа ахатарнакцэа рыда уи иалоуп қырттэыла арегионкэа зегьы ркынтэ араионтэ амбулаториакэеи акытакэеи рхакьымцэеи, Батыми Қэтешьи рапъхьатэи агэабзиарахьчара амацуракэеи, Ачарей Апъсни ргэабзиарахьчара аминистрракэа рхатарнакцэеи. Зегьирзеипъшу агэабзиарахьчаратэ программа 1тэи афаза ахцэажэарей Агэабзиарахьчара аминистрра еиуеипъшым араионкэа рёы имёапнагаз авизиткэеи зтак дуу ауадабракэа аадырпъшит «Акыта ахақьым» ахэынтқарратэ программа анагзарей, амониторинги, афинансыркрей рганахьала. Ахеила аилазаара ёыц, ақалакькэеи акытакэеи рыёазараёы рапъхьатэи агэабзиарахьчара апроблемакэа анализ рзура еикэдыршэоит, азбаракэа рыдкылара апроцесс реаладырхэоит асистема ахадаратэ ахэмарёцэа зегьы. Ахеилак анапхгарала, 2013 шыкэса антэамтанза рапъхьатэи агэабзиарахьчара амилаттэ концепцией ауснагзатэ плани дырмазеиуеит.

Ипъцоуп ататын ахылапъшра иазку ахэынтқарратэ комиссия, Қырттэылаёы ататын ахылапъшра арбэбэара иазку кыршыкэсатэи ауснагзатэ план аус адулара иаёуп. Ауснагзатэ план аус адырулоит Аёнытқатэи аускэеи, Аиустицией, афинанскэеи, Аекономикей рминистрракэа ркны аусеицурала. Ари апъшьгара инатакны рашэарамза 3-7 рзы Агэабзиарахьчара аминистрраёы ирыдыркылеит ЕАР агентракэа (Агэабзиарахьчара адунеитэ аиёкаара, ЕАР аёиара апрограма) рзеипъш миссия. Ататын ахара иахылтуа ачымазаракэеи апъсреи реитатэра

амзыла, Агэабзиарахьчара адунеитэ аиџкаара аконвенциала иазпъхьагэаџоу азакэанпъцаратэи административтэи усмџапъгатэкэа нарыгзоит.

Агэабзиарахьчара аминистрраџы ипъцоуп ани ахэычи ргэабзиара азцааракэа рзы аус зуа аекспертцэа ргэыпъ, ишьакэгылоуп ахэычкэеи анацэеи рыпъсразы хымпъадатэи 24 сааттэи адырракатцара асистема. Имазеиуп атэылаџы иџоу ахшаараиуртакэа ррегионализация – аџазаракэа рыла реизшара аплан, хазну ашыкэс абцаразы ари аплан шыакэдырџэџэоит. Қырттэылаџы ахэса пъканы ахшара рымхра арбага дукэа (35-38%) агэабзиарахьчара адунеитэ еиџкаара абжьагаракэа џынтэ иреихауп, убри акынтэ, идырмазеит ипъканы ахшара амхразы ахақымцэа рыбжьгара апъкаанца. Иара убас, нацэеи асабицэеи рчымазарей рыпъсреи аитатэра амзыла, жэларибжьаратэи аиџкааракэа (UNICEF, JSI, UNFPA) ркны аусеицурала, ишьакэгылоуп ашэарта итагылоу зцэымтэымкэа иџоу, ма ахшаара дзауз ахэса риагара асистема акритериумкэа, иара убас, амедицинатэ усуџцэа чыдалатэи азыкатцаракэа ирхысуеит.

Ари аусхкы аекспертцэеи, жэларибжьаратэи аиџкааракэеи, ахэаанырцэ аус зуа ақыртуа хақымцэеи реалархэрала, Агэабзиарахьчара аминистрра зтак дуу 3 хырхартак рыла аусура иаџуп, лымкаала: (1) акыба ачымазаракэа рпрофилактикеи, рдиагностикеи, рыхэшэтэрей ауснагзатэ план, уи Гарвардтэи амедицинатэ школи Америка агэабзиарахьчара амилаттэ институти рэ алархэрала идырмазеит; (2) патанатомиятэ амацзуракэа реиџкаарей реикэыршэарей амилаттэ концепциеи, (3) адиплом аамышьтахь еипъмыркъязакэа амедицинатэ атцара амилаттэ плани.

Агэабзиарахьчара аминистрра, апарламент аџы иџоу агэабзиарахьчара акомитет акны аусеицурала, «Апъсихикатэ гэабзиара аполитика ахэаакэтцаратэ хеилак» анапхгара артоит. «Иаарту ауаажэларра - Қырттэылеи», ЕАР аџиара апрограмеи (UNDP) Евроеидгылеи (EU) ркны аусеицурала, ари ахеилак алахэылацэа апъсихикатэ гэабзиара аџиара аконцепция аус адырулоит. Иара убас, апъсихикатэ гэабзиара астационартэ амацзура ахэшьяра атаны, алтшэакэа ирышьытакны, 2013 шыкэса антэамтанза ари аусхкы аџиара ауснагзатэ план дырмазеиуеит. Агэабзиарахьчара аминистрра ахантэаџрала, аформат џыц ала аусура иалагеит Азызбанагзарей Агэабзиарахьчарей рминистрракэа рзеипъш

еснагътәи акомиссия. 2012 шықәса антәамтазы иказ ачымазарақәа рсия ахыназамыз ақынтә, 2010 - 2012 шықәсқәа рзы ари акомиссия азбарала баандафыкгы доурмыжытит. Агәабзиарахьчара аминистрра адцала, 2013 шықәсазы ари акомиссия алахәылацәа, абахтақынтә абаандафцәа роужьтразы шыатас икаларц зылшо, иуадафу, хәышәтәра змам ачымазарақәа рсия дырфьцит. 2012 шықәса пұхынчкәын 28 инаркны иахьанза, акомиссия аилазаара фьци, апроцесс ареформей ирыбзоураны ихақәыитыртәит 82фык абаандафцәа.

Ари аусхкы аекспертцәеи «Иаарту ауаажәларра – Қырттәылеи» ркны аусеицурала, Агәабзиарахьчара аминистрра С агепатит ахәшәтәра апрограма аус адулара иалагеит. Априоритетқәа ихәаакәцоуп, урт инрыкәырпұшны, 2014 шықәса инаркны аминистрра С агепатит ачымазара змоу апациентцәа ирыднагалоит антивирустәи ахәшәтәра. Иара убас, Агәабзиарахьчарей Азызбанагзарей рминистррақәа, Қырттәыла икәынхо апациентцәа зегьы С агепатит ахәшәтәра рылшарц азы, ахәшәкәа рыхә аитатәра амзызла атыпъантәи жәларбжьаратәи афазарақәа рфь аиәцәажәарақәа мфәпъыргоит.

2013 шықәса ажьырныхәа инаркны, ауаажәларратә гәабзиарахьчара ахадаратә хырхартақәа рыла зымчхак дуу аусмфәпъгатәқәа нагзан:

- Атәылафьы абчы ачымазара алартәараа иадхәаланы хәажәкыра 1 инаркны имфәпъысуеит абчы афәагыларатә имунизация. Иахьазы 50 300 алацақәа кәцоуп, урт ирылоуп 7 шықәсанза изхытца 17 200фык ахәычкәеи, 5 900 амедицинатә усуфцәеи;
- хәажәкыра 15 инаркны планла иазпұхьагәатоу ахәычкәа аротавирус иафәагылоу алацақәа рзыкәтара иалагеит. Арт алацақәа атак ду рымоуп 5 шықәсанза изхытца ахәычкәа рфь аротавирус иахылтца адиареия цәгьа апрофилактиказы;
- Мшапъы 1-7 рзы имфәпъысит артериатә гипертензия амчыбжь, аихабыра ахәынтқарратә программа анагзаразы аусура иафуп. Артериатә гипертензия Қырттәыла ауаапъсыра рчымазарей рыпъсреи рзы ишәартоу афакторқәа ируакуп, иахьанза ари азцаара иахәтоу ахшыфьышьтра амамызт.

Асоциалтә ахьчара

2013 шықәсазы атәанчахәқәеи асоциалтә цхыраареи иазхәит. Актәи аетап амшапәазы иалагеит, 194 961 000 лари атәанчуаа ртәанчахәы 110 лари ақынтә 125 лари ақынза ишьтытцит, 21 721 000 лари лабәба иубартоу агра змоу ауаапәсыра рсоциалтә пакет 100 лари ақынтә 125 лари ақынза иазхәит. 2013 шықәса пәхынгәы 1 инаркны 411 939 000 лари ағарра итагылоу атәылауаа ироуоз ацхыраара 60 лари иазхәит, уи иалтшәаны атаацәара иреихәбу ахафәы 30 лари ацынхәрас 60 лари иоуоит, атаацәара егырт алахәылацәа зегы 24 лари рцынхәрас 48 лари роуоит.

2013 шықәса цәыббра 1 инаркны ақәрала атәанчахәы зауа атәанчуаа 125 лари рцынхәрас 150 лари роуоит. Урт реиңш икоуп 681 392 000 лари атәанчуаа. Лабәба иубартоу агра змоу ауаапәсыра рсоциалтә пакет 125 лари ақынтә 150 лари ақынза иазхәит, урт реиңш 21 892 000 лари икоуп. Абри аамта инаркны 8900 000 лари агра змоу ахәыцқәеи 76 540 000 лари асбатәи агәыпә аинвалидцәеи рминималтә социалтә пакет 70 лари ақынтә 100 лари ақынза иазхәит, 27 450 000 лари ахылапәшы дызмами 1 447 000 лари аполитрепрессиакәа ирылазази рсоциалтә пакет 55 лари ақынтә 100 лари ақынза иазхәит. 272 лари ақынтә 292 лари ақынза иазхәит 17 121 000 лари ироуа ахәынтқарратә компенсациагы. Ишеибгоу иухәозар, абарт аццарақәа 1 246 681 000 лари атәылауаа ирыдкыслейт.

2012 шықәса цәыббра атагылазаашьала ауаа ирытатәыз асоциалтә цхыраара есымзатәи аиццалытц 110 922 825 лари иақаран. 2013 шықәса цәыббра инаркны ари ағарратә аиццалытц 145 529 303 лари ақынза иазхәит.

Агра ду змоуи хылапәшы дызмами ауаапәсыра рзинқәа рыхьчареи, аиндивидуалтә таххарақәа рынагзареи, ауаажәларрахь урт ринтеграциеи. Арт ахықәкқәа рынагзаразы, 2013 шықәса, агра змоу ауаапәсыра рзинқәа рыхьчаратә шықәсыс илахәан. Аратификациазы Қырттәыла апарламент иартеит агра змоу ауаапәсыра рзинқәа ирызку ЕАР аконвенция, уи анышьақәдырбәбәа, амч аиуит агра змоу ауаа аиқараратә лшарақәа рзейкәыршәара иазку 2013 - 2016 шықәсатәи ауснагзатә план. Иара убас, ишьақәырбәбәан «2013 шықәсазы асоциалтә аиташьақәыргылареи ахәыцқәа разыхатцхатреи ирызку ахәынтқарратә программа», сынтәа уи абиуцет 2 млн. лари рыла еихәхейт.

Ахэынтқарратэ программала иазпұхыагәтаз аусмәапұгатәкәа инрытқакны, статуск змаз ауаа ироуоз акомпенсациякәа реипұшымыра ипұырхуп, урт ртәанчәхәы аханатә ипұхыазоуп. Лымкаала, 2013 шықәса мшапұымза 1 инаркны, арбцъармчкәеи, аонытқатәи аусқәа аорганкәеи, ахэынтқарратә ахьчара чыдалатәи амацуреи ркынтә апұхыатәра зауз ахафкәа ркомпенсация аитапұхыазара аан иазпұхыагәартәит ауааы икәреи, ақәрала иоуа атәанчәхәыи, ахэынтқарратә ахьз чыдеи, иашьашәалоу амацуракәа рфы иусуратә стажи. Иара убас, авиация пұхыатәи аусуәцәагы ркомпенсация еитарыпұхыазәит. Қәрала атәанчәхәы аццара ада, арт ауаа арт ауаа ртәанчәхәы автоматла еитарыпұхыазәит. Арт апұсахракәа инрыкәырпұшны аитапұхыазаразы азин роуит 15 нызкьык иреиханы ауаапұсыра.

Идырмазеит ацъаустә пұхыкәракәа рынагзара аан агәабзиара апұырхагахаразы ацхырарреи уи атара ацәси. 826ык абенефициарцәа «арегрессиятә тәанчәхәы» роуит.

Зсоциалтә тагылазаашьа цәгьоу атаацәаракәа рсоциалтә економикатә тагылазаашьа асубиективтә критериумкәа рыла акәымкәа, аобиективтә дырракәа ирышьәатакны ахәшьара атәреи, асоциалтә цхыраара апрограмма ақәкырхарей реизхара амзыла, арт атаацәаракәа рсоциалтә тагылазаашьа ахәшьара атара аметодологияи анапхгаратәреи асхемакәа рыриашара иазку аусура инагзәит.

Аизакратә тәанчәхәы асистема алартәарей атәанчәхәы асистема ареформей рзы абжьгаракәа рырмазеира амзыла, Қырттәыла аихабыра рыдцала ипұцоуп атәанчәхәы асистема ареформа азцааракәа рзы аус зуа амацурабжьаратә хеилак.

Ацъауси аусуратәреи рполитика

Қырттәыла аихабыра ишьәкәдырбүбәеит «Қырттәыла ацъаустә цъармыкьа ашьәкәгылара иазку ахэынтқарратә стратегияи 2013-2014 шықәсатәи ауснагзатә плани», уи атәыла ауааытәыәсатә хытцыртакәа хшыәла рхархәара аикәыршәарей, иеффеку аусуратәра адгыларей, атәылафы аусуртадара аитатәреи, аусуратә мчы ахатабзиара ашьтыхрей, аконкурентциалшара

аизырхареи ирызкуп. Ихэаакэцоуп ацаустэ цьармыкья аусхккэа рѣы ахэынтқарратэ политика анагзара ахадаратэ хырхартақәеи иашьашэалоу аусмѡаџгатәқәеи. Қырттәыла арегионқәа зегы рѣы аусуртала айқәыршэаратэ центрқәа аадыртуеит, Қырттәыла ацаустэ цьармыкьяѣы иѡоу атагылазаашья тырцаауеит, аусурта иашьтоу ауааџсыреи авакансиакәеи рзеиџш база еикәдыршэоит, абри ала ауаа аусурта аџшаараѣы ирыцхрауеит.

Ирмазеины ирыдыркылеит «Ацаус акодекс» иалагалаз аџсахрақәа, урт рыла ихэаакэцоуп аусуратаѡи аусура заури рзинкәеи рыџхықәрақәеи. Аиустициа аминистраѣы инагзан ацаус азақәнџцара ареформа. Ирыдыркылаз ацаус акодекс ѣыц жәларбжьаратәи астандартқәа ирышьашэалоуп, аѡ-ганк ринтересқәа иазџхьагәанатоит. Акодекс арегулиация ѣыцқәа инрыкәырџшны, аусуратаѡы, аргументқәа рыда аусуѡ аусура дзамихуам, ацаустэ айқәшахатра аформатгы иџсахуп. Абарт аџсахрақәа зегы акомпромисс иалтшәаны амч роуит – Аиустициа аминистра ари адокумент иармазеит Ацаус жәларабжьаратәи айѣкаара аекспертцәеи, азанаатеидгылатэ айѣкаарақәеи, аусуратаѡцәа рссоциация ахатарнакцәеи ркны аусеицурала.

Ахтәацәа ацхыраара рытара

Жәларбжьаратәи айѡызара рыдгыларала, аймак тыџқәа ирыџну арегионқәа рсоциалтэ экономикатэ аѣиареи, ахтәацәа еилацәаны иахьецынхо апунктқәа ринфраструктуреи рыбазаратэ тагылазаашьеи реиџьтәреи ирызкыз, зымчхак дуу апроектқәа мѡаџысуан. Аусура иалагеит Америка аѣиаратэ агентра (USAID) ала амуниципалтэ инфраструктуреи ахтәацәа рынхартақәа реиташьякәыргылареи ирызку апроект; иара убас, германәтыла аѣиаратэ банк (KfW) ацхыраарала, мраташэаратэ Қырттәылаѣы ахтәацәа рынхартақәа реиташьякәыргылара иаѣуп, Евроеидгыла аџаратэ цхыраарала, ахтәацәа ирызку ахэынтқарратэ стратегия ауснагзатэ план нарыгзоит, сынтәа иалху 80 млн. лари аинфраструктуреи, азақәтәаратэ системей, анхартатэ хыбрақәеи реиташьякәыргылареи, аџстазааратэ цакы змоу аобъектқәеи ирыхтныртцоит. 2900 ихтәоу атаацәарақәа рыбазаратэ тагылазаашья еиџьхеит.

Ирмазеиуп «Қырттәыла импыцахалоу ацакырадгьылкәа ркынтә ихтәоу ауаапсыра – ахтәацәа ирызку» Қырттәыла азақәнпроект, уи инақәырпшыны, аредакция ҫыц аҫы ишьақәгылоуп мчыла ихгоу ауаҫы – ахтәа аилкаара. Азақәнпроект иалоу еиуеипшымы аҫыцрақәа ахтәацәа рсоциалтә тагылазаашья айбьтәра иазкуп.

Ахтәацәа анхартала реикәыршәара амзызла ишьақәырбәбәоуп ахтәацәа рызцаарақәа рзы аус зуа акомиссия аҫкаанцеи, аҫхәара дула ахтәацәа анхартақәа рыла реикәыршәара аҫаси. Ари аҫас ишьақәнаргылоит ахтәацәа кыршықәсала анхартақәа рыла реикәыршәара апроцедурақәеи, абри адцала ишьақәырбәбәоу акритериумкәеи, анхартатә ацакыра астандартқәа ирышьашәаланы – анхартатә ацакыра аизшара аҫаси. Иара убас, агра змоу ауаа ргәабзиара атагылазаашьеи, чыдалатәи атаххарақәеи иазпхьагәатаны, абжытыиара аеалархәра ада ихтәоу атаацәарақәа анхартақәа рытара аҫасгы иҫәаакәцоуп.

Аҫсабаратә рыцхара аҫынтә азарал зауз ауаапсыра рыхьчара астандартқәеи апринципкәеи, урт рзинтә статуси рзинтә тагылазаашьеи, иатаххар, еацъара анхара риагареи, зныктәи аҫаратә цхыраара рытареи ирыдхәаланы иаку азыкәашья айкәыршәареи, аҫсабаратә рыцхара иахылцыз аекомиграциатә процескәа анапхгара рытара айҫкаареи рзы иҫцоуп чыдалатәи акомиссия.

Ахтәацәа зегы ашәкәы ртаҫра иалагеит, уи ала ахтәацәа рхыпхьазаратәкья еилыркаауеит, ахтәацәа рбазаҫы урт ирызкны иҫоу адыррақәа дырҫыцуеит, аиашамрақәа дыриашоит. Убри иабзоураны, ахтәацәа кыршықәсала анхартақәа рыла реикәыршәара апроцесс иаҫа ибзианы аплан шьтыхны инарыгзоит.

Анхартақәа роуит 480 таацәарак (2000ҫык ркынза ахтәацәа). 425 ихтәоу атаацәарақәа (1300ҫык) изыҫноу 15 объектк еиуеипшымы арееиратә усурақәа рзымҫапгоуп. 876 таацәарак, асимволтә ахә ала - 1 лари хәа, уаанза изыҫназ анхартақәа рзышьақәдырбәбәеит.

Ахәынтқарра аҫхыкәрақәа инрықәырпшыны, амиграциеи, ахтәацәеи, арепатриациеи рызцаарақәа рызбара иаҫуп, , ахытәахырта иашьтоу,

ахтэацэеи, агуманитартэ статус змоу ауаапсыреи ахэынтқарратэ биуцет ақынтэ ироуоз ағаратэ цхыраара ғынтэ иазхайт.

Апроект – «Ахтэацэеи ахытэахырта иашытоу ауаапсыреи изинкэа рыхьчара қырттэылағы» - инаткны, Марткоңи ахаблағы икоу ахытэахырта иашытоу ауаапсыра аамталатэи анхартала рейкэыршэара ацентр нхытц ианхаз ауаа кыралала ауадакэа рытаразы ағара алхуп. Ари апроект инагзоит ЕАР ахтэацэа иреихазоу ркоммисариат ахатарнакрағы аусеицурала.

Цэыббразы ихыркэшан ахтэацэеи агэманитартэ статус змоу ауаапсыреи есышыкэсатэи ашэкэы ртаора апроцесс. 326ғык рқынтэ аминистрра адырракэа рбазағы ашэкэы итаоуп 240ғык ауаапсыра. Арепатриация ахырхарталагы аусура инагзоит. Иахызы арепатриант истатус ратэашыоуп 1000ғык иреиханы ауаапсыра.

7. Атцарей атцарадыррей

Қырттэыла атцарей атцарадыррей рминистрра хыкэкыс иамоуп атцарей атцарадыррей русккы ағы иаку ахэынтқарратэ политика айкэыршэарей амилаттэи азеипшыуатэысатэи адемократиатэ пьсазаракэа раларцэарей, ихакэитү, ацауостэ цьармыкыағы аконкуренция зылшо ахағы ишыкэырғыларазы иашыашэалоу апроекткэеи атагылазаашыкэеи рағцарей. 2012 шыкэса абцара инаркны, ари асистема ахадаратэ хырхартакэак рыла арформақэа рынагзара иалагеит. Рағхыа иргылары, асистема адеполитизация иалагеит. атцара асистема асазаракэа зегы рғы инагзоуп, зыхэ лақэу атцара бзиа айкэыршэара иазку апроекткэа. Асистема аинституциатэ ағиарей анапхгаратара бзиен ирызку аконкреттэ шыақэа кцоуп. Арккратэ усбартакэа ринституциатэи рпрограмматэи ахэшьяратара айбьтэра амзыла арт арккратэ усбартакэа равторизациятэи ракредитациятэи хеилаккэа аханатэ еиқаауп азеипштэи, иреихазоуи, азанааттэи атцара асазаракэа ирышыашэаланы.

Қырттэыла айхабыра ирылшоз зегы карцеит Ашэышыкэса ауадаорақэа Аобатэи акомпакт акритериумкэа рынагзаразы. Уи иалтцшэаны, Қырттэылазы ишыкэырғэбэан 140 млн. адоллар иакароу 5 шыкэсатэи акомпакт, иара убас,

Қырттәыла ацара асхкы азы агрант алхра иазку аикәшахатра рыдыркылеит. 30 млн. доллар Иреихазоу ацара акомпонент иаларцоит, уи иабзоураны ақыртуу студентцәа Қырттәылаҕы аҕхьагылара змоу Америкатәи ауниверситетқәа рпрограммақәа, аҕсабаратцаарей, атехнологиақәеи, аинцьныртә хыртартеи тыртаар рылшоит. 4 шықәса инрытцакны ари апрограма рхы иадырхәоит 2000ҕык астудентцәа, иашьтанеиуа 20 шықәса инрытцакны, ари апрограмазы аҕара алнахәеит ахәынтқарра. Иара убас, ари акомпонент ақыртуу ахәынтқарратә университетқәа рҕиарей ацара ахатабзиара шьтыхрей иацхраауеит. Азеипҕш ацара ахә аларкәрей ахатабзиара аиҕьтәрей рзы еиҕазыкатоуп 27 нызкьҕык арцаҕцәа. Уи адагьы аklasстә ахәшьаратара асистема аҕцарей амилаттәи жәларбжьаратәи ахәшьаратара аеалархәрей, аҕышәарақәеи ахәшьаратарей рмилаттә центр алшарақәа рырбәбәарей рзы аҕара алырхуеит. Ишәартам ашколтә тагылазаашьа аҕцара амзызла, 150 школк аханатә еиҕашьақәдыргылоит, иахьатәи ацаратә лабораториақәа рыла еибыртоит. Азанааттә ацара ахатабзиара аиҕьтәрей, ахатәи ахәынтқарратәи азанааттә арккратә усбартақәа ринституциатә арбәбәара амзызла, аконкурстә цасла агрантқәа ршоит.

Ацарей ацарадыррей рминистрра атәылаҕы иҕоу асоциалтә фони, азеипҕш ацара ахә аларкәра аикәыршәаразы аконституциала иамоу аҕхькәрақәеи иазпҕхьагәатаны, еиуеипҕшым ахырхартақәа рыла иакымкәа апроект дукәа нанагзеит.

Азеипҕш ацара

Ацарей ацарадыррей рминистарра атәылаҕы иҕоу абжьаратә школкәа зегьы рцаҕцәеи (506 189), ахатә школкәа рҕы социалла ихьчам ацаҕцәеи, аибашьра иалазыз ауаа ртаацәарақәеи, абжьаратә школкәа рхыбрақәа рытира иахкьаны ахатә школкәа рахь иасыз ацаҕцәеи (3462) хәыпҕсада арцагашәкәкәеи аматәартә аеаршьцыларатә тетрадқәеи рыла еикәнаршәоит. Цыпх, зсоциалтә тагылазаашьа цәгьоу, иара убас ахәыцкәа ахьырацәоу атаацәарақәа ркынтә ацаҕцәа арцагашәкәкәа рыла реикәыршәаразы 11 млн. лари иныхын, уи иацлон атаацәарақәа инырхуаз 35 – 40 млн. лари. Сынтәа, 4 264 289 арцагашәкәкәеи, 2 113 217 аматәартә аеаршьцыларатә тетрадқәеи раахәара иахтныртеит 18 млн.

лари. Иара убас, апрограма инацкны, раџхьаза акэны, илашэу ацаџца рзы Браиль ишрифт ала икыџхын арцагашэкэка.

Ацаратэ ашыкэс ҫыц азы 40 127џык ашкол италаз ахэыцкэа хамтас ирыртеит аперсоналтэ компиутеркэа. уаанзатэи ашыкэскэа иреиџшымыкэа, актэи акласс ацаџца мацара ракэымкэа, аџбатэи ахџатэи акласскэа рцаџцаагы абуккэа рхархэара рылшоит. Акомпиутеркэа ртехникатэ рбагакэеи апрограмакэеи еиџхейт. Нак-накгы еиџкыарада арт акомпиутеркэа рҫы ацаратэ арккратэи ахэмарракэа дырҫыцуейт. Амотивация ашьтыхрей ацаратэ процесс аҫы аинформациатэ акоммуникациатэ технологиакэа ралартцэарей амзызла, 1300џык иреиханы иреиџбу ацаџца хамтас ирыртеит апортативтэ компиутеркэа.

Инагзан ашколкэа рыхэ аларкэра иазку апрограма, уи инацкны, ацаратэ ашыкэс ҫыц инаркны 900 иреиханы ашколкэа 45 нызкыџык рцаџца хэџсада атранспорт ала еикэыршэоуп. Апроект алагамтатэ етап – 2012 шыкэса абцара инаркны латцарамзанза – идуззамызт. Аха араионкэа рҫы ахэыцкэа транспортла реикэыршэара иабзоураны ацаџца ашколахь рнеира арбагакэа 100% акынза иазхаит. Ашьататэи абжьаратэи акласскэа ирылгаз ацаџца ргэырткэыл инакэырџшны азаанат алхразы алшара рытара амзызла иџцан «Акариера апланшьтыхрей азаанаттэ хырхартеи ркурс», уи абжьаратэ школкэа рҫы алартцэара аиуоит. Уи иабзоураны, ацаџца ииашаны рзанаат алырхыр рылшоит. Уажэазы иашьашэалоу аусуџца разыкатцара иаҫуп. Аџшьгара ҫыц инацкны, аџсихологцэеи ауаџытэыџсатэ ресурскэа рспециалистцэеи рзы 110 аусуратэ тыџ ҫыцкэа иџцахоит. Инагзоуп аинтернетла ашколкэа реибытара апроект. Иахьазы кырттэыла абжьаратэ школкэа зегы, ашьхахаракыратэ регионкэа рышколкэа нрылатцаны (2085 школк), иара убас, арккратэ ресурсцентркэа зегы (70) аинтернет рымоуп. Арккратэ ресурсцентркэеи акалакь дукэа рышколкэеи рҫы адокументкэа реикэшара аелектронтэ система иалартцэоуп.

Ацара ахэ аларкэра амзызла, аминистрра ахатарнакцэа, «Агра змоу ауааџсыра еикароу алшаракэа рзеикэыршэара иазку 2013 – 2016 шыкэсатэи аихабыратэ

ауснагзатә план» инатакны, атцара ахырхартала астратегиеи аплани дырмазеит. Иара убас, ари амзызла, алейкемиа ачымазара змоу ахэычкэа рзы иашвили ихэшэтэыртафэы чыдалатэи ашкол еиѳекаауп, ахэычкэа атыѳафэы ауруккэа рзымѳаѳыргоит. Раѳхьаза акэны, 166тэи 64тэи абжьаратэ школкэа рфэы илашэуи идагоуи ахэычкэа рзы аинтеграциатэ класскэа аатуп. Чыдалатэи атцаратэ таххаракэа змоу ахэычкэа атцара ахьыртцо ашколкэа зегьы рфэы иаццаны аусуѳцэа – чыдалатэи арцаѳцэа аусура иалагоит, урт рзы аминистрра аѳара алнахуеит. Амилаттэ ѳышэаракэа раан чыдалатэи атцаратэ таххаракэа змоу абитуриентцэа иашьашэалоу атагылазаашьякэа рзейкэыршэара амзызла, амультидисциплинатэ гэыѳ алахэылацэа абарт абитуриентцэа ахэшьяра рытара апроцесс еиѳыркааит. Қырттэыла аѳауси, агэабзиарахьчареи, асоциалтэ ахьчареи рминистрракны икоу асоциалтэ аматцзура агентракны аусеицурала иалагеит атцара апроблема ахьыкоу, атаацэаратэ хкы змоу аѳнкэа рфэы инхо 80ѳык абенефициарцэа ахэшьяра рытара апроцессгыы. «Амилаттэ модель – зсоциалтэ тагылазаашья цэгьоу, ахымѳаѳгашья иадхэалоу апроблемакэа змоу, атцаратэ процесс иалахэым атаѳцэа Қырттэылафэы атцара аиуразы даѳеа лшарак рытара» апрограма инатакны аусура инагзоит.

Атцара ахатабзиара аиѳьтэреи арцаѳцэа рзанааттэ аѳиара адгылареи рзы, 2013 шықэса ажьырныхэа инаранкы цэыббранза, 23 700ѳык арцаѳцэа еиуеиѳшым аматэартэ хырхартала аханатэ иазыќацоуп, урт азеиѳш занааттэи агэыртќэыл атцаратэ курскэеи, аѳхэараќьяѳла атренингкэеи, аматэартэ семинаркэеи, амастеркласскэеи ирхысит. Имѳаѳган 1000 иреиханы атренингкэеи егырт аусмѳаѳгатэкэеи. Атренингкэа даѳеа чыдарак роуит, атцаратэ ашыќэс ѳыц инаркны, арцаѳцэа ртаххаракэа ирышьашэалоуп, ашкол абазафэы азанааттэ аѳиара апрограма иалагеит. Амазеиуп ашкол административтэ усуѳцэа рѳиаразы ихымѳадоу аитазыќатцаратэ курскэа. Арцаѳцэа ирыздырмазеит акласскэа зегьы рзы амѳакэцагашэќэкэа, урт аминистрра аелектронтэ библиотека ианылоит. Атаѳцэа иаха ашэќэы аѳхьяра иалагарц азы имазеиуп абиблиотека аусзуѳы истандарт, абиблиотека астандарт аус адулара иалагеит. Ашколкэа рфэы иалартэоуп имарианы ихауртэааша акласстэ журнал ѳыцкэа, 25 абжьаратэ школкэа рфэы урт релектронтэ версиа аѳышэара иаѳуп.

Ипсахуп ашколкэа рмандатуртэ институткэа рцакы. Амандатуртэ матура азкра ҕыц иацлеит, уи хыкэкысс иамоуп апсихологиатэ проблемакэа змоу, зхымѡапҕашья цэгьоу ахаѣкэеи, урт ртаацэаракэа рылахэылацэеи, арцаѡцэеи апсихосоциалтэ аматзура рытара. Иара убас, амандатурцэа, ацаратэ усбарта нхытгы ахэыцкэа рзинкэа рыхьчара еикэдыршэароуп. Ашкол аҕы ацаратэ тагылазаашья бзиа апцарей ацаѡцэа ршэартадара аикэыршэарей, аѣар ркны ацэгьоура апревенциеи рзы 7тэи акласс ацаѡцэа рзы ипцдоуп аитазыкатцара программа, «Азинтэ культура ашьатакэа» акурс ахысразы. Ари акурс абжьаратэ школкэа зегы рҕы иаларцэоуп.

Ашколкэа рырбэбэара амзызла, аваучертэ финансыркра асистема иалалаз апсахракэа ирылтшэаны, агеографиатэ лагылазаара иадхэалоу ахымпҕадаракэеи, чыдалатэи арккратэ таххаракэа этаху ацаѡцэа рхыпхьазарей, ашкол аҕиаразы ихымпҕадоу акомпоненткэа инрыкэырпшны, абжьаратэ школкэа рфинансыркра иазхаит. Арт апсахракэа ацакы ду рымоуп ашьахаракыратэ районкэеи ахэаа иапну араионкэеи ркытакэа рзы.

60 нызкыбык иреиханы арцаѡцэа аулафахэы рзацырцеит (25%-60%-ла), цэыббра инаркны етапла аулафахэы рзацырцуеит административтэи атехникатэи аусуѡцаагы (40%-45%-ла). Арцаѡцэа ахэпсала рыпсшьара ѡымз иреицам аѣхэарала (мызкы ацынхэрас) ихэаакэцоуп . Арцаѡцэа ари апцара роуоит псшьара ицаанза.

Ашколкэа реиташьякэыргылара даеакала иахэапшша иалагеит. Сынтэа аиташьякэыргылара аплан атаххаракэа ирызкыз атцааракэа ирышьыатакын. Ари азнеишья инацакны, ашколкэа ринфраструктура тцааны, атагылазаашья ахыцэгьазоу ашколкэа иалкааны, хышыкэсатэи аплан дырмазеит, уи ала иазпхьагэатоуп ашьатанкылатэи усуракэа, лымкаала: ашьата арбэбэарей, ахыбреи, ашэкэеи апенцьыркэеи рыпсахрей, агазла аикэыршэарей, апцаратэ система аикэыршэарей. Азнеишья ҕыц иалтшэаны, 2012 шыкэса ацкыс ѡынтэ иазхаит еиташьякэыргылоу ашколкэа рхыпхьазара (600 еихауп), иаха имацны абиуцеттэ апцара иныхуп (2013 шыкэсатэи абиуцет 15 процентла 2012 шыкэсатэи абиуцет еитцуп).

Аинфраструктура атцара иалтшэаны ихэаакэтан Қырттэыла еиуеипшым арегионкэа рғы 9 школ ғыцк рыргыла ахымпдара. Уи азы аконкреттэ усмѡаѡгатэкэа рплан шьтыхуп.

Уажэазы ихыркэшоуп аprojektтэ усуракэа, аproject ала иазпъхьагэаѡу аусуракэа рпланшьтыхра иаѡуп. Аплан инакэырпшны, аргыларатэ усуракэа иалагоит 2013 шыкэса абцаразы, 1-1,5 шыкэсала арт аусуракэа ихдыркэшоит.

Азеипш атцара астратегиятэ план рмазеиуп, уи 2013-2017 шыкэскэа рзы иазпъхьагэаѡуп. Анагзаразы ихшоуп азеипш атцара арѡиара астратегиятэ план (2013-2017ш.).

Азанааттэ атцара

Евроеидгыла атехникатэ цхыраара апрограмма инацакны имазеиу «Қырттэыла азанааттэ атцара арѡиара астратегия 2013-2020 шыкэскэа рзы», 2013-2015 шыкэскэа рзы уи ауснагзатэ плангы рыдыркылахьейт. Ари аплан ианыпшуейт азанааттэ атцара асистемаѡы иѡоу апроблемакэа зегьы. қырттэыла атцарей атцарадыррей рминистрра апъшыгарей Ашэышыкэса аѡиаратэ фонд атцхыраарей рыла идьрмазейт „Азанааттэ атцараѡы ахатэ сектор аеалархэра астратегия“.

Ахэынтқарратэ пцара хыкэкыла, ишахэѡу еипш ахархэара амзыла ишьақэгылан азанааттэ арккратэ программакэа рзы астудентцэа рыдкыла ацас ғыц, уи ахэынтқарратэ колледькэей азанааттэ программакэа назыгзо атцарайуртакэей рахь астудентцэа рыдкыла алабѡабаратэ механизм ашьақэыргыла еикэнаршэойт, иара убас, хаѡык аконкреттэ занаат иахьынзаинаало ихэаакэнатойт. Абри зегьы иалтшэаны, 2013 шыкэса тагалантэй адкыла аан ашэкэы иѡаѡын 15 нызкьык азанааттэ атцара заурц этаху ауааѡсыра. Ирмазеиуп азанааттэ гэырцкэыл атест.

Азанааттэ атцара ахэ аларкэра амзыла, ишьақэгылоуп азанааттэ атцара афинансыркра атас ғыц, уи ала аминистрра абарт алшаракэа айуйт: сынтэа ахэынтқарратэ азанааттэ программакэа назыгзо атцарайуртакэа рғы 11 нызкьык ркынтэ 20 нызкьык ркынза иазхайт азанааттэ студентцэа

рхыпхьазара; азанааттэ ацара афазарақәа зеггы рҕы азанааттэ сдунтцәа рцара ахәпса ашәара, цыпх астудент цыпхьаза изы иалхыз 1000 лари ицо аваучер (лассы-лассы уи 70%-ла ихырфон, 1тәи 2тәи афазарақәа мацара рзы иазпхьагәатан), ма азеипш гәырткәыл аҕышәара инақәырпшны ироуоз астуденттэ грант (уи ала 4тәи 5тәи афазарақәа рҕы астудентцәа рхыпхьазара ипкын) рцынхәрас; ипырхуп ашьхахаракыратәи зконтингент мацуи ацарануртақәа рбиуцет аҕы иказ аваучеркәа рдефицит; азанааттэ ацара заурц этаху ауаапсыра рхы иакәыитны азанаат алырхыр рылшоит, априоритеттэ занааткәа аҕара рзалхра аформала цыпх иказ аҕкракәа ипырхуп.

Азанааттэ ацара ахатабзиара айфәтәра амзызла итцаауп ахәынтқарратә азанааттэ араиуртақәа ринфраструктуратә таххарақәа, идырмазеит ацаратә хыбракәеи аказартақәеи реиташьякәыргыларә апроект. Еиуеипшым арегионкәа рҕы азеипш 5 занааттэ царануртак реиташьякәыргыларә иафуп, Амбролауртәи азанааттэ колець азы ацаратә корпус ҕыц дыргылоит.

Еиуеипшым агеографиатә тыпкәа рҕы азанаат ацаразы алшара аҕцара амзызла ишьакәгылоуп „Азанааттэ арккратә аусбарта ҕыц ашьатакразы ихымҕадоу атагылазаашьякәеи, ахыкәккәеи, урт рынагзара азцаарақәеи тызцаауа акомиссия“, уи инаткны, азанааттэ арккратә усбарға ҕыц ашьатакра иазку абжьагарақәа дырмазеит. Аминистрра аҕшыгареи Адунеи абанк адгылареи рыла еиҕкаан аусуратә 4 гәыпк, ихәакәтцан урт рызкра, аусуратә процесс аплан шытырхит, 23 иҕыцу азанааттэ арккратә усбартақәа рышьатакреи рырҕиареи рзы апроекткәа дырмазеит.

Абаандафцәа рреабилитациеи рресоциализациеи амзызла идырмазеит абахтақәа рҕы абаандафцәа рзанааттэ зыкатцара апрограма. Ашыкәс антәамтанза ари апрограма рхы иадырхәоит 150фык абаандафцәа.

2013 шыкәса ажьырныхәа инаркны Норвегиа ацареи атцаареи рминистрракны аусеицурала (1 257 000 адоллар алацарала), „Азанааттэ арккратә убартақәа рҕы аинклиузивтә ацара алартцәара“ апрограма анагзара иалагеит, уи

азанааттә ацара асистемаҕы чыдалатәи арккаратә таххарақәа змоу ахаҕқәа ейкароу алшарақәа рзеикәыршәара иазкуп. Апрограма инатакны, ауабытәыҕсатәи аинфраструктуратәи аресурскәа рырҕиарей радаптацией ирыкыз аусмҕаҕгәтәкәа нагзан. Ишьақәгылоуп арккаратә таххара змоу ахаҕқәа ахәшьара рытарей рзанааттә хырхартеи рпроцедурақәа; ашхыҕдырра ашьтыхра амзызла аусуратаҕцәа ркны аипыларакәа имҕаҕган, арт аипыларакәа арккаратә таххарақәа змоу ахаҕқәа рзинкәа ирызкын; ихәаақәтан чыдалатәи арккаратә таххарақәа змоу ахаҕқәа азанааттә царайуртакәа рахь рталара атас. Уи иалтшәаны, 2013 шықәса тагалантәи адкылара аан азанааттә царайуртакәа иртәлит 60ык чыдалатәи атаххарақәа змоу ауааҕсыра.

Азакәанҕцаратә аҕсахрақәа раҕхьатәи ретап иалтшәаны, азанааттә ацара 5 аҕазарак змаз асистемаҕы иҕырхып 4тәи аҕазарақынтә а5тәи ахь аиасразы итиитәыз, азеиҕш гәырткәыл азы амилаттә ҕышәара, ари аҕынгала ейҕмыркьазакәа азанааттә ацара а принцип еиланагон. Иара убас, ахатә сектор адгылара амзызла, ахатә занааттә царайуртакәа иратәашьан ахатә регуляциякәа инрыкәырҕшны астудентцәа рыдкыларазы азин.

Азанааттә ацара ахатабзиара арҕиарей аҕаустә цьармыкьа ашьашәаларей рейкәыршәаразы, европатәи аекспертцәа рыцхыраарала ирмазеин азанааттә стандарткәа рырҕиара апроцесс аҕы аусуратаҕцәеи ахатә сектори реалархәра апрокет. Уи алтшәакәа рхы иадырхәоит ахәынтқаррей, иара убастәкьа, ахатә занааттә царайуртакәеи.

Азанааттә ацара ареформа апроцесс аҕы европатәи ақәыҕшылара алаларей, жәларбжьаратәи аҕаустә цьармыкьаҕы аконкуренция алшарей амобилрей рейҕьтәрей, аусуртала айкәыршәара арбагақәа рышьтыхрей амзызла идырмазеит Евроеидгыла абиуцеттә цхыраара апрокет.

Иреихазоу ацара

2513 шықәса ааҕынразы Иреихазоу ацара иазку азакәан иаләлит аҕсахрақәа рацәаны, урт рыла иазҕхьагәатоуп иреихазоу ацаратә усбартакәа рҕы ииашоу аҕаусҕсатә политика ахадаратә принципкәа ралартәарей, академиятә тыҕкәа

рзы иашьашэалоу аквалификациеи академиятэ афазареи рхымпъадареи, абиуцъеттэ процесс алабѣабареи.

Мреихазоу ацара ахатабзиара айфьтэреи, ахэ аларкэреи, жэларибжьаратэи астандарткэа рзааигэахареи амзызла, „Иреихазоу ацара иазку“ азакэан ҕыц апрокект аус адулара иалагеит, уи хыкэкыс иамоуп академиятэ хақэитреи, ауниверситет автономиеи, атцаарақэеи ацареи ринтеграциеи ракзаареи реикэыршэара. Убри азы Қырттэылақа иаарыпъхэит мраташэаратэ Европеи Америкеи иреиџу руниверситеткэа рпрофессорцэа. Академиятэ хыкэитреи, ауниверситет ахатэхеиѣкаареи, автономреи, ацареи атцаареи ракзаареи ртемакэа рзы иакымкэа аитныпъсахларатэ семинаркэа мѣапъган. Ахэаанырцэтэи апартниорцэеи абжьагаѣцэеи ркны аконсультациақэа мѣапъысуеит.

Аминистрраѣы ипътан иреихазоу ацара ареформа аус адызуло еснагьтэи ахеилак. Ахеилак иалоуп Қырттэыла ацареи ацарадырреи рминистрра ахатарнакцэеи, ахэынтқарратэ иреихазоу ацараиуртақэа рректорцэеи, Атцаарадырратэ академиеи апарламенти рылахэылацэеи.

Ахэынтқарратэ университеткэа риуристтэ статус апъсахра аамышьтахь, ахеилак инацакны идырмазеит азакэанпроекткэа рпакект, уи инакэырпъшны, автономреи ахыпъшымреи реикэыршэара амзызла, иреихазоу ацараиуртақэа чыдалатэи азинкэа ратэашьан, урт рзы ихэаакэтан ашэахтэ азоужьтрақэа.

Ацара ахэ аларкэреи еиуеипъшым азанааткэа ралартцэареи амзызла, 2013-2014 ацаратэ ашыкэс азы итбаахеит абакалавриат ацаратэ афазараѣы ацара зцо астудентцэа апъара рзалхра апрограма. 2013 шыкэсазы, рапъхьаза акэны, ахэынтқарратэ иреихазоу ацараиурта абакалавриат апъхьагылара змоу 17 занаатк тызцаауа астудентцэа рцаратэ курс зегьы (4 шыкэса) ахэпъса ахэынтқарра иашэоит. Ихэѣсыз ашыкэскэа рзы 100%-тэи ахэынтқарратэ ацаратэ грант роуон 1000 ѣык рақара астудентцэа, сынтэа агрант роуит 4500ѣык иреиханы астудентцэа.

Атэылаѣы икоу асоциалтэ тагылазаашьа иазпъхьагэатаны, 2013-2014 ацаратэ ашыкэс азы рапъхьаза акэны, асоциалтэ програма инацакны, амагистратурагы

агрант асахъала аъара азалырхуиет. Шыкъэсыктэи абиуцъет 205 нызкъ лари иакароуп. 2013-2014 атаратэ ашыкъэс азы ынтэ иазхаит асоциалтэ программа инацакны иаку амилаттэ пьшэарақэа ирышьатакны атараиуртақэа ирталаз астудентцэа рфинансыркра, уи азы 2 560 000 лари иалхын; ынтэ иазхаит „Ахэынтқарратэ стипендиакэа астудентцэа рзы“ апрограма абиуцъет, уажэазы уи 3 500000 лари иакароуп; астипендиакэа роуоит аминистррала ишьатакыз иреихазоу 10 тарайуртак иртоу 2 400000 астудентцэа.

Сынтэа атареи атарадырреи рминистрра (иреихазоу академиатэ атара хъазарактэи асистемахъ аиасра аамышьтахъ рапъхъаза акэны) еикэнаршэеит адокторантура атаратэ программақэа рзы атаратэи атцаратэи агрантқэа рзы аъара алхра апрограма. Уи абиуцъет 2 100000 лари иакароуп, уи ала 100000 астудентцэа рцара ахэпса рзыршэоит.

Ирфьцу аформатла инагзоит апрограма „Адырра ашэ“ (4 млн. лари), уи атэыла иатаху, ибзиоу акадрқэа разыкатара амзызла, ахэаанырцэтэи ауниверситетқэа рфь атаразы Қырттэыла атэылауаа аконкурс ала аъара рзалхра иазкуп. Цыпъх еипъшымкэа, сынтэа, атара ахэпса роуит амагистратуреи абакалавриати мацара ракэымкэа, адоктуруантура итоу астудентцэагы.

Итбаахеит ари апрограма алахэылацэа рспектр, 100000 иреиханы астудентцэа астипендиа роуоит. Сынтэа, рапъхъаза акэны, апрограма инацакны атара ахэпса рзыршэоит арфеиамтатэи аказаратэи ахырхартала иреихазоу адипломтэ программақэеи, еиуеипъшым мастерклассқэеи иртоу астудентцэа.

Уажэазы аминистррафь аилыргара иафуп ахэынтқарратэ иреихазоу атараиуртақэа ицэырыргаз абиблиотекақэа рырфьцра апроект. Апроект инацакны, абиблиотекақэа алитературеи аинвентари рыла еикэдыршэеит. Иара убас, чыдалатэи аматурабжъаратэ комиссия алахэылацэа иреихазоу атараиуртақэа иридмазеиз аинфраструктуратэ проектқэагы еилдыргоит.

8. Атэылахъчареи ашэартадареи

Атэылахъчара асистемеи арбцъармчкэеи

Атэылахьчара аминистрраёы имѡапысуа ареформақәа хықәкыс ирымоуп иеффекут, иахьатәи, Нато астандартқәа ирышьашәалоу, атэыла ахьыпшымреи атерриториатә акзаареи рыхьчара зылшо арбцъармчқәа рапцара. Ареформақәа рпроцесс аан ахадаратә цакы рымоуп: алабѡабареи атэылауаѡратә хылапшыра аизырхареи, атэылахьчара алшарақәа рырѡиареи, ауааѡытәсатә ресурсқәа рхылапшыреи азанааттә аѡиара асистема айѡтәреи, аинституциатә реформақәа рынагзареи, Нато акны аусеицуреи.

Рапцхьатәи аетап ала иазпцхьагәатоуп уажәтәи асистема шыатанкылатәи анализ азуреи, агхақәа раарпшыреи, иатаху апцсахрақәа иашьашәалоу адокумент ранцареи. Чыдала иалкаауп кыршықәсатәи апрограмақәа ирышьатаку атэылахьчара абиуцет армазеири, анагзареи, амониторинг апроцедурақәа реиѡтәреи, аахәаратә система айѡтәреи. Абри зегы арбцъармчқәа реиѡкаареи, разыкатареи, реибытаразы ихымпцадоу аресурсқәа рпланшьтыхреи, реицшареи ирызкуп.

Активтә усура инагзоит апрофессионалтә бцъармчқәа рахь аиасра азеипшы плани, иашьашәалоу афинанстә апцхьазарақәеи ирызку азцаарақәа рзы. Ихымпцадоу арратә матцура аѡхәара 12 мза ркынза икыаѡхейт.

Арбцъармчқәа рылшарақәа реиѡтәразы, арбцъармчқәеи аштаб хадеи реилазааратә оптимизация мѡапысит; ирмазеин азакәанпцаратә пцсахрақәа рпакет; еиду аштаби аминистрреи рыбжъара аCOORDINATION еиѡхейт. Иара убас, аршьақатә бцъармчқәа рбазаѡы ишьақәгылоуп мрагыларатәи мраташәаратәи аоперативтә сардалрақәа, абри зегы арбцъармчқәа анапхгара рытареи рхылапшыреи реиѡтәра иацхраауейт.

Зтак дуу ашьаѡақәа катцоуп: арбцъармчқәа анапхгара рытареи рхылапшыреи асистема айѡтәреи; адоктринақәеи ахбарстатә пкаанцақәеи рырмазеира иаку асистема арѡиареи; ахасабтәқәа рызбареи ахатабзиара ашьтыхреи рахь зы рхоу азыкатарақәа реиѡкаареи; чыдалатәи аоперацияқәа рыбцъармчқәа рылшарақәа рырѡиареи; арбцъармчқәа рмобилреи рконтрмобилреи реиқәыршәареи; ахаиртә тэылахьчаратәи ацклапшыратәи асистемақәа

рырҕеиарей; арратэ ҕышыхэара арбэбэарей рхырхартала. Аррезервтэ система айбэтарэзы, икоу аҕышэарей, атаххаракэеи, аресурскэеи рытцаара иафуп.

Ахшыбэзышэтра ду роуит арратэ инфраструктура айекаарей арратэ матзубэцаа рыбазаратэи рызкэцаратэи атагылазаашыакэа рейбэтарей.

Еикэыршэан аинфраструктура арҕеиарей арҕыцрей ирызку аплан. Арратэ базакэа зегы рырееира иалагахэеит.

Чыдала иалкаауп амилатэ арратэ индустрия арҕеиара азцаара. Сынтэа атарадырратэ-техникатэ центр „Дельта“ ағы 26 апроект ҕыцкэа рынагзара иалагеит. Урт ркынтэ ихыркэшоу 7 проектка абэармчкэа иргэаҕхан, асериатэ ааглыхразы еикэыршэоуп.

Аминистрра ахыкэккэеи инагзаз аусурей, Нато астандарткэа ркынза Кырттэыла арбэармчкэа рышытыхрей Кырттэылей Натои русеицура артбаарей ирыцхраауеит.

Кырттэыла активла ахархэара иафуп Нато азааигэахарағы атэыла иацхрааша аформати амеханизми. Урт роуп: Нато-Кырттэылатэи акомиссия, амилатэ ауснагзатэ план, апланшытыхрей ахцэажэарей апроцесс, Нато-Кырттэылатэи арратэ усеицура аусуратэ план, Нато агэрагара афонд, Нато азанаатэ аҕеиара апрограма, Нато атэылахычаратэ атара арҕеиара апрограма, уб. егы.

Уажэазы, жэларбжэаратэи ашэартадара айкэыршэаратэ мчкэа амиссияғы (ISAF), Америка асардалра рнапхгара атака, Хелмандтэи апровинцияғы 1600бык акыртуа аруаа аматзура нарыгзоит. Акыртуа аган, 2014 шыкэса анебсгы, иаха еицу аконтингент рыла, Афганистантэи амиссия аеалархэара нарыгзоит. Айецаажэаракэа мбэағысуеит Кырттэыла иалганы аидаракэа риагара иадхэаланы.

Айецаажэаракэа мбэағысуеит ЕАР аегидала инагзо аоперациякэеи Евроеидгыла арратэ зыкэцаракэа амиссииеи рғы акыртуа аруаа реалархэара иадхэаланы.

Чыдала иазгээтатэуп астратегиатэ хпартниорцэа ркны аусеицура Америкеи Қырттэyleи еицрыдыркылаз астратегиатэ усеицура ахартиеи атэылахьчара аусхкы аёы иртбаау аусеицуреи инрыцакны. Ари аганахьала ацакы ду аман хазну ашықэс нанхээзы Атэылахьчара аминистр ивизит Америка Еиду Аштатқэа рёы, уи аан, Америка атэылахьчара амазаныкэгаёи анапхгара егырт ахатарнакцэеи ркны уажэтэи нак-нактэи аусеицура азцаарақэа ирылацэажэеит.

Атэылахьчара аминистрра аофициалла иалалеит НАТО алабёабареи ахасабырбареи рышьтыхра (Building Integrity) апрограмма. 2007 шықэсазы ипцаз ари апрограмма, ахыхьчареи ашэартадареи рсистемақэа ибзианы, лабёабарала анапхгара рытараёы НАТО алахэылацэеи апартниор тэылақэеи ацхыраара рытара иазкуп.

Акыр еиёухеит Қырттэыла апарламент акны аусеицура. Атэылахьчара аминистрреи атэылахьчареи ашэартадареи ркомитет алахэылацэеи еипцкырада еипылоит.

Аминистрра апшьгарала азакэанпцара иалалаз апсахрақэа ирышьатакны, аминистрра, шықэсык ахь знык апарламент ахасабрба азцэырнагароуп инагзаз аусуреи ахарцкэеи ирызкны, иара убас, атэылахьчареи ашэартадареи ркомитет заанаты адыррақэа артароуп 2 млн. лари еиханы иапцсоу аалыци 4 млн. лари еиханы иапцсоу аматцуреи раахэара иазкны.

Атэылахьчара асистема аиёьтэреи атэылауафратэ хылапшыра аикэыршэареи рзы, Атэылахьчара аминистрра активла аусеицура иаёуп атэылауафратэ уаажэларреи, ихэынтқарратэым аиёкаарақэеи, академиатэ гёыпцкэа рхатарнакцэеи ркны. Ипцоуп ихэынтқарратэым аиёкаарақэа рхатарнакцэеи аекспертцэеи рыла еиёкаау атематикатэ усуратэ 3 гёыпцк: 1) алабёабареи ауафьтэыфса изинкэеи; 2) ахыхьчара атрансформациеи; 3) НАТО ашка аитеграциеи жэларбжьаратэи аоперациакэеи. Аамта-аамтала аминистри уи ихатыпцуааи арт агёыпцкэа рхатарнакцэа ирпёыланы аминистрра иармазеиз аконцептуалтэ документкэеи зынагзара иаёу ареформақэа рзы адыррақэеи рызцэырыргоит.

Аминистрраҕы акыр ишытыт ахэынтқарратэ аахэарақэа рлабҕабара. 2012 шықэсазы имҕаҕысит 22 иаартуи, 434 иркуи аахэарақэа. Хазну ашықэс азы (нанхэазтэи атагылазаашыала) иаарту атендерқэа рхыпхьазара 136 ақынза иазхаит, ирку аахэарақэа рхыпхьазара 76 ақынза еитцеит. Аминистрраҕы иҕоу атендертэ комиссиа аилатэарақэа ирылахэып иҕэынтқарратэым аиҕаарақэа рхатарнакцэа.

Аминистрра активла аусура иалагеит ауафьтэыҕсатэ ресурскэа рхылапшреи азанааттэ аҕиара аконцептуалтэ документ армазеиреи анагзареи рхырхартала. Еикэыршэоуп «Ауафьтэыҕсатэ ресурскэа рхылапшреи азанааттэ аҕиареи рконцепциеи», ауафьтэыҕсатэ ресурскэа рхылапшра асистема ареформа ауснагзатэ плани, азанааттэ аҕиара апрограма алахэылацэа ралхра асистема ҕыци, иаарту аконкурскэа реиҕаара апрограмеи.

Аусура иалагеит арратэ матзуоцэа ралхра илабҕабароу, аобиективтэ критериаумкэа ирышьатаку асистема ҕыц. Аусура инагзоит арратэ матзуоцэа рхылапшра астратегиеи, аофицарцэеи асержантцэеи рзанааттэ аҕиара апрограмакэеи, ахатэ аилазаара абҕа рытара асистемеи, ахатэ аилазаара реишареи, атып ҕыц рыкэыргылареи асистема айбьэтэреи рзы. Атыптэ цьаусҕса ақынтэ ахьзтэ цьаусҕса ахь аиасра аплангы аикэыршэара иаҕуп.

Зтак дуу ареформақэа мҕаҕан Амилаттэ тэылахьчара академиеи Акадетцэа рлицеуми рҕы. Еикэыршэоуп академия аҕиара аплан ҕыц. Аус адуланы еибьыртэит абакалавртэ ацаратэ програмакэа; 25%-ла иазхаит арратэ матзуоцэа рьаусҕса. Аулафахэы рзацырцеит Афганистантэи амиссиа иалахэу аруаагы (300 адоллар рыла). Азакэанҕцаратэ пьсахрақэа ирышьатакны, жэларбжьаратэи атынчрачаптаратэ миссиакэа раан итахаз арратэ матзуоцэа ртаацэарақэа, зныктэи ацхыраара ахасабла, 100000 лари роуоит. Иара убас, апланла иазпхьагэатоуп жэларбжьаратэи амиссиакэеи Қырттэыла атерриториалтэ акзааразы ақэпареи ирылазыз арратэ матзуоцэа ртаацэарақэа есымза 500 лари акомпенсация рзышьақэыргылара, нақ-нақ ари акомпенсация 1000 лари ақынза иазхауеит.

Аветеранцэа ртагылазаашья айфьтэразы ипцдоуп «Аветеранцэа рызцаарақэа рзы айхабыратэ комиссиа», уи азбарала Аветеранцэа русбарта Аветеранцэа русқэа рзы ахэынтқарратэ комиссиас икалеит, уи Атэылахьчара аминистрра анапатцака акэымкэа, ишиашоу айхабыра рнапатцака икалоит.

Атэылахьчара аминистррафы инарыгзараны икоу аинституциатэ реформақэа, уаанзатэи апышэара анализ иашьатакуп. Уажэааны икалаз айбашьрақэеи ақэпарақэеи рпышэара тызцаауа агэыпц ипцдоуп.

Ишьақэырфэбэоуп «Атэылахьчара астратегиятэ ахцэажэара 2013-2016», уи Қырттэыла арбцармчқэа рфеиара ахырхарта хадақэеи нақ-нақтэи аструктуреи ихэаакэнацоит. «Амилаттэ арратэ стратегия» аус адулара иафуп. Уи ианыпцшуеит арбцармчқэа рхықэкқэеи рыхасабтэқэеи, урт рынагзаразы иатаху арратэ алшарақэеи.

9. Аонытқатэи аусқэа рминистрра ареформа

Айхабыратэ программа иашьашэаланы, Аонытқатэи аусқэа рминистрра аполитикатэ ныррақынтэ ихақэйтхеит, ауаажэлар рахь зхы рхоу аматура еипцш ишьақэгылеит, уи ахықэкы хада атэылауаа рзинқэеи ршэартадареи рыхьчара иазкуп. Ишьақэгылоуп аполициа аетика акодекси, еиуеипцшым ахырхартақэа рыла аполициятэ хымсапцгашья атцасқэеи. Аполициа аус ауеит азакэани, адемократиатэ стандартқэеи, аетика анормақэеи рыхьчарала. Иара убас, иазгэататэуп аонытқатэи аусқэа рминистрра 2013 шықэса цэыббра 12 рзы иаднакылаз N 713 ақэцара «Алхрақэа раан Аонытқатэи аусқэа рминистрра аусуоцаа ашьататэ инструкция рзышьақэырфэбэара иазку», уи ала Аонытқатэи аусқэа рминистрра аусуоцаа аеаламгаразы апцхыкэра рықэуп.

Ирызхаит ауаажэларратэ айфекаара айқэыршэаразы алшарақэа. Ацэгьюура апревенциеи ишахэтоу еипцш ақэфьтреи реикэыршэара амзысла, атэылафы 30%-ла иазхаит апатрультэ екипажқэа рхыпцхьазара, убри акынтэ, апатрультэ полициа аусура ақэыпцшыларагы тбаахеит. Қырттэыла автомобилтэ мөакэеи ақалакьтэ мөакэеи рфеи ишьақэыргылоуп амөатэ мориторинг автоматизациатэ системақэа. Инагзоуп апатрультэ полициа аребрендинг, уи автопарк ирефыщуп.

Апатрультә екипажқәа авидеокамерақәеи иахьатәи аборткомпьютерқәеи рыла еибьтоуп. Апатрультә полиция руниформа еибьхеит. Апатрультә полициеи Аҕныцкәтәи аусқәа рминистрра атерриториатә органқәеи рхыбрақәа ирееиуп. Аполиция ахыбра ҕыцқәа аатуп. Аусура еиталагеит Аҕныцкәтәи аусқәа рминистрра аебдакыа. Уи ала атәылауаа аминистрра аилазаашьеи аусушьеи ирызкны адыррақәа роур рылшоит. Аминистрра иаамтаны иакәҕнатуеит адыррақәа роура иазкны атәылауаа икарто ахәаразы. Чыдалатәи ахшыҕышытра рымоуп азеиҕш дыррақәа рытареи аминистрра асистема алабҕабареи, уи иабзоураны акыр иазхаит аминистрра алабҕабара арбагақәа.

Атәылауаа амобилтә апликация аматзура ахархәаразы алшара роуит, уи ала иазҕлымхау ауаа зегы, амобилтә телла адыррақәа зегы роур рылшоит ахәтақәа русуреи, азинеилагарақәа рхылаҕшра анормақәеи, амҕатә аитатра атасқәеи, егырт арбагақәеи ирызкны.

Атәылауаа рзинқәа рыхьчареи аполиция аусуҕцәа рыпъхыкәрақәа шынарыҕзо агәатареи рзы, Аҕныцкәтәи аусқәа рминистрраҕы ипцоуп аинспекция хада ацәахәа шшы – „126“. Уи уахи-ени аус ауеит. Ацәахәа шшы ала атәылауаа рконституциатә зинқәа реилагареи Аҕныцкәтәи аусқәа рминистрра аусуҕцәа изакәаным роураназареи рзы Аҕныцкәтәи аусқәа рминистрра аинспекция хада ахь адырра картар рылшоит.

Ареформа инацкны, ахшыҕышыра роуит ауаҕытәыҕса изинқәа рыхьчареи амониторинги. Ауаҕы аамталатәи аизолиатор дантаркуа инаркны, Аҕныцкәтәи аусқәа рминистрра уи ишәартадареи ихутоу абзатаратә тагылазаашьақәа реикәыршәареи рзы атак аҕхықәуп. Аизолиатор асистема атаххарақәа тцаауп. Еибьхеит аизолиатор аинфраструктура. Пути Зестафони иаатит аамталатәи атакра аизолиатор ҕыцқәа, урт иахьатәи астандартқәа ирышьашәалоуп. Қарттәи аизолиатор аҕы аиҕкааратә усурақәа мҕаҕысуеит. Иаанкылоу ахәса рзинқәа рыхьчара амзыла, аизолиатор аҕы аус зуа ахәса рхыпъхьазара иазхаит. Аизолиаторқәа зегы рҕы ишьақәгылоуп авидеосистемақәа. Аамталатәи атакра аизолиатор аусуҕцәа атренингқәа рзымҕаҕыргоит, урт рыбжьара, ауаҕытәыҕса изинқәа рыхьчара жәларбжьаратәи астандартқәа рызцаарақәа рзгы.

Қырттәыла аихабыра рызбарала ипъцоуп еиџкаау ацәгъоура иаџагылоу ақәпъара иазку амацурабжъаратә иеџкааратә хеилак, уи иахагылоуп Аҕнытқатәи аусқәа рминистрра. Амацурабжъаратә иеџкааратә хеилак алахәылацәа идырмазеит еиџкаау ацәгъоура иаџагылоу ақәпъара амилаттә стратегиа апроект. Уи еиџкаау ацәгъоура иаџагылоу ақәпъараџы икоу алтшәақәа рыхъчареи, реиџтәреи, уажәтәи амеханизм ариашареи ирызкуп. Астратегиа инақәырпъшны, еиџкаау ацәгъоура иаџагылоу ақәпъараџы ахшыџзышътра ду роуоит ауаажәлар рыхдырра ашьтыхреи, ишәартоу агәыпъ иатцанакәа ауаа еиџкаау ацәгъоура ралархәра апревенциеи, еиџкаау ацәгъоура иаџагылоу ақәпъара иалахәу амацурақәа рылшарақәа рырџиареи, амацурабжъаратә координациеи, жәларбжъаратәи аусеицура артбаареи, егъырт аусмџапъгатәкәеи.

Аихабыра рыкәтара иашьатакны, Аҕнытқатәи аусқәа рминистрра анапхгарала ипъцаз амацурабжъаратә аусуратә гәыпъ алахәылацәа идырмазеит ахимиатәи, абиологиатәи, арадиациатәи, атомтәи ашәартақәа реитцатәра иазку амилаттә стратегиа апроект, хара имгакәа уи ашьақәырџәџәаразы аихабыра ирызцәырыргоит. 2013 шықәса пъхынгәы азы Аҕнытқатиәи аусқәа рминистрра академияџы иаатит „Ахимиатәи, абиологиатәи, арадиациатәи, атомтәи ашәартақәа реитцатәра апъышәара аитныпъсахлара ацентр“ Қарттәи арегионалтә мазаныкәгара. Евроеидгыла ари апъшьгара нанагзоит Еврокомиссия еиду атцааратә центри (JRC), ЕАР арегионбжъаратә ацәгъоуреи азиниашеи рытцааратә институти

(UNICRI) рзеипъш џазышәарала. Амазаныкәгара иалоуп Мраташәара-мрагыларатә Европеи, Аахытц Кавкази, Украиней, Молдовеи. Икоу ашәартадаратә лагылазаара иазпъхьагәатаны, ари амазаныкәгара чыдалатәи атакы аиуит Қырттәылей ишеибгоу арегиони рзы. Амазаныкәгара азкрақәа ируакуп ахимиатәи, абиологиатәи, арадиациатәи, атомтәи ашәартақәа реитцатәра иалахәу амацурақәа рылшарақәа рырџиара.

Арџышьыгатә матәахәкәа имарианы рыпъшаара апъкразы Аҕнытқатәи аусқәа рминистрра активла аусеицура иаџуп Аџауси, агәабзиарахъчареи, асоциалтә ахъчареи рминистрракны. Ари аусеицура арџышьыгатә матәахәкәеи апъсихотропиатә ахәшәкәеи закәанла реикәшара акынтә изакәаным аканалқәа

рахъ риасра апревенциатэ механизмкэа рырмазеирей, иара убас, иатаххар, абри еипъш азакэанеилагаракэа раарпъшра аеалархэрей ирызкуп.

Аоныцкэтэи аускэа рминистррафэи иалагеит амиграция аматура аиѳкаара апроцесс. Аминистррафэи ипъцоуп амиграция иазку адырракэа релектронтэ база. Хара имгакэа, изакэанымкэа атэылафэи икоу ауаа иахьяангылаша ацентр аргылары иалагарц ргэи итоуп. Аоныцкэтэи аускэа рминистрра, егырт аматуракэа ирыцны, иармазеит амиграция аусхкы афэи азакэанпъцаратэ пъсахракэа рпроект.

Аоныцкэтэи аускэа рминистрра академияфэи ишьакэгылоуп азызырѳцэа рыдкылары атас фыщ. Ипъсахуп уаанзатэи атаратэ программакэа. Арт апрограммакэа рыѳхэара иацлеит. Апрограммакэа ирыцлеит апышэаратэ е аршыцыларакэа, иалартэоуп иахьатэи атаратэ методкэа. Атаратэ процесс ахэшыаратара асистемеи, аусуѳцэеи азызырѳцэеи рхымѳапъгашья атаскэеи, абазистэ тренинг-модулкэа фыцкэеи шыакэгылоуп. Ишьатакуп абылрацэыхьчаѳцэа разыкатаратэ факультет. Еибъхеит академия аматериалтэ-техникатэ база. Идыргылеит аимитациатэ агэатар-аужьтратэ пункт, Кырттэыла амасштабла имѳапысит аоперативтэ аилазаара наза ртестирра (апатрультэ инспекторцэа, араионтэ инспекторцэа, адетектив-успъшааѳцэа). «Аполициатэ регуляция амагистртэ программа» аус адулара иалагеит.

Аоныцкэтэи аускэа рминистрра ахатарнакцэа рыхшыѳ азышътны азакэанпъцаратэ база аибьтэра иафуп, уи ианыпъшуеит ахэаанырцэтэи атэылакэа рпышэара, иара убас, иазпъхьягэартоит атэылафэи икоу ауадаѳракэа. Уажэазы ирмазеиуп абарт азакэанпроекткэа: «Аполиция иазку», «Амѳатэ аитатра иазку», «Азинхьчаратэ усхкы афэи жэларбжьаратэи аусеицура иазку», «Кырттэыла административтэ азинеилагаракэа ркодекс апъсахракэа алагалара иазку», «Атэымуааи атэылауаѳра змам ауаапъсырей рзинтэ тагылазаашья иазку», «Иреихазоу атара иазку Кырттэыла азакэан апъсахракэа алагалара иазку»,

«Қырттәыла ашыауфатә кодекс аҕсахрақәа алагалара иазку» . Имазеиуп атерроризм иағагылоу ақәҕара аусхкы азакәанҕцаратә ҕсахрақәа рпакет.

Абарт азакәанпроектқәа рыхәтак аилыргаразы Қырттәыла апарламент иартахьейт, егы рыхәта апарламент ағы рцәыргаразы идырмазеиуейт.

10. Аҕсабарахьчарей аҕсабаратә хытцыртакәа рхылаҕшрей

Аҕсабарахьчарей аҕсабаратә хытцыртакәа хшыөкрала рхархәарей

Аҕсабарахьчара анапхгаратара айфьтәра амзызла ирфәбәан Қырттәыла аҕсабарахьчарей аҕсабаратә хытцыртакәеи рминистрра, уи асистема иазыхынхәын, ҕыц ишыакәгылейт аматуракәеи аструктуракәеи. Убри азы ирмазеины ишыакәырфәбәан 47 азакәанҕцаратә актқәа, ҕынтә еихахейт абиуцьеттә аҕара.

Амилаттә азинтә-нормативтә база Евроеидгыла астандартқәа ирышьашәалазарц азы, иара убас, амилаттә ҕсабарахьчаратә политика астратегиятә хырхартакәеи аҕсабарахьчаратә стандартқәеи рырмазеирей рзы, азакәан иалалейт зтак дуу аҕсахрақәа, ацәынхакәеи азхытцыртакәеи рхылаҕшрей, аҕсабаратә бака астатус атәашьарей, Пүшав-Хевсуреттәи ахәырҕсарра аҕцарей ахылаҕшрей ирызку закәанқәак рпроектқәа дырмазейт.

Агенмодификация зызу арыци алататәкәеи аҕсабарашка ринтродукция ақәйтүмтәрей абионхамға аҕиара адгыларей рзы идырмазейт зыҕсы тоу агенмодификация зызу аорганизмқәа ирызку азакәан апроект.

Абна ахархәара иахьатәи аметодқәа ралартәара инатакны: идырмазейт Қырттәыла абнатә политика адокумент; Борцьом-Бакуриантәи абнақәа ринвенатриазация иалагейт (атыхәтәантәи 20 шықәса инрытакны Қырттәылатәи абнақәа ринвентаризация мғапырымгацт); абнатә сектор азы Австриа аихабыра иалырхыз 1,5 млн. евро инатакны, Борцьоми аибашьра иалтшәаны иблыз абнақәа реиташьакәыргыларә иалагейт; амҕы армазеиразы алицензия змоу ауааҕсыра алицензиятә тагылазаашьакәа иахьынзанарыҕзо

агәтара иалагеит; хазну ашықәс рашәарамзазы, Самцхе-Цъавахети арегион ағы аҕсатцлақәа рыҕкара иаҕагылоу аусмәаҕатәкәа рынагзара иалагеит; изакәанымкәа абна ахархәара афакткәа рҕыхра амзызла еиҕашьякәгылан абнатә цысра ахәылаҕшратә механизмкәа, абракониерцәа рзы асанкциякәа дырҕәбәеит. Германтәыла аихабыра ркны еикәшахатхеит 3 млн. евро алхразы. Иара убас, абнатә сектор арҕиаразы аҕара аҕшаара амзызла, Австриеи егырт адонорцәеи ркны аиҕәәжәарақәа мәаҕысуеит.

Аҕсабара атагылазаашья ахылаҕшратә иахьатәи асистема аҕцарей, изакәанымкәа аҕсабаратә хытцыртакәа рхархәара афакткәа рпревенциеи, раарҕшрей, рҕыхрей, аҕсабара аҕхаста азаагара ацәарей, азинеилагарақәа аанызкылаша атагылазаашья аикәыршәарей рзы, хазну ашықәс латцарамзазы иҕцан Аҕсабарахьчаратә ахылаҕшратә усбарта. Цәыббразы ари аусбарта аиҕкаара ихдыркәшоит.

Амшын еикәа акәаратә цәахәеи азиаскәеи рыхьчарей реиҕашьякәыргыларей рзы аплиажкәа ртышәынтәалара аикәыршәаразы аиҕашьякәыргыларатә усурақәа мәаҕысуеит; Чақви ахаблағы азиаскәа ракумулиация ахьырацәоу атыҕкәеи, иара убас, амәатәи аихамәатәи аинфраструктуратә объекткәа рыргыларә иахылцуа аинерттә матәахәкәа рыцәахышьеи, анеәстәи рхархәарей, иара убас, Қобулети - Ғут акәаратә цәахәағы инагзатәу аусмәаҕатәкәеи ирызкны абжьагарақәа кәцоуп; абжьагарақәа дырмазеит Амшын еикәа акәарағы ахәатә ҕыҕшыртакәа рыргыларә атыҕкәа ралхразы; Аенергетика аминистрракны аусеицурала, акәаратә цәахәеи Чорохи азиаси иахьейлало атыҕахь инагоуп 100 000 тонна аҕслымз; Германтәыла аихабыра рыцхыраарала (7 млн. евро) Ацарағы акәара арҕәбәаратә усурақәа мәаҕысуеит.

Абылтәы ахатабзиарей, автопарки, аекология аганахьала ицкьоу атранспорти ринфраструктура арҕиара адгыларазы иҕцоуп амацурабжьаратә комиссия. Уи алахәылацәа идырмазеит «Қырттәылағы автотранспорттә хәархәагақәа рыла аҕсабара аркьашьяра аицатәра иацхрааша аусмәаҕатәкәа ирызку 2013- 2016

шықәсатәи ахәынтқарратә программа»; абылтәы ахатабзиара ахылапшыра анагзаразы алабораториатә лшарақәа тырцааит.

Ахауа ахатабзиара ахылапшыреи, атмосфератә ахауа атагылазаашыа ацклапшыратә система арғыцреи, европатәи астандартқәа инрықәырпшыны ахауа ахатабзиара ахылапшыратә аха арғыарейи рзы, Евроеидгыла ацхыраарала иалагеит апроект ғыц анагзара. Уи инацакны, Қырттәылағы евростандартқәа ирышыашәаланы ахауа ахатабзиара ахылапшыратә система алартәаразы икоу алшарақәа тырцаауеит, абжыагарақәа дырмазеиуеит. Латцарамзазы Қырттәыла, ихараны ахауа атрансахәаатә аркыашыра иазку аконвенция апкаанца иалалеит. Аусура мғапысуеит Европағы ихараны алартәара змоу ахауа аркыашыыгақәа рмониторинги, ахәшыаратара азеипшы программа кыршықәсатәи афинансыркрейи (ЕМЕР) ирыдхәаланы; аконвенция даға 3 пқаанцак ралалара амзызла, амилаттә алшарақәа рытцаара иалагеит; Монреальтәи апкапцәа апшықәрақәа инрықәырпшыны, ирмазеины ишыақәдырбүбәеит аозонеиғышәшәаратә матәахәқәа шәартәда рхархәара Қырттәыла амилаттә стандарт.

Ацәынхақәеи ахимиатә матәахәқәеи ирыдхәалоу апроблемақәа ртыпқәцарейи, ахылапшыра европатәи астандартқәа рзааигәахарейи рзы, идырмазеит ацәынхақәа рхылапшыра амилаттә стратегия; Голландия аихабыра рпцарала, амедицинатә цәынхақәа рзы Борцъомтәи асанитартә камсартрейи иахьатәи астандартқәа ирықәнагоу 2 инсинераторки (ақы - мрагыларатә, егы - мраташәаратә Қырттәылағы) рейкәыршәара иағуп. Голландия аихабыра рпцарала Урави Цанейи ақытақәа рғы ахәынапшыыга злоу ацәынхақәа рхылапшырейи рконсервациеи ирызку аусурақәа мғапысуеит; жьтааразы Минамата (Иапония) Қырттәылейи егырт атәылақәеи ацбуа жәларбжыаратәи аконвенция рнапацарөит.

Аерозия аитцатәрейи, ацәхәыра атбаахара ағагыларейи, анышә апшылары ахьчарейи, адгыл ахытцыртақәа қәнагарала рхархәара амеханизмқәа рырмазеирейи рзы ацәхәыра атбаахара ағагылары аконвенция инакәырпшыны, ацәхәыра атбаахара иағагылоу аусмғапцгәтәкәа рмилаттә программа апроект армазеира иағуп. Австрия аихабыра рпцаратә цхыраарейи Германтәыла атехникатә усеицура ауаажәларра (GIZ) адгыларейи рыла Дедопылистцқаро араион

ағы ағыша ацәыхьчаратә цәахәа аргыларә иалагеит. 2015 шықәсанза 100 км. ағыша ацәыхьчаратә цәахәа дыргылоит. Германтәыла аихабыра рыцхыраарала, иааиуа ашықәс инаркны, Тушетәи араион ағы аерозиа аитатәра иазку апрокеит анагзәра иалагоит (5 млн. евро).

Ағысабаратә цәыртцәкәа апрогноз рзуреи ауаапысыра иаамтәны агәеанцәра рытәреи асистема аиҫкаара амзызла, азиас Риони абассеин ағы агидрологиатә прогноз иахьатәи амодель алартцәара иаҫуп, иара уба, азиас абассеин ағы азхыцра аганахьала чыдалатәи араионкәа раарпышреи арт араионкәа рғы агидрографиатә усурақәеи ирҫуп; ари абассеин ағы иҫоу агидрометеорологиатә ацкляпышра кыршықәсатәи арбагақәа аелектронтә формат ашкәа иаргоит; ЕАР ағысабаратә рыцхарақәа ршәарта аитатәра аофис ицәырнагеит 2011 - 2013 шықәсқәа рзы Хиоготәи ауснагзатә программа анагзәра амилацтә ахәсабрба; Қырттәыла ағысабарахьчареи ағысабаратә хыцтыртақәеи рминистрра иашьашәалоу аматцурақәеи аиҫкаарақәеи ркны иаднакылеит ағысабаратә рыцхарақәа ршәарта аитатәра иазкны адырратәра аҫазара ашьтыхра аусхкы ағы аусеицуреи, иашьашәалоу аполитика аус адулареи ирызку аилибыкаара амеморандум; идырмазеит амилацтә ахәсабрба «Қырттәылағы 2012 шықәсазы ағысабаратә агеологиатә процессқәа рҫиара алцшәакәеи 2013 шықәсазы апрогнози» ; инагзан ахыбгаратә процессқәа 450 рақара акадастрқәа; ирҫеины аусура иаладыргеит автоматтә агидрометеорологиатә станцияқәеи апыпышыртақәеи 10. 2014 шықәсазы еиуеипышым арегионкәа рғы ицегы 40 рақара автоматтә гидрометеорологиатә ацкляпышра апунктқәа аатуеит; «Қырттәылағы арадиация иазкны заанатцтәи адыррақатцара асистема ағыцара» апрокеит инатцкны, 7 қалақк рғы иаахәаны ишьақәдыргылеит ахадаратә станцияки арегионалтә 7 станцияки. Уи иалцшәаны, еипыкьарада агама-радиациятә фон амониторинг мҫапыганы, 6 саатк рахь знык адыррақәа зегы автоматла Қарткәа ирышьтуеит.

Еиуеипышым аиқәшахатцәкәа рыпыхықәрақәа рынагзәра амзызла идырмазеит 2014-2020 шықәсқәа рзы Қырттәыла абиохкырацәара астратегиеи ауснагзатә

плани (NBSAP), уи 2013 шыкәса антәамтазы ишыкәдырбәбәоит; ЕАР ахауа аҕсахра астратегиа инаткны идырмазеит Ачаратәи автономтәи республика ахауа аҕсахра астратегиа; Орпустәи аконвенция ахәарақәа рынагзара амзызла имҕаҕгаз азакәанпцаратә псахрақәа ирылтшәаны, аҕсабара атагылазаашья иазку адыррақәа рзы ашәахтә ипҕырхуп, ауаапсыра арт адыррақәа хәыпсада ироуоит.

Базелтәи Ротердамтәи аконвенцияқәа рыхәарақәа инрыкәырпшны, идырмазеит ацәынхақәеи ахимиатә матәахәқәеи рхылапшра иадхәалоу аномативтә актқәа рпакет.

Абиохкырацәара аикәырхарей ахьчарей рзы иалагеит Қырттәыла «Ашәкәы қапш» иалоу аҕстәкәа робиектқәа рмониторинг; ахкқәеи ахабитатқәеи рыхьчара иазку азакәанпцаратә пакет аус адулара иалагеит; Германтәыла аихабыра кыс змам атакырадгьылқәа рапцарей рырҕарей рзы 8 250 000 евро алнахит.

Германтәыла аусеицурей аекономикатә аҕарей рминистррей Аҕсабарахьчара адунеитә фонди рфинансыркра ала Чала абна аиташьякәыргылар а иаҕуп; Германтәыла аихабыра рҕарала идырмазеит Цъавахети кыс змам атакырадгьылқәа рменецьмент аплан; 9 қытак рҕы арыжәтә зы асистема аиташьякәыргылар а иалагеит, уи иалтшәаны 4000ҕык ақытауаа арыжәтә зы роуит; Чехиа аихабыра аҕара ззалырхыз апроект инаткны идырмазеит Тушеті кыс змам аландшафт аменецьмент аплан апроект; аилахәыра «Енерготранс» аҕны еикәшахатрала, Борцьом - Харагаултәи абна парк иалсуа, 500 квт. амч змоу, Амшын еикәа арегионалтә афымцалашаратә цәахәа аргылар а иахкьаны аҕхаста зауз атыпқәа еиташьякәдыргылоит, абылрацәыхьчаратә аибытара аархәеит, афымцалашаратә цәахәақәа ирзааигәоу атыпқәа рҕы ареинцьерцәа рстанцияқәа еиҕыркаауеит.

Қулевтәи Амшын еикәа атерминал аҕны ирыдыркылаз аикәшахатра инакәырпшны, ари атерминал, Колхидатәи Қобулеттәи кыс змам

атакырадгылкәа ринфраструктура аҕиаразы 2024 шыкәсанза, етапла 7 млн. евро алнахәеит.

11. Аенергетика

«Интерраоеси» «Енергопроцьорцьиени» ркны Қырттәыла аенергетика аминистрра қәҕиарала имоаҕынагаз аиҕцәажарақәа ирылтшәаны ирыдыркылаз аиқәшахатра инақәырҕшны, Қарти Қырттәыла егырт арегионкәеи рҕы (Кахети ада) абазаратә хархәаразы афымцалашара ахә еитцхеит, есымза ауаҕсыра рхы иадырхәо афымцалашара арацәара инақәырҕшны 1 квт. азы 3.54и 4 тетри ршәоит. Кахети арегион аҕы инхо ауааҕсыра асубсидиакәа роуит. Ишеибгоу ари аҕаратә аицталытц 1.5 млн. лари иақароуп (аилахәыра «Кахеттәи аенергодистрибуциа» акәатра ашәарта итагылоуп).

Ҳазну ашыкәс хәажәкыра 1 инаркны, агазла аиқәыршәаратә еилахәырақәа ркны аиҕцәажәарақәа ирылтшәаны, абазаратә хархәараҕы икоу аҕсабаратә газ ахә 5 тетри рыла еитцхеит.

Активтә усура моаҕысуеит агазла аиқәыршәареи агазтә рыцхәрбагақәа рышьақәыргылареи рхырхарала. Ҳазну ашыкәс нанхәамзазтәи атагылазаашья ала, 1 262 249 абонентцәа арыцхәрбагақәа рзықәдыргылеит; 2013 шыкәса антәамтанза «Енергопроцьорцьиени» итеггы 40 555 абонентцәа арыцхәрбагақәа рзықәынаргылоит. 2013 шыкәса нанхәамзазтәи атагылазаашья ала, 879 371 абонентцәа агазла еиқәыршәоуп, 2013 шыкәса антәамтанза урт ирыцлоит итеггы 23 527 абонентцәа.

Қырттәылаҕы, раҕхьаза акәны, итцаауп афымцалашара ахьыкам ақытақәа зеггы. Урт реиҕш 50 қытак икоуп, урт афымцалашарала реиқәыршәаразы 9 млн. лари атахуп.

Шыкәсыбжак инатакны ари апроблема збахоит. Ари ахырхартала, Америка жәларбжьаратәи аҕиара агентра (USAID) ацхыраарала, 4 қытак афымцалашарала еиқәыршәоуп, арт аусурақәа 400 нызқь адоллар ирыхтнырцеит. Абарт ақытақәа роуп: Дманиси араион аҕы -- ақыта

Мамишлари, Қарели араион аёы – ақыта Имерхеви, Ахмета араион аёы – ақыта Цартала, Душети араион аёы – ақыта Шатили. Иара убас, Тианети, Тетритцкарои, Хашури, Гори, Каспи, Адигени рмуниципалитетқәа қытақәак афымцалашарала реикәыршәара амзызла, лымкаала, афымцалашарамғангагатә цәахәақәа рпроектқәа рырмазеиреи, рыргылареи, егырт ахарцкәеи рзы ахәынтқарратә биуцет акынтә иалхын 1 702 000 лари.

Аихабыра рзы ахадаратә принципуп аенергетика асектор азы аинвестицияқәа рыпшаара. Қырттәыла аихабыра идьрмазеит Қырттәылаёы афымцалашаратә станцияқәа рыргылара атехникатә– економикатә тцаареи, рыргылареи, рымпыцакреи, рхылапшреи рызфлымхара атас, уи ари асектор аёы аинвестицияқәа реизьрхара иацхраауеит, ароль ду наназоит атәыла аекономикатә пхьақара апроцесс аёы, аинвестори Қырттәыла аихабыреи ринтересқәа иахьчоит.

Ахәанырцәтәи атыпәнтәи аинвесторцәа ркны аиёцәажәарақәа мөапысуеит. «Қырттәыла аенергетикатә аёиара афонд» аеалархәрала иалагоит 20 мвт. амч зауа, аха 300 мвт. амч арёиара зылшо апшатә станция аргылара. Арт амшқәа рзы адгьылқәа рырзакәанреи апша амч зшәо апаратура ашьақәыргылареи иалагоит. Ари апроєкт иазфлымхауп жәларбжьаратәи афинанстә аиёкаарақәа.

Хазну ашықәс азы ихдыркәшоит азфымшалашаратә 3 станцияк рыргылара: Казбеги – «Ларсигес» (19 мвт.), Гуриа – «Бахвигес 3» (9.8 мвт.), Мцхетә– Мтианети арегион аёы – «Шилдагес» (4.8 мвт.). Абарт астанцияқәа аусура ианалагалак, аенергосистема есышықәса иаццаны 166 млн. квт. афымцалашара аиуоит, асектор аёиаразы уи иаццанакәа рацәоуп. Иара убас, хазну ашықәс антәамтанза, Ачара арегион аёы, азиас Ачарацқали акны 17 мвт. амч зауа «Шухевигес» дыргыларц ргәы ицоуп, ари апроєкт аинвестициятә ахә 170 000 000 адоллар иақароуп.

Ахәара қацоуп «Аенергетикатә аидцара» алаларазы. «Аенергетикатә аидцара» (Energy Community), Мрагылара – ладахьтәи Европаёы илабёабароу,

аконкуренция зылшо арегионалтә енергетикатә цъармыкыа аҗтара иазкуп, уи аусура Евроеидгыла адирективакәеи аенергетикатә аидцарақәа рышьыатакратә аикәшахатреи (Treaty establishing the energy Community) рпринципкәа ирышьыатакуп. Уи Евроеидгыла аенергетикатә цъармыкыа алалароуп хықкәкыс иамоу. Қырттәыла ари аидцара иалалар, Евроеидгылеи уи ацъармыкыеи рахь аинтеграция аганахьала, секторк ала пхьақәа ицоит, уи ала Евроеидгылақны хаизықазашықәа иаха иҗәбәахоит.

Америка жәларбжъаратәи аҗиара агентра (USAID) ақны аусеицурала, афымцалашаратә цъармыкыа амодель җыц – «Қырттәыла афымцаенергетикатә цъармыкыа амодели афымцалашарала ахәаахәтра амеханизми – 2015» аус адулара иаҗуп. Ари амодель аус адулара ихдыркәшоит 2014 шықәсазы, 2015 шықәсазы уи аусура иалагоит.

2009 шықәсазы, Европа ареконструкцияеи аҗиареи рбанки, Европа аинвестициатә банки, Германтәыла ареконструкция акредиттә банки, Еврокомиссиеи рфинанстә цхыраарала, Қырттәыла аенергосистемазы зтақ дуу «Амшын еикәа афымцалашарамҗангагатә система аиташықәыргылара апроект» анагзара иалагеит, уи ала иазпхьагәатоуп Гардабани – Ахалцихе – Зестафонтәи ацыпцәахаҗы 270 км. аргылареи аиташықәыргылареи, Ахалцихе – Тыркәтәылатәи ахәаа ацыпцәахаҗы 400 кв. амҗангагатә цәахәа (35 км.), Ахалцихе 500/400 кв. астанция (еснагьтәи афымцала) аргылара. Инақәырцшны, ари апроект 300 млн. евро иахтнырцар қалап. Апроект инатқакны имҗаҗысуа аиташықәыргыларатәи аргыларатә аусурақәа иахылапцшуеит «Ахәынтқарратә афымцалашаратә система» иахылцыз аилахәыра «Енерготранс». Ари апроект иабзоураны Қырттәылатәи аенергосистема аусура уақәгәыҗыртә иқалоит, иаха еиҗьхоит, атәыла атақырадгылаҗ еипцкыарада афымцалашара қалоит, ладахьтәи Қырттәыла арегион иаха ибзианы афымцалашарала еикәдыршәоит, аэкономика иҗиаауеит, атәыла аелектробаланс аҗы имцхәу афымцалашара Тыркәтәылақәа ирышьытуеит, афымцалашара аекспорти аимпорти пырхагада инарыгзоит. Цәыббразы ари ацәахәа аусура иаладыргоит.

Аилахэыра «Қырттэыла ахэынтқарратэ афымцалашаратэ система»/ «Енерготранс» 8 км. аура зауа ахаиртэ афымцалашарамғангагатэ цэахэа дыргыларц ргэы итоуп, уи 500 квт. амч змоу «Кавкасиони» иадырхэалоит. Иара убас, Цьвари инаркны Хорганза 60 км. амғангага дыргылоит. Уи адагы, «Енерготранс» апланқэа ирылоуп Цьвари ааигэара 500/220 квт. амч зауа астанциа аргылара.

USAID афинанстэ цыхраарала, аилахэыра «Қырттэыла ахэынтқарратэ афымцалашаратэ система» инанагзоит 220 кв. афымцалашарамғангагатэ цэахэа «Сенаки 1-2»-и иашьашэалоу астанциақэеи («Цқалтубо»-и «Менцьи»-и) реиташьақэыргыларатэ усурақэа. Арт ацэахэақэа ихафсыз ашэышықэса 90тэи ашықэсқэа рзы ицэдырхэит. Уи аура 58,8 км. иақароуп. Иказ 212 ашьақатэ структурақэа ркынтэ авольтхаракытэ 3 шыақак роуп иаанхаз. Афымцалашарамғангагатэ цэахэа ада еиташьақэыргылатэуп «Цқалтубо 220»-и «Менцьи 220»-и.

USAID иаднакылеит шықэсыктэи аикэшахатра 220 квт. афымцалашарамғангагатэ цэахэа «Сенаки 1-2»-и «Цқалтубо 220»-и «Менцьи 220»-и ирылалои ирылтцуеи авольтхаракытэ быцақьақэа рреконструкциятэ усурақэа рынагзаразы. Арт аусурақэа рыхэ 10 млн. адоллар еихауп. Аусурақэа хдыркэшароуп 2014 шықэсазы.

220 квт. афымцалашарамғангагатэ цэахэа «Ахалцихе - Батым»-и Ахалцихе инаркны Шуахеви гес акынза ицо ацэахэеи, Батымынза ацэахэеи рыргалара иадхэалоу аусурақэа мғапысуеит, армазеира иаеуп аилибакаара амеморанадум апроект, арт амшқэа рзы уи рнапатароуеит Қырттэыла аенергетика аминистрреи, аилахэыра «Қырттэыла ахэынтқарратэ афымцалашаратэ системеи», «Ачаристқали - Қырттэылеи». Ари апроект анагзара иалтшэаны, Тырқэтэыла ахырхартала иаццаны афымцалашара алгаразы алшара калоит, Батым ақалақь иаха ибзианы афымцалашарала еикэдыршэоит, азиас Ачаратқали ағы икоу астанциақэа ирхылтцуа афымцалашара Ахалцихеи Батыми рхырхарала ирышьтыр рылшоит. Абри зегы Қырттэыла афымцалашаратэ

система атышэынтэалареи ашэартадареи реиьтэра иацхраауеит. Ари апроект аинвестицатэ ахэ 70 млн. лари иакароуп.

2013 шықэса пьхынгэы 3 рзы, Қырттэыла аенергетика аминистрреи, Қырттэыла аҕсабарахьчареи аҕсабаратэ хыцтыртақэа рыхьчареи рминистрреи, Норвегия азхыцтыртақэеи аенергетикеи рдиректорати х-ганктэи аилибакаара а меморандум рыдыркылеит. Уи ала иазпьхыагэатоуп азиасқэа ренергетикатэ потенциал ахэшьаратаратэ аелектронтэ система (GIS) аларцэара. Апроект анагзаразы Норвегия Қырттэыла иазалнахит [1.792.800](#) евро агрант. Абри асистема Қырттэылаҕы аларцэара аиур, атэыла зегьы амасштабла азхыцтыртақэеи азиасқэеи ренергетикатэ потенциал аҕхьазареи аелектронтэ атафреи рзы алшара калоит. Апрограмма аларцэара аамышьтахь, итыртааз адыррақэа ирышьыатакны, Қырттэыла аенергетика аминистрра, агидрологиатэ дырра ҕыцқэеи, урт анализ рзуреи ирышьыатакны аинвестицатэ проектқэа армазеиуеит. Ари апроцесс иабзоураны аинвестор, афинанстэи атехникатэи аганахьала апроект анагзара изымариахоит.

2013 – 2017 шықэсқэа рзы аилахэыра «Қырттэыла анефти агази ркоорпорация» мрагылара-мраташэаратэ амагистральтэ газмѳангага аиҕашьақэыргыларатэ усурақэа нанагзоит, уи иабзоураны мраташэаратэ Қырттэыла еиҕькарада аҕсабаратэ агазла аиқэыршэаразы алшара калоит.

12. Атэылауафратэ интеграциеи аймакқэеи

Атэылауафратэ интеграциеи амилацтэ аитцара рзинқэа рыхьчареи

Қырттэыла аиҕабыра абжьаказареи атэылауафратэ интеграция амилацтэ концепциеи, 2009 - 2014 шықэсатэи атэылауафратэ план аус адулареи, анагзареи, ахасабрбеи аCOORDINATION рзыруоит.

Амилацтэ аитцара ирхатарнаку алхыѳцэа алхратэ процесс аҕы реалархэра аиқэыршэара амзызла, алхратэ процесс аҕы аҕар реалархэреи ахэса рактивра ашьтыхреи, алхыѳцэа адыррақэа рытареи ирызкыз апроектқэа инагзан, урт ирылан есымшатэи алхратэ даицьестқэеи аполитикатэ токшоуқэеи аитцара рбызшэақэа рахь еиҕаганы, арегионалтэ телееилахэырақэа рыла роужьтреи;

иара убас, арт апроекткэа хыкэкыс ирыман алхратэ документация аитагареи, ихэынтқарратэым аиёкаарақэеи аполитикатэ партиакэеи адыррақэа рытареи.

Амилаэтэ айтара ахатарнакцэа еипымыркъакэа адыррақэа роуоит агэабзиарахьчареи асоциалтэ усхки рёы имёапысуа ареформақэа ирызкны. Имазеиуп аинформациатэ банер адизаин, адыррақэа зегы аерман бызшэеи азербайцъан бызшэеи рахь еитаргоит.

Арккратэ политика инацкны, чыдалатэи ахшыёзышьтра аиуит амилаэтэ айтара рзы ақыртуа бызшэа ацара апрограма, лымкаала, аёбатэи абызшэа еипыш, ақыртуа бызшэа ацара айфьтэра иазку апроекткэа аус рыдулареи рынагзареи.

Айтара рзинтэ тагылазаашья айфьтэра иазкуп «Адискриминация аформақэа зегы рфьхра иазку» Қырттэыла азакэан апроект. Азакэанпроект инакэырпышны, амилаэтэ айтара рхатарнакцэа зегы, егырт атэылауаа реипыштёкья, адискриминациякынтэ ихьчазаауеит ахэынтқарратэ, иара убас, ахатэ сектор аёы. Азакэанпроект аус адулара иалахэын еиуеипышым арегионкэа ркынтэ амилаэтэ айтара рхатарнакцэа, урт рызгэатарақэеи рыбжяагарақэеи азакэанпроект ианыпышуеит.

Иакымкэа ахырхартақэа рыла адияспора ркны аизыказаашьякэа рыртбаара иаёуп, лымкаала, апысадгылахь ахынхэреи, аемиграцияёы иаанхаз ауаапсыра ацхыраара рытареи, атоурыхтэ дияспора рыдгылареи рыла.

Амиграцией адияспореи ирызку азакэанпыцаратэ акткэа апысахрақэа ралагаразы азакэанпроекти, иара убас, «Ацьяустэ миграция иазку» азакэанпроекти дырмазеит. Идырмазеит Қырттэыла амиграция азакэанейдкыла, уи амиграция азцаарақэа рзы аихабыратэ комиссиашка ирышьтхьеит.

Идырмазеит адияспора рызцаарақэа рзы Қырттэыла ахэынтқарратэ стратегия апроект, уи ганкахьала ахэаанырцэ инхо аицтэылауааи ақыртуа дияспоратэ еиёкаарақэеи, егы аганахьала Қырттэыла ахэынтқарреи реизыказаашьякэа ихэаакэнацоит.

Бельгиеи, Украиней, Францией, Ладахьтэй Африкатэ республикеи, Британией, Азербайцъани, Бырзентэылей, Швейцарией, Израили рёы ақыртуа диаспора ахатарнакцэей, абизнес гёыпкёа рхатарнакцэей, атыпъантэй аофициалтё хаёкёей ркны айпёыларакёа мёапёысит.

Амиграция жёларбжьаратэй айёкаара (ИОМ) адгыларала имёапёысуейт «Зквалификация хараку айцтёылауаа аамтала рыхынхёра (TRQN II)» апрограма. Апроект инаткакны, Евроеидгыла атёылакёа ркынтё адиаспора рхатарнакцёа, иалкаау аструктуракёа рёы аконкреттё усур ааназаразы аамтала рыпёсадгылахь иашьтуп.

Кырттёыла икёыпёшу айуристцёа рассоциацией Атынчрей, адемократией аёиарей ирызку Кавказтэй аинститути ейцынарыгзоит Евроеидгыла аёара ззалнахыз, «Кырттёылей Евроеидгылей рыбжьара ибзианы ейёкаау амиграция адгыларала» апроект. Апроект инаткакны, Кырттёылатэй арегионкёа рёы аусуёцёа рзы икоу атаххара аилкаара амзызла атцаара мёапёысит. Уи иашьатакны, апроект назыгзо агёыпё, Евроеидгыла 10 тёылак рёы, адиаспора рыгёта, ибзианы иазыкатоу аспециалистцёа рыпёшаара иаёуп.

Ейуейпёшым атёылакёа рёы имёапёысит адиаспоратё усмёапёгатёкёа, урт уака инхо адиаспора рхатарнакцёа реизааигёахара иазкын. Адиаспоратё фонд аёцара айдеиа аус адырулоит, уи ахёаанырцё инхо ақыртуаа Кырттёыла аекономикатэй, акультуратэй, асоциалтэй аёиараёы реалархёра иацхраауейт.

13. Аймаккёа ртыпкёцара

Кырттёыла айхабыра хыкёкыс ирымоуп импыцахалоу ацёахёакёа рыла ейкёшоу ауаапёсыра реизааигёахарей агёрагара айташьакёыргыларей ирызку ашьаёакёа рыкатцара. Ари азцаара иадхёаланы, адёныкатэй аускёа рминистрра, агёрагара айташьакёыргыларала иазку апроекткёа рпланшьтыхра амзызла, ейпёкьарада айёцёажёаракёа мёапёыргоит жёларбжьаратэй айёкааракёей апартниор тёылакёей ркны.

Ари аганахьала иатцанакёа рацёоуп жёларбжьаратэй айёызара рыдгыларала «Импыцахалоу ацакырадгылкёа ирызку ахёынткарратё стратегиа: аусейцура

ала «еалархэра» адокумент ауснагзатэ план анагзара аиқэыршэареи, уи ахадаратэ хархэагақэа рхархэареи ампыцахаларатэ цэахэақэа нақ-аақ икоу ауаапсыра рыбжьара агэргара аиғашықэыргылара амзызла.

Қырттэыла аихабыра, агэрагара аиғашықэыргылара апроцесс ағы жэларбжьаратэи «еалархэра иақэшахатуп, Зонкартэи азытэахыртеи, Знауртэи арыжэтэ ази, Ниқози азымғангагеи реиғашықэыргылара иазкны Европа аусеишуреи ашэартадареи реиғэкаара аегидала инагзаз апрокетқэа нрылацаны. Иара убас, атакы ду рымоуп Евроеидгылеи, европа ахеилаки, ЕАР ағиара апрограмеи, ЕАР ахтэацэа иреихазоу акомиссар иофиси, егырт агуманитартэ аиғэкаарақэеи рпрокетқэагы, урт даараза иацхраауеит ауаапсыра реизааигэахара апроцесс.

2008 шықэсазы ЕАР иаднакылеит «Апсни, Қырттэыла, Цхинвалтэи арегиони/Аахытц Уапстэыла, Қырттэыла ркынтэ ихтэоу ауаапсыра рстатус иазку» арезолиуциа. 2013 шықэса рашэарамза 13 рзы, ЕАР ассамблеиа хада 67тэи асессиа инатакны, еитах арезолиуциа рыдыркылеит. Иазгэататэуп, сынтэа абжытыра алшэақэа 2012 шықэсатэи алтшэақэа ишреибу, 62 тэылак рхатарнакцэа ари адокумент иадгылеит.

Қырттэыла импыцахалоу атакырадгылқэа рызхатцамра аполитика ашықэырбэбэара адэныкатэи аполитика ахадаратэ приоритетуп. Ари ахырхарала Адэныкатэи аусқэа рминистрра аартниор тэылақэа ркны аусеишуреи нанагзоит, аганрацэалатэи аформатқэа рхархэаралагы. Инагзоит еиуеиғшым арегионқэа рхэынтқаррақэа ркны адипломатиатэ еизыказашықэа рышықэыргылара апроцесс.

Вануату акны рнапатарфит адипломатиатэ еизыказашықэа рышықэыргылара иазку адокумент, уи ала уаанза иказ аилибамкаара атыхэа пырцэеит (апқаантағы ишазгэатоу ала, Вануату ареспублика иазханацоит Қырттэыла атерриториатэ акзаара жэларбжьаратэи азхатцара змоу ахэақэа инрытцакны, уи арегионқэа – Апснытэи автономиятэ республикеи Цхинвалтэи арегиони/Аахытц Уапстэыла нрылацаны).

Адэныкатэи аускэа рминистрра атагылазашьякэа зеггы еикэдыршэеит Цхинвалтэи Аҕснытэи арегионкэа анаҕшцэа рстатусла атэылауафратэ хыхьчара жэлэрбжьаратэи аиҕкаара (ICDO) иаламларц азы. Хазну ашыкэса мшаҕымзазы, ақыртуа аган рэазышэара иалтшэаны, Аҕэа ампытачаларатэ режим ахатарнакцэа Доха ақалакь аҕы еиҕкааз ахэаахэтратэ палатакэа рдунеизегьтэи федерация 8тэи жэдарбжьаратэи аконгресс рызэаладмырхэит.

Қырттэыла аихабыра ҕыц рполитика аймаккэа ртыҕкэтара иазку атынчратэ, конструктивтэ, иаарту, апрогмативтэ политикашка ахы рхоуп, уи Қырттэыла атерриториатэ акзаареи, жэлэрбжьаратэи ауаажэларра рыла азхатцамра аполитикеи ирышьбатакуп.

Қырттэыла аихабыра импытачалору ацакырадгьылкэа ирызку азакэан аҕсахра иаҕшьаргеит. Қырттэыла аихабыра рзин ада атэым тэылауаф ма атэылауафара змоу ахаҕы раҕхьаза акэны

импытачалору ацакырадгьыл далалар, ашьауҕатэ такҕхыкэра ацынхэрас административтэ ахьырхэра – ахараҕса икэшэоит, иара убас, агэеанцара иоуоит.

Ақыртуа аган апрогресс рымоуп ибжьазыз ауааҕсыра рускэа рытцаареи ауаҕс баандафцэа рхақэиттэреи ирызку азцааракэа рҕы.

Инагзоит импытачалору ацакырадгьылкэа рҕы ауафытэыфса изинкэа реилагареи агэыхалалратэ зцааракэеи ирыдхэалоу апроблемакэа рызбаразы амфакэа рыҕшаара апроцесс. Импытачалору арегионкэа ирыҕну ақытакэеи ахаблакэеи ртаххаракэа рытцаара иаҕуп, уи ихымҕадоуп ари ацакырадгьылкэа ирықэынхо ауааҕсыра ацхыраара рытаразы.

Қырттэыла аихабыра, 2011 шыкэса абцара 9 рзы Қырттэылеи Урыстэылеи еицрыдыркылаз аикэшахатра иашьатакны ахазалхырта анапхгаратареи атауар аиагара амониторинги рхадаратэ принципкэа римплементация амеханизм активла аус адулара иаҕуп.

Қырттэыла аихабыра Гал имфэҕысуаз, аинциденткэа рпревенция рыкэҕытра амеханизмкэеи ирызку аиҕыларакэа реиташьякэыргылара азцааразы аус руеит.

Цхинвал ахырхартала ари амеханизм җырхага амамкәа аус аует, ахасабрбатәи аперод аан 10 еиҗыларак мѳаҗысит.

Қырттәыла аҗауси, агәабзиарахьчарей, асоциалтә ахьчарей рминистрра арефералтә программа иашьашәаланы, импыцахалоу ацакырадгьылкәа ирықәынхо ауааҗсыра Қарти, Жәыргьыти, Қәтешьи акалақькәа рґы ахәынтқарратә җарала рґырыхәшәтәует.

Қырттәыла аихабыра, аеалархәра ауснағзатә план инатакны, уажәтәи аиґызаратә механизм (Liaison Mechanism) ахархәарала, Аҗсны ауааҗсыра ахәшәкәеи амедицинатә цхыраарей рыла еикәдыршәоит. Аиґызаратә механизм кәґиарала инанағзоит ампыцахаларатә цәахәа аґ-ганк рыбжъара аимадарақәа рыхьчара иазку амиссиа. Иара убас, уи абжъагыларатә роль нанағзоит Аҗснйтәи арегион аґы апестицидкәеи ахимикаткәеи рыла атыҗантәи арахәазаґцәа рейқәыршәара аус аґы.

14. Акультуреи аспорти

Акультуреи абакақәа рыхьчарей

Акультура аусхкы ииашаны аиґкаарей аусуреи рейқәыршәаразы, акультура аполитика аус адулара иалаґеит, уи иабзоураны хаҗхьақа атәыла акультура астратегиятә план армазеиразы алшара кәлоит.

Атеатралтәи, амузикатәи, арбаратәи, акинои абалеттәи аказарей, ашәкәьи алитературей, амилаттә аицара ркультуреи, агра змоу ауааҗсырей ирыцхрааша апрограмакәа рхырхартала еиуеиҗшым аусмѳаҗгәтәкәа мѳаҗан, априоритеткәа инрықәырҗшны иалхын ирейбу апроекткәа, урт рынағзараґы ацхыраара рытан.

Мрагыларатә аиґызара 4тәи аплатформа инатакны, Қарт имѳаҗысит акультура аминистрцәа актәи жәларбжъаратәи рконференция, Ермантәылей, Израили, Естониеи рыбжъара акультура аусхкы аґы аусеицура аеморандум рнападарґит. Қарт имѳаҗысит Китаи Тьркәтәылей ркультура амшқәа, Китаи имѳаҗысит Қырттәылатәи акультура амшқәа.

Аказаратэ ацара ацараниуртафэ имѡапысит аконцерткэеи амастеркласскэеи, амузикатэ цараниуртакэа рстудентцэа еиуеипышым жэларибжыаратэи аконкурскэа рфэ апремиакэа роуит.

Қырттэылатэи аказаратэ иреихазоу 4 арккаратэ усбартакэа ркынтэ 43ѡык амагистрантцэа амагистртэ программакэа рытцаарей, 10ѡык атаѡцэа амузикатэ семинариафэ рцарей рфэ ацхыраара роуит.

Қырттэыла 5 қалақыки амуниципалитетей ркультуратэ обиекткэа еибытан акино арбаразы ихымпыадоу иахьатэи атехникатэ аппаратурала. 4 муниципалитетк рфэ акино арбара айташьякэыргыларазы азыкатцаратэ ууракэа иалагеит.

Аминистррей Тианетей амуниципалитетей аусеицура а меморандум рыдыркылеит, Тианеттэи амуниципалитет афэ икоу Ваша Пышавела ихьз зху акультуреи апысшыареирпарк афэ иаарту акиноатеатр айташьякэыргыларей уи иакэыршоу атакырадгыыл аиѡкаарей иаѡуп.

Қырттэыла 10 муниципалитетк рфэ имѡапысит анимациатэ фильмкэа рфесиваль «Топыузи», анимациатэ фильмкэа рырбара еиѡкаан. 2 муниципалитетк рсахьатыхратэ школкэа рфэ икоу анимациатэ студиакэа акомпьютертэ техникала еибытоуп, 20 муниципалитетк рсахьатыхратэ казаратэ школкэа асахьатыхратэ инвентар ала рейбытаразы азыкатцаратэ усуракэа мѡапысуеит.

Қырттэыла арегионкэа рфэ атеатралтэ гэпыкэеи астудиакэеи русура адгыларей алартцарей ирызку аусмѡапыгатэкэа инрытцакны имѡапысит еиуеипышым аусмѡапыгатэкэа, урт рыбжыара, арегионкэа рфэ афольклор адгыларатэ усмѡапыгатэкаггы.

Имѡапысит афольклортэ фестиваль «Арт-ген», ақыртуеи Нхытц Кавказтэи акультура аиѡарпышратэ тцара амзызла Панкистэи апыстахьы аекспедиция еиѡкаан. «Жэлариыкэашара афырпышкэа раарпышра – архивтэ материалкэа рапыцара» хэа зыхьыз аекспедиция Хыхьтэи Шэантэылей Цакатэи Рачей рфэ. Хулотэи акультура ацентр афэ икоу абыргцэа рфольклортэ ансамбль «Бермуха» аматеркласскэеи аконцерткэеи Ацара 5 муниципалитетк рфэ. 32 қалақыки

амуниципалитети рѣы икоу 45 афольклортѣ ансамблькѣа жѣлар рмузикатѣ рхѣагакѣа рыла реибытара иазку азыкцаратѣ усуракѣа ихыркѣшоуп. 2013 шыкѣса латцарамза 26 Рзы Қырыттѣыла еиуеипѣшым араионкѣа рѣы имѣаѣысит Қырттѣыла ахыпѣшымра амш иазкыз акултуратѣ усмѣаѣгатѣкѣа.

Имѣаѣысит иалкаау аматцзуѣцѣа ирызкыз аиубилеитѣи агѣыхалалратѣи усмѣаѣгатѣкѣа.

2 музеик реиташьякѣыргыларатѣ усуракѣа ихыркѣшоуп; итыжѣуп 3 музеик рымѣакѣѣагашѣкѣкѣеи атцарадырратѣ 3 усумтаки; уажѣазы 9 музеик рѣы аиташьякѣыргыларатѣ усуракѣа мѣаѣысуеит; Қырттѣылатѣи амузеикѣа рхатарнакѣа реалархѣрала 2 тренингк мѣаѣысит.

5 бакак, урт рыбжъара, Шатели Варзиен ркомплекскѣа реиташьякѣыргыларатѣ усуракѣа мѣаѣысит; 12 бакак реиташьякѣыргыларатѣ усуракѣа ирызку аикѣшахатракѣа рыдыркылеит; мазеиуп 2 уахѣамак рфрескакѣа реиташьякѣыргылара апроект, 8 бакак рпроекттѣ документация армазеиразы аикѣшахатра рыдыркылеит.

Имазеиуп акултуратѣ тынха иатцанакѣа еитамцѣа 10 бакак, урт рыбжъара, акомплектѣ 2 бакак реиташьякѣыргылара апроект. Аелектронтѣ тендер иаарыцхаит акултуратѣ тынхара еитамцѣа 7 бакак аконсервациатѣ апроекттѣ документациен уахѣамак акѣтыхракѣа рконсервациен апроекткѣа рырмазеиразы. Тыркѣтѣылатѣи аган Ишхан абакаѣы инарыгзо аусуракѣа ирыдхѣаланы абжъагаракѣа рырмазеира амзызла, ақыртѣа експертцѣа ргѣыпѣ пѣшынтѣ Ишхан инеит. Иара убас, ақыртѣа експертцѣа Кипри, Италиен, Ермантѣылеи рѣгы визитла икан. Баграт икафедралтѣ уахѣама аѣѣра аиѣкаара апроекттѣ документация аикѣыршѣара иаѣуп. Мцхѣта аѣоурыхтѣ-културатѣ аплан хадеи аиѣкааратѣ документкѣеи аус рыдырулоит, аландшафт ахъчарей, аиташьякѣыргыларей, арѣиарей рхадаратѣ принципкѣа аус рыдулара амзызла, Мцхѣта акултуратѣ ландшафт атцара иаѣуп, имѣаѣысуа, иара убас, инарыгзараны икоу аргыларакѣа рнырра ахѣшьара артоит. Англиз бызшѣахы еитаганы Иунескока ишьтуп 2 бакак рреноминация апликациен иматериалым акултуратѣ тынхара амилаттѣ ахѣшьаратарей ахасабрбей.

Иматериалым акултуратә тынхара ахьчара азцаарақәа ирыдхәаланы 6 тренингк еиҕкаан. 4 музейк рҕы атематикатә информациятә усмҕаҕатәкәа мҕаҕысит. Амузеи-хәырҕсаррак аҕы еиҕкаан аекспозиция ҕыц. Идырмазеит ацарадырратә-популиартә фильм Уҕлицихе иазкны. Ихәаакәтан 14 музей-хәырҕсаррак рореал. Акыҕхь азы имазеиуп амҕақәцагашәкәы «Кажәттәи аҕы амҕа: Уцарми акынтә Алаверди акынза» (еиҕкаан аконференция, афотоматериалкәа алхуп, атексткәа реикәыршәара иаҕуп). «Ажәйтә казара иахьа» хәа зыхьзу ажурнал армазеира иаҕуп (аматериалкәа –астатиақәеи апатреткәеи еизыргоит) ;

Аспорти аҕари

Қырттәыла аспорти аҕари рускәа рзы аминистрра иармазеиз апроект иашьатакны, Қырттәылаҕы аспорт ахәынтқарратә политика адгылара амзызла иҕцоуп аматурабжьаратә аиҕкааратә хеилак, уи хақәкыс иамоуп:

- Аспорт ахәынтқарратә политика астратегиа ашьақәыргылара, аолимпиадә тысреи аспорт аусхкы аҕы азакәанҕцара иашьашәалоу аполитика ахәаакәцарей, амассатә спорт («Аспорт зегы рзы») акәҕиарақәеи аспорти азанааттә спорти рыҕеиара ауснагзатә план аус адуларей;
- Атәыла азеиҕш ацара асистемаҕы афизикатә ацарей аспорт аҕиарей ирызку ахәынтқарратә стратегиатә хықәккәеи ахасабтәкәеи рынагзара ацхраарей, арт ахыкәккәа ирышьашәалоу ахәынтқарраә аиҕкаарақәа ирыду афункциакәа рынагзарей русура аиҕкаарей;
- Атәылаҕы аспорттә инфраструктура аҕиара аиқәыршәарей, ақалақь хадақәеи арегионкәеи руааҕсыра, урт рыбжьара амилаттә аицарей, агра змоу ауааи, ркны аимадарақәа рышьақәыргыларей ртәылауаҕратә интеграция ацхраарей;
- Қырттәылаҕы аспорттә ацарей ацарадыррей (урт рыбжьара амедицинаҕы) нақ-нақтәи рҕиарей, ари аганахьала аҕхәарадула апрограмма армазеира

иадхэалоу азцаарақәа рыхцәажәара апроцесси рҕы иашьашэалоу аиҕкаарақәа рҕны аусеицура;

- Хыхь хзыхцәажәаз азцаарақәа ирыдхәаланы иҕоу азакәанҕцаратә база ахәшьаратарей, иаҕырхагоу амзызқәа раарҕшрей, ахәынтқарратә ҕыхықәрақәеи жәларбжьаратәи аиҕкаарақәа рыбжьягарақәеи иазҕхьагәатаны, иашьашэалоу азакәанҕцаратә аҕсахрақәа рырмазеира европатәи азакәанҕцараҕны агармонизация амзызла.

Аспорт адеполитизацияи адецентрализацияи рганахьала иазгәтәтәуп, амилаттә аспорттә федерацияқәа реихара рҕны алхрақәа мөаҕысит, урт адемократиятә тагылазашьақәа рыла имөаҕысит, ахәынтқарратә матурақәа рганаҕынтә изақәызаалак аеалагарала ыҕамызт. Ахатә компетенцияқәа инрыцакны, аминистрра наҕ-наҕгы абарт апроцессқәа рҕиара иацхраауеит.

Ауааҕсыра зегы аспорт алаларазы алшра роурц, амилаттә федерация «Аспорт зегы рзы», иара убас, егырт афедерацияқәа рыцхыраарала, аусмөаҕатәкәа рацәаны инагзан амассатә спорт аусхы аҕы.

Активла инагзоит 2015 шықәсатәи Европатәи аҕхынтә олимпиадә фестиваль азы аинфраструктура аиҕкаара апроцесс.

Атәылаҕы иреихазоу аспорттә ацара адгылара амзызла, ишьатакхеит азеиҕш азин аиуристтә хаҕы - Қырттәыла афизикатә аазарей аспорти ахәынтқарратә университет, уи инанагзароуп ҕыхьатәи афизикатә аазарей аспорти академия атрадиция дукәа.

Аспорттә медицина аҕиара иадхәаланы иазгәтәтәуп, Қырттәыла аспорттә медицина ассоциацияи амилаттә антидопингтә агентрей рфинансыркра инагзоит, урт дара рганахьала, Қырттәыла амилаттә аизгақәа ирыцхраауеит.

15. Ахәынтқарратә матура ареформеи егырт аинституциатә реформақәеи

Ахәынтқарратә матура ареформа адгылара амзызла идырмазеиз азакәанпроект ала иазҕхьагәатоуп ихымҕадоу ажәахәҕатара иахыпҕшу аматцуоцәа рсиа артбаарей «ахәынтқарратә матураҕы аинтересқәа рейқәымшәарей аинтересқәа реимаки иазку» Қырттәыла азакәан инацакны иаарҕшу ахаҕқәа рыхьчара амеханизмқәа рырбәбәарей, урт рыхьчара ахәдықәта наза ашьақәыргыларей.

Абри зеггы, ахэынтқарратә матцура ахасабырбаратә пұхыкәра ашықәырбұәреи, ахэынтқарратә матцуоцәа рыла азинеилагара ма аетика аормақәа реилагара афактқәа аамтала раарпұшреи иацхраауеит.

Акоррупция иағагылоу ақәғара иазку амацурабжьаратә аиқааратә хеилак инацкны, идырмазет аихабыреи ахэынтқарратә усбартақәеи русура алабқабара еикәзыршәо арегулиацияқәа. Лымкаала, Қырттәыла атәылауаа, аелектронтә хархәагақәа рыла азеипұш информация роур рылшоит, ахэынтқарратә аиқаарақәа азеипұш дыррақәа зеггы рцәыргара (рхатә ағшығарала) ируалуп.

Аихабыра рпрограммала иазпұхьагәатоу, азанааттә, аполитика иадхәалам ахэынтқарратә матцура ағцара ахырхарала аусура мөағьысуеит. Пұхынгәы азы аихабыра рызбарала иғцан ахэынтқарратә матцура ареформа аиқааратә хеилак, уи иалоуп еиуеипұшым аминистррақәеи апарламенти рхатарнакцәа. USAID ағареи адгылареи рыла, ашықәс анцәамтанза, ахэынтқарратә матцура ареформа аконцепция аус адулара ихдыркәшоит, ари апроцесс активла иалахәып USAID-и OECD SIGMA-и раағьарала иааиз атәым експертцәа. Ари апроцесс лабқабә имөағьысуеит. Уи иалахәып атәылауаофратә уаажәларра ахатарнакцәеи аекспертцәеи. Ашықәс анцәамтанза аишәа гежь еиқааны аконцепция апроект аргама еилдыргарц ргәы итоуп.

Ари аус иазғлымхауп, уи ағы ихацхраауеит адонор аиқаарақәагы. Аихабыра рыцхыраарала, 2013 шықәсазы иаарту анапхгаратара иазку USAID апроект инацкны, 3000оык ахэынтқарратә матцуоцәа рзы 10 хырхартак рыла атренингқәа рымөағьгара иағуп. Нато аиғызаратә офис ацхыраарала, ауаоытәыолатә ресурсқәа анапхгара рытара арцагашәкәы актәи ахәта дырмазеин, атренингқәа мөағьыргеит. Иара убас, Евроеидгыла афинансыркрала, ахэынтқарратә матцуоцәа рзы еиқаан аихабыра рызцаарақәа ирызкыз аелектронтә тренинг.

16. Ахатәхеиқаарей арегионалтә ағиарей

Ахатәхеиқаара акодекс

Қырттәыла аихабыра инарыгзарц ргәы иҫоу, атәылазы зҫак дуу ареформақәа руакы, ахатәхеиҫкаара ареформоуп. 2013 шықәса хәажәкыразы аихабыра даараза иргәаҫхеит Қырттәыла арегионалтә аҫиареи аинфраструктуреи рминистрра иҫәырнагаз астратегиа. Уи аамышьтахь, ахәынтқарратә матцурақәеи ахатәхеиҫкаарақәа рызцаарақәа аус рыдызуло ихәынтқарратәым аиҫкаарақәеи русеицурала иалагеит абри ареформазы иатаху азакәанҫцаратә аҫшьгарақәа рпакет армазеира. Аусуратә процесс аан ари аминистрра ахатарнақәа Қырттәыла арегионқәа рҫы атыҫантәи ахатәхеиҫкаарақәа рхатарнақәеи, иара убас, ихәынтқарратәым аиҫкаарақәеи амедиа ахатарнақәеи рҫны аиҫыларакәа мҫаҫыргон.

Ареформа иалтшәаны иахьанза иҫаз асистема цәгьа аеаҫсахит. Иазхаит ахатәхеиҫкааратә ақалақьқәа рхыҫхьазара, ақытақәа рҫнытә ишьақәгылеит араионқәа, урт рбазаҫы еиҫкаахеит амуниципалитетқәа. Ахатәхеиҫкааратә акқәа рнапхгара алхрақәарыла иқәдыргылоит. Иара убас, ихәаақәтан афискалтә децентрализация кыршықәсатәи ахәаҫшыра. Аус адырулоит ареформазы ихымҫадоу агеоинформациатәи система.

Ареформа иалтшәаны, атәылауаа иаха реаладырхәоит атыҫантәи аҫакы змоу азцаарақәа рызбара апроцесс аҫы; иаха еиҫхәоит ауаажәлар рыматцура ахатабзиара; атыҫқәа рҫы аҫстазааратә интересқәа рызбара аизырхаразы ауаажәлар ртакҫхықәра, уи иабзоураны гәыҫқәаки анапхгара хадеи реиҫагыларазы алшара еитцхоит; атыҫқәа рҫы иҫтахоит аҫшьгарақәа рцәыргара зылшо ауаа рыҫшаареи акариератә азхара алшареи, уи атәылаҫы (ахәынтқарратә матцураҫы, аполитикатә партиакәа рҫы, уб. егь.) ибзианы иаықатцоу аусуҫцәа рдефицит аҫыхра апроцесс иацхраауеит.

Уажәазы ихыркәшоуп ахатәхеиҫкаара акодекс аус адулара апроцесс. Аихабыра ари акодекс алацәажәара иаҫуп. Аминистррақәа азгәатаракәа анықарта аамышьтахь, ахатәхеиҫкаара акодекс ириашаны, аихабыра ирызцәырыргеит, уи аамышьтахь ари апроцесс азакәанҫцаратә аорган ахь иасит.

Ахатәхеиҫкаара акодекс аус адулара ақтивла иалахәын ауаажәларратә хатәхеиҫкаара ахеилаки, ихәынтқарратәым аиҫкаарақәеи, аекспертцәа

ргэпықкәеи. Ари аусеицура иабзоураны, атәыла аҕиаразы зтак дуу адокумент аус адулара апроцесс иаамтаны ихыркәшан.

Арегионқәа рырҕиара астратегиа

2013 шықәса цәыббра 17 рзы Қырттәыла аихабыра ишықәдырбүбәеит Қырттәыла 7 регионк - Қвемо Қартли, Гыртәыла – Хыхьтәи Шәантәыла, Гуриа, Раца-Лечхәми – Цақатәи Шәантәыла, Шида Қартли, Кахетҕи, Самцхе-Цьавахетҕи рырҕиара астратегиақәа (Имеретҕи Мцхетҕа Мтианетҕи рстратегиақәа шықәырбүбәан 2012 шықәсазы). Абарт астратегиақәа инрықәырпұшны ауп хапұхьақа Қырттәыла арегионқәа ишҕиаша.

Аус здырулаз ахәапұшырақәеи, априоритетқәеи, ахасабтәкәеи – арегион цыпұхьазеи уи асектортә аҕиара ганрацәалатәи анализи ирышьатакуп. Астратегиақәа рырмазеира иалахәын арегионалтә аҕиара ахеилакқәеи, амуниципалитетқәеи, атыпұантәи аекспертцәеи, адонор аиҕкаарақәеи. Адокумент аҕы иазпұхьагәатоуп арегион цыпұхьаза аҕыдарақәеи, уи апұжәарақәеи аперсперктивтә хырхартақәеи. Убри ақынтә, аамта кьаҕла ма аҕхәарадула абазатә таххарақәа рықәҕытреи, иара убас, аекономикатә азҳареи итышәынтәалоу аҕиареи ирызку азцаарақәа асистематә азнеишьа роуит.

Уи адагьы, еипұшу ауадафракәа рызбарей, аҕиара адгыларей рзы, арт астратегиақәа иазпұхьагәартоит еиуиепұшым асистематә азнеишьақәа, урт ирыдхәалоуп: атыпұантәи анапхгара рылшарақәеи ауафытәыфсатәи асоциалтәи акапитал афазара ашьтыхра; апұсабаратә хыцхыртақәа хшыфла рхылапұшрей рхархәарей, апұсабаратә тынха ахьчарей; аинфраструктуратә проектқәа реффлектра ашьтыхразы, апланшьтыхра иахьатәи асистема алартәара; атыпұантәи абазеи, ихәычуи абжьаратәи абизнесқәеи, стартапқәеи рырҕиара адгылара; арегионалтәи атыпұантәи аинвестициатә тагылазаашьа аиҕьтәра; акомуналтәи егырт ауаажәларратә аматцзурақәеи реиҕкаара; асоциалтә аиқәыршәарей аҕәабзиарахьчарей рсистема аиҕьтәра, уб. еҕь.

Аинфраструктуратә проекткәа

Қырттәыла аихабыра зымчхак дуу, иара убас, ихәычу аинфраструктуратә проекткәа рынагзара иахәапшуеит атәылеи уи арегионкәеи рырәиара акомпоненткәа руакы еипш. Убри ақынтә, жәларбжьаратәи афнытқахәынтқарратәи, иара убас, амуниципалтәи амәакәа ақтивла рыргылареи реиташьақәыргылареи, азылеикәыршәареи, акәарақәа рырбәбәареи, егырт аинфраструктуратә зцаарақәеи ртыпқәцара иафуп.

Интенсивла инарыгзоит атәылазы кырзцазкәа апроекткәа руакы – аласра ду змоу мрагылара мраташәаратә амагистраль аргылара апроцесс. Иахьатәи аетап азы:

- аусурақәа мәапысуеит 19 километр иақароу Руиси-Агаратәи ацыпцәахафы, уи хәтак 2013 шыкәсазы ихдыркәшоит;
- аргыларатә усурақәа инагзоит 58 километр иақароу Зестафони – Қәтешь – Самтредиатәи ацыпцәахафы, уи хәтак - Қәтешь иакәшаны ицо амәа аргылара, хазну ашыкәс антәамтанза ихдыркәшоит;
- Жьтаара антәамтазы ихдыркәшоит Қобулети иакәшаны ицо амәа актәи алот (15 км.) аргылара; иалагахьеит ари амәа афбатәи алот ала иазпұхьагәадоу, 18 км. икоу амәа аргыларагы;
- Иалагоит 12 км. икоу Сатредиа - Ланчхуттәи ацыпцәаха аргылара;
- Атендер афы аиаaira зго аилахәыла анеилыркаалак, иалагоит Қарт - Руставтәи автомагистраль аргылара;
- Инагзоит Чумателети - Зестафонтәи ацыпцәаха атехникатә економикатә ахәшьаратара.

Ишеибгоу, 2013 шыкәсазы аласра ду змоу амагистраль афы 52 км. икоу ацыпцәахафы аитатра аадыртуеит, 2012 шыкәсазы ари амәа километри бжаки мацара аитатразы иаатын.

Иара убас, аинфраструктура иалоуп: жэләрбжьаратәи аонытқәхәынтқарратәи амџакәеи (250 км.), ацхакәеи (30 ацха), ахытцыртакәеи (3 хытцыртак) рыргылареи реиташьакәыргылареи, Қырттәылатәи арегионкәа рҕы (муниципалитетк рҕы) азылеикәыршәаратә система аиташьакәыргыларатәи акәараџәбәаратәи аусурақәа рынагзара. Иара убас, акьамсартрақәа рхылаџшреи аинфраструктуратә объекткәа рыргылареи реиташьакәыргылареи, егьырт еиуеипҕшым аусурақәеи рынагзара аCOORDINATION.

Автоматгистраль хада аргылара ада, активла инагзоит егьырт зтак дуу аPROJECTKAGY. Урт рыбжьара:

- Еиташьакәыргылоуп жэләрбжьаратәи ацакы змоу Мцхета-Степанцминда-Ларстәи амџа Коби - Гудауртәи 19 км. иакароу ацыџтәаха, уи жьтаара антәамтазы иаатуеит. Ари амџаҕы еицакыз анышә еиташьакәыргылоуп, аиха бетонтә шәырақәеи, ашьақатә тзамцқәеи, цакатәи ашьақатә тзамцқәеи, автотранспорт аангылартакәеи еикәыршәоуп, асфальт бетон икәцоуп, аҕыбгарахьчаратә адгьыл икәцоуп, агыруажра еикәыршәоуп, агаллереиакәа рытзамцқәеи ашьақакәеи ирееиуп, х-хытцыртак ргыруажрақәа ирееиуп, ахытцыртакәа рхыбқәа катцоуп, аизоляция еикәыршәоуп, ахахә иалхыу 2 цхак еиташьакәыргылоуп, амџакәа иазгәатоуп, амџатә дыргакәа шьакәыргылоуп;
- Ашықәс антәамтанза ихыркәшахоит қарт иакәшаны ицо амџа аргылара. Ари амџа атранзиттә азкра амоуп. Ари амџаҕы еиташьакәыргылоу, 500 метр аура змоу автомобилтә ацха сынтәа рашәарамзазы иаатит;
- Иалагеит Анаклиа акәарахьчаратә акәыргыларакәа рыргылара, актәи аетап азы урт рыхә 15 млн. лари иакароуп. Абри еипҕш аусурақәа Батымгы иалагеит;
- Алазани азиас аҕы зымчхак дуу акәархьчаратә усурақәа мџаҕысуеит. Акыршықәса инрыцакны, азхытраан Қырттәыла ари атыџаҕы ацакырадгьылкәа ацәызуеит. Алазани акәаратә цәахәа идмырџәбәар, азықәлараан 200 гектар иреиханы Қырттәылатәи ацакырадгьыл ашәарта итагылоит. Арџәбәаратә усурақәа 2013 шықәса латцарамза иалаган, ашықәс антәамтазы ихдыркәшоит;

- Аймак тыҕаҕы аинцъныртэ ситема аиҕашыақэыргылара иаеуп; иара убас, Қырттэыла аихабыра рыкэцара инақэырпшыны, Лиавхи хэычы аҕсаҕы, импыцахалоу ацакырадгьылқэа рҕы икоу ақытақэа – Зардиантқари, Диди Хурвалети, Гугутаантқари, Кошкеи руааҕсыра арыжэтэ зыла реикэыршэара айҕтэразы, итеггы акылхарақэа рыжра иаеуп. Ари апроект иабзоураны, импыцахалоу ацакырадгьылқэа рҕы икоу қытақэак рҕы азылеикэыршэара апроблема атыҕ икэцоуп, ауааҕсыра есымша азы роуоит. Иара убас, аймак тыҕаҕы икоу ақытақэа рҕы амашыынамсақэа рырҕеира иаеуп;
- 60 млн. лари зыҕсоу, Қэтешы, Пүти, Анаклиеи рпроект анагзара иалагеит. Ари апроект иалцшэаны, Пүти Анаклиеи ишеибгоу, Қэтешь 75% уахи-ени азы роуоит, Қэтешь 25% ацакыраҕы азылеикэыршэара еиҕхоит;
- Иаархуеит азы ахатабзиара ахылаҕшратэ иахьатэи амобилтэ лабораториақэа, урт Қырттэыла арегионқэа ирзыршан, ахымҕадара ахьцэырцуа апунктқэа зеггы рҕны аус руеит;
- Қырттэылеи Европеи ринвестициатэ банкқэа ирыдыркылаз аикэшахатрала иазпҕхьагэатоуп 25 муниципалитетки 3 хаблаки рҕы азылеикэыршэаратэ усурақэа рымсаҕгара. Уи азы Қырттэыла афинанскэа рминистрра 40 млн. евро аиуоит, аха ари апроект нанагзоит Қырттэыла арегионалтэ аҕиареи аинфраструктуреи рминистрра. Уажэтэи аетап азы ахадаратэ проектқэа зеггы имазеиуп, иааиуа ашықэс инаркны зеггы реиха апроблмақэа ахьырацэоу амуниципалитетқэа рҕы азылеикэыршэара айҕтэра иазку аусурақэа иалагоит. Ари, азылеикэыршэара айҕтэра аганахьала зеипҕшҕамлац программахоит, избанзар 25 муниципалитетки 3 хаблаки рҕы аамтакала аусурақэа мсаҕысуеит;
- Ақьамсартра ахылаҕшра амзызла аус адырулеит «Амуниципалтэ цэынхақэа рполигон ахархэара аинструкция» адокумент; атэыла зеггы аҕы ақьамсартрақэа реиҕкаара амазызла, Гори, Телави, Хашури, Дедоҕлистқаро, Бакуриани, Гурцбаани, Цнори, Душети, Зестафони, Самтредиа, Харагаули, Терцьола, Они, Сачхере, Амбролаури, Каспи, Қсани, Сагарецьо, Жэыргьыт, Қарели, Агара, Озургети, Сенаки акалақьқэа рҕы раҕхьатэи ахархэаратэ усурақэа иалаган ашықэс антэамтанза инагзоит;

- Аус адырулеит Имерети арегион асанитартә къамсартра аргылары атехникатә- економикатә ахәшьаратара адокумент, уи инацакны, 2014 шықәсазы Имерети арегион аҕы иахьатәи астандартқәа ирышьашәалоуп акъамсартра аргылары иалагоит, Қутешь икоу, Никеатәи хәа изышьтоу акъамсартра дыркуеит, ари атып арекреативтә тыпны икарцоит. Акъамсартра ҕыц аргылары ихдыркәшароуп 2016 шықәсазы;

- Местиа инагзоит Тетнулдтәи ашәәәатә куророт арҕиара апрограмма. Уажәазы, 3,2 гектар ацакыраҕы еиҕкаауп атәахыртатә нхамәа, уака инаганы ишьтарцахьеит 104 контейнерк. Ашықәса антәамтанза ицегы 66 контейнерк инаганы ишьтарцоит. Сынтәа, жьтаара антәамтанза 170 контейнерк инаргоит, 2014 шықәса инаркны ашахатә мәа ҕыц ашьақәыргылары иалагоит.

- Қырттәыла аихабыра зеиҕшқамлац ала атәыла арегионқәа ирыцхраауеит. Атәыла зегы аҕы, арегионқәа рҕы инарыгзараны икоу апроектқәа рфонди ақыта адгыларатә программақәеи рыла, активла инагзоит қырттәыла арегионқәа рзы ишьақәырҕәҕәаз аинфраструктуратә проектқәа. Арт апрограммақәа 270 млн. лари еиханы ирыхтнырцоит, ари аңаратә аицталыц тыпхтәи ацкыс акыр еихауп. Ари аңарала, амуниципалтә амәақәа, азәлеиқәыршәара, ақәарахьчара, ухәа, акыршықәса инрылагзаны иказ атыңантәи апроблемақәеи егырт еиуеиҕшым азцаарақәеи рызбоит. Аә проектк инрыцакны инаргзоит 8000 абжьратәи ихәыцуи аинфраструктуратә проектқәа, урт атыңантәи ауаапсыра рыпстазаашьа аиҕьтәра иацхраауеит. Ишейбгоу, Қырттәыла арегионқәа рҕы инагзатәу апроектқәа рфонди ақыта адгыларатә программей инрыцакны, арегионқәа инрықәырпшны апроектқәа абас ала еизшоуп:

- Ацара – 630 проектк; ишейбгоу рыхә- 4 890 032 лари;
- Гуриа – 635 проектк; ишейбгоу рыхә- 18 140 886 лари;
- Имерети - 1608 проектк; ишейбгоу рыхә- 61 693 407 лари;
- Гыртәыла – Хыхьтәи Шәантәыла - 1249 проектк; ишейбгоу рыхә- 45 209 979 лари;

- Раца-Лечхәми – Цақатәи Шәантәыла – 347 проектк; ишеибгоу рыхә- 10 112 137 лари;
- Шида Қартли – 533 проектк; ишеибгоу рыхә- 24 335 010 лари;
- Мцхета-Мтианети – 603 проектк; ишеибгоу рыхә- 14 141 332 лари;
- Самцхе-Цъавахети – 481 проектк; ишеибгоу рыхә- 23 047 232 лари;
- Қвемо Қартли – 512 проектк; ишеибгоу рыхә- 35 770 843 лари;
- Кахети – 672 проектк; ишеибгоу рыхә- 35 724 750 лари.

Қыртәыла арегионалтә аҕиарей аинфраструктурей рминистрра иашьтанеиуа ашықәс иазкны аҕшыгара ҕыцқәа икәнаргылеит. Актәи аҕсабаратә рыцхара апревенция иазкуп, аҕбатәи – атуризм аҕиара адгылара, ахҕатәи аҕшыгарала иазпхьагәатоуп ақытақәа азыла реикәыршәара аиҕьтәра. Атыҕантәи ахатәхеиҕкаарақәа рхатарнакцәа адца роухьейт арт аҕшыгарақәа рхырхарала априоритеттә проектқәа цырыргарц. Арт аҕшыгарақәа арегионқәа рҕы зегы реиха зцак дуу аинфраструктуратә проблемақәа ртыпқәцара иацхрауейт.